



НОВІ РЕЛІГІЙНІ РУХИ



Символічний знак кришнаїтів

10.1. НОВІ РЕЛІГІЙНІ РУХИ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ І КЛАСИФІКАЦІЯ

В останні десятиліття ми стали свідками нових тенденцій в релігійному житті планети. Утворилося надзвичайно багато нових релігійних явищ, що в релігієзнавстві називають по-різному – «нетрадиційні релігії», «культи», «неорелігії» але найчастіше використовується словосполучення *Нові релігійні рухи* (НРР). Вони називаються так не тільки тому, що їхнє піднесення припадає на другу половину ХХ ст. (адже деякі з них мають тривалу історію), але тому, що за своїм вівровченням, культовою практикою та формами релігійної організації суттєво відрізняються від «традиційних» релігій.

Згідно з останніми статистичними даними, до прихильників НРР зараховують себе 160 млн людей! Достатня кількість інформації є тільки про приблизно 30 НРР, постійно оновлюються відомості про понад 200 НРР. Загалом у світі кількість нетрадиційних релігійних організацій вимірюється п'ятизначними цифрами, позаяк абсолютна більшість з них – одиничні нечисленні групи сектантського типу.

Послідовниками НРР стають переважно люди, які втратили або не мали твердих духовних орієнтирів, люди, вибиті зі звичної життєвої колії. У НРР їх приваблює тверда організація, усталені основи життя, авторитет лідера, чіткі незаперечні відповіді на питання морального й духовного характеру. Таким чином, популяризація неорелігій у першу чергу пов'язана із кризою світової цивілізації у ХХ ст. У релігійному вимірі йдеться про ситуацію «мовчання Бога» у відповідь на кричущі страждання та поневіряння людства від світових війн, несправедливих економічних і політичних систем тощо. Ось вражаючий приклад такої бездіяльності, усупереч очікуванням Його надприродного рішучого втручання: «Есесівці повісили двох чоловіків та юнака перед усім табором. Чоловіки померли відразу, однак смертельні муки юнака тривали півгодини. «Де ж Бог? Де ж Він?» – запитував хтось позаду мене. Я почув свій власний голос, що відповідав йому: «Де ж Він? Він тут. Він висить тут, на шибениці...»¹.

Однак дедалі більше західних дослідників розглядають неорелігії як систему окремих груп людей, метою яких є заміна уявлення про особистісного Бога переконанням про те, що тільки людство є центром усього. Власне, вони уявляють, що кожна людина – Бог, яка має абсолютну всемогутність, однак за умови постійного розвитку свого внутрішнього потенціалу. Відтак, на наш погляд, феномен «нових релігійних рухів» є не стільки наслідком глибокої всеохоплюючої кризи сучасної цивілізації, скільки наслідком її перетворень. Європейська цивілізація, яка з часів Просвітництва узялася на перетворення самої себе внаслідок розвитку науки і техніки, загальної освіти та морального удосконалення, зрештою створила якісно нове, «сучасне», суспільство. Релігія, представлена «традиційними» конфесіями, через консерватизм віровчення і культу, відразу не змогла пристосуватися до цього стану й досі із тривалим запізнення реагує на швидкоплинні соціально-економічні та політичні зміни в світі. Замість слідування мінливим умовам життя, вона продовжує сповідувати необхідність прилучення якомога більшої кількості людей до вічних божественних цінностей.

Крім вищезгаданих, поширенню НРР в Україні сприяють наступні фактори:

- Руйнація колишньої комуністично-атеїстичної ідеології і втрата у зв'язку з цим тих цінностей, що були створені на її основі. На-

¹ Цит. за: Лейн Т. Християнські мислителі / Пер. з англ. – СПб., 1997. – С. 288.

томість з'явилась духовна порожнеча, яку одразу не встигли заповнити традиційні релігійні організації.

- Формування в Українській державі відкритого демократичного суспільства, орієнтованого на Захід.

- Висока активність зарубіжних неорелігійних центрів у найширшому спектрі – від прямої місіонерської роботи, завезення відповідної літератури, матеріальної і моральної допомоги своїм одновітцям до гуманітарної допомоги, організації курсів іноземних мов тощо.

За даними українських соціологів, більшість прихильників НРР в Україні складають люди віком від 20 до 39 років (приблизно 90%). Більшість з них (понад 50%) має високий освітній рівень (вища або незакінчена вища освіта). Дві третини послідовників НРР в Україні становлять жінки. Тут, як нам здається, ми зіштовхуємося з досить незвичайним проявом емансипації в суспільстві, де ще досить стійкі і помітні риси патріархальності.

Усі ці нові релігійні утворення мають деякі спільні елементи.

По-перше, НРР об'єднує уявлення про засновника організації як про людину, яка відкрила або якій відкрилась нова абсолютна істина. Осмислення його особи може бути різним. Він може вважатися великим пророком, геніальним мислителем, посланником або навіть живим утіленням Бога. Засновник учення відкриває своїм послідовникам певну істину, обіцяє спасіння всім, хто прийняв її, за умов виконання ними визначених розпоряджень, заборон тощо. Володіння таким новим знанням робить їх «святими», невизнаною, але «істинною елітою» світу.

По-друге, багато НРР вважає, що епоха, яка передувала заснуванню організації, була часом блукань, помилок і страждань. Подібна оцінка минулого виправдує сам факт появи нового вчення, бо якщо нове вчення – це велика істина, то, виходить, минуле було епохою помилок. Сучасна епоха обов'язково розцінюється як «перехідна», коли істина вже відкрилася, але ще не перемогла, як час боротьби сил зла і добра, що має земний відповідник у боротьбі послідовників нової релігії з їхніми суперниками в навколишньому світі.

По-третє, кожний з НРР переконаний у неминучості перемоги «істини», що йому відкрилася. Тому в ньому обов'язково присутнє уявлення про те, що світ незабаром буде радикально змінено в результаті остаточної перемоги сил добра. Невіруючі або ті, хто не належать до НРР, будуть знищені (або не воскреснуть) або будуть підкорені віруючими, котрі залишаться єдиними жителями нового перетвореного світу (див. текст 10.3).

Однак у різних НРР цей елемент віровчення практично застосовується по-різному.

Одні НРР налаштовані по-екстремистському. Вони пропагують і прямо провокують очікування «кінця світу», і тому вимагають радикальної зміни способу життя від своїх послідовників. Вони повинні залишити роботу, родину, відписати своє майно на користь релігійної організації. Відомі кількаразові випадки масового самогубства членів деяких нетрадиційних сект заради «остаточного звільнення». Наприклад, в 1978 р. покінчили із собою або були вбиті понад 900 членів релігійного об'єднання «Народний храм» у Джонстауні в Гайані під керівництвом американського проповідника Джонса, а на початку 2000 р. від 300 до 600 чоловік (за різними даними), які належали до секти «Поновлення Божих заповідей», живцем спалили себе в одній із церков міста Канунгу (Уганда). У березні 1995 р. активісти японської секти «АУМ Синрикьо» застосували бойові отруйні речовини в токійському метро. В результаті їхньої газової атаки загинуло 12 і постраждали тисячі людей. За цей злочин лідер секти Сьоко Асахара на початку 2004 р. був засуджений до страти.

Інші НРР проєктують суспільні перетворення настільки ж глобального масштабу, але за умови їхнього поступового здійснення в міру повної зміни особистості. Скажімо, «світовий план» «Товариства трансцендентальної медитації» передбачає умиротворення світової цивілізації, її рятування від голоду, хвороб і т.п. після прилучення до медитативної практики 10% людства.

Більша частина НРР, щоправда, орієнтовані на пристосування до сформованого на цей момент суспільного ладу й укладу життя. Вони не пропонують занадто радикальних проєктів суспільних реформ, зате обіцяють своїм прихильникам підвищити ефективність їхньої трудової діяльності, усунути утруднення в міжособистісному спілкуванні, поліпшити матеріальний і соціальний стан. Особливо відрізняються в подібних обіцянках сайєнтологи.

По-четверте, культ у нових організаціях носить переважно колективний характер, може використовуватися техніка психологічного маніпулювання, психотерапія, особлива увага приділяється новачкам, їх адаптації в групі (наприклад, у Москві число шпиталізованих серед послідовників уже згадуваної «АУМ Синрикьо» з важкими психічними захворюваннями склало 11 людей, і зафіксовані два випадки самогубства).

По-п'яте, нові релігії і їхні керівники завжди відрізнялися й відрізняються в наші дні схильністю до фанатизму й ненавистю до іновірців. Всі вони перебувають в опозиції до офіційних Церков.

По-шосте, практично всі неорелігії зацікавлені у навершенні нових прибічників, провадять активну місіонерську діяльність. При цьому найжорсткіші й офіційно засуджені та заборонені секти часто зовні прикидаються гуманними і привабливими, всіляко підкреслюють свої доброзичливість до нових членів, на перших порах надають їм благодійну підтримку тощо. Насправді, тут діє відома методика групового впливу «бомбардування любов'ю». Її мета — створити таку штучну атмосферу доброзичливості по контрасту із сірою повсякденністю, аби в новонаверненого з'явилося психологічне тяжіння до спілкування тільки в межах самого культу.

Нові релігійні організації, що практикують обманне вербування, особливо твердо й розписану до дріб'язків дисципліну, всеохоплюючий контроль за свідомістю, поведінкою, життям членів організації задля збереження їхньої покори віровченню й необмеженій владі духовного лідера, використання своїх послідовників для незаконного збагачення прийнято називати «*тоталітарними сектами*». Релігійні організації, діяльність яких супроводжується порушенням громадського спокою, негативно впливає на моральні засади суспільства і завдає помітної шкоди фізичному та психічному здоров'ю своїх послідовників позначають терміном «*деструктивні культу*». Частина нових релігійних організацій може діяти як потужні міжнародні корпорації, займатися великим бізнесом, мати філії в багатьох країнах миру, адже вони наголошують на ідеї єдності Бога, людства і всіх релігійних систем.

НРР надзвичайно багато, всі вони різні за походженням і віровченням, тому їхня класифікація може бути досить умовною. Але для зручності викладу матеріалу ми поділимо їх на шість груп.

1. *Неохристиянські об'єднання* — «Діти Бога», «Церква Тіла Христа», «Церква Ісуса Христа святих останніх днів» (мормони), «Свідки Єгови». Ці організації визнають Біблію як головне джерело свого вчення, Ісуса Христа — центральною постаттю доктрини, але при цьому їхнє розуміння Христа докорінно відрізняється від традиційно християнського. Акцентується увага на есхатологічному вченні про близький кінець світу і месіанізм, керівник може наділятися статусом посланця Божого, пророка, який повідомляє нове одкровення, вищі божественні розпорядження. Найчастіше неохристиянські об'єднання генетично пов'язанні з якоюсь із протестантських течій. Хоча є такі, що походять від православної (Богородичний центр (Православна Церква Божої Матері державна), «Школа єдиного принципу» Ольги Асауляк та ін.) чи католицької (маріанські громади) традицій.

2. *Неоорієнтальні (нові східні) об'єднання* – «Товариство свідомості Кришни», інтегральна йога Шрі Ауробіндо, культ Шрі Чинмоя, культ Ошо Раджніша, «Трансцендентальна медитація» (ТМ). В основі таких культів лежать модернізовані варіанти буддизму або індуїзму, пропонується містичний шлях звільнення – пробудження в людині божественного начала. Для них характерним є уявлення про світ як сансару (нескінченний ланцюг перевтілення душ), закон Карми, відповідно до якого відбуваються переродження, нірвану, як стан абсолютного спокою після виходу з «колеса перероджень». На перший план у таких організаціях виходить авторитет наставника, проходження «істинним шляхом», власний досвід, а віронавчальні особливості, як правило, відходять на другий план.

3. *Саєнтологічні напрямки* утворюють «Церква саєнтології», «Учення розуму», «Християнська наука». Такі організації можуть проповідувати зв'язок Землі і землян з вищими космічними силами, космічним розумом (наприклад, секта релітів, яка нещодавно виникла вірить у те, що життя на Землі створене інопланетянами за допомогою клонування й планують здобути вічне життя, застосовуючи таку саму процедуру). Різні фізичні прилади можуть набувати містичного значення, стверджується можливість реєстрації або виміру впливу на фізичну, біологічну природу якихось невідомих і таємних вищих реальностей і факторів. Містично трактуються недосліджені явища психіки і навколишньої природи. Орієнтація на наукові і технічні досягнення поєднується з практикою психоаналізу. При цьому часто особистість засновника руху наділяється надприродними властивостями (скажімо, фундаторка «Християнської науки» Мері Бейкер Едді нібито володіла пророчим даром).

4. *Синтетичні релігії* – «Церква Уніфікації», «Всесвітня віра Багаї», «Велике Біле Братерство Юсмалос» тощо. Вони поєднують у собі кілька релігійних систем (наприклад, християнство і буддизм), оголошують себе єдиною універсальною релігією для всіх людей, створюють власне вчення, обрядову систему, релігійну організацію. Їм властивий культ лідера організації, авторитет власних віронавчальних джерел.

5. *Неоязичницькі організації* характеризуються насамперед націоналістичною спрямованістю, вважаючи, що людина стає особистістю саме і тільки через націю. У пошуках своєї ідентичності людина, якщо вона послідовна, неминуче має розірвати зі світовими релігіями на користь релігії національної. Це призводить до спроб «націоналізувати» світову релігію, або до пошуків язичницьких коренів і

формування загальнонаціональної релігії на основі язичництва. В Україні неоязичницькі організації репрезентовані «РУНвірою» (Рідна Українська Національна Віра), «Рідною Вірою», ладовірством, орантійцями та ін. Деякі з таких релігій залишаються політеїстичними, інші, модернізуючи язичництво, сповідують монотеїзм. Неоязичництво найчастіше охоплює своїм впливом окремих представників національно орієнтованої інтелігенції, які вбачають у світових релігіях чужу релігію, а процес відродження язичництва розглядають як основу для відродження нації.

6. *Сатанистські групи.* Сатанистські культу звеличують зло і насильство, проповідують спілкування з містичними джерелами зла — демонами, сатаною тощо. Мораль сатанистських груп перейнята крайнім егоїзмом, індивідуалізмом, прагматизмом, культом сили.

Деякі дослідники вичленовують ще *окультні рухи*: агні-йога, теософія, антропософія, астрологія, магія, усілякі різновиди екстрасенсорики, біоенергетики, хіромантії, астрології тощо. Загальним для цих рухів є те, що всі вони претендують на володіння певними «таємними знаннями», які забезпечують владу над силами Всесвіту, практикують систему «посвячень», які гарантують отримання надприродних властивостей, нових можливостей у розумінні світу, розвивають філософію людинобожжя.

Серед містичних течій, які близькі за суттю до НРР, найбільшу увагу привертає **теософія** — релігійно-філософське вчення про можливість інтуїтивного пізнання Бога й безпосередні контакти з надприродними силами. Найбільш відомим теософом була **Олена Блаватська**, родом з України. Вона 1875 р. заснувала Всесвітнє Теософське товариство і запропонувала власне розуміння теософії у своїй багатотомній праці «таємна доктрина».

Широке розповсюдження нових релігійних рухів у США та Західній Європі швидко викликало активну протидію. В середині 1970-х рр. з'явилися кілька суспільних організацій, які отримали підтримку з боку громадськості, уряду, традиційних Церков. У США ними стали CAN — «Сіть повідомлення про культу», AFF — «Американський сімейний фонд», в Західній Європі — INFORM (Information Network Focus on Religious Movements) — «Інформаційна мережа з релігійних рухів», FAIR — «Родинні дії, інформування, порятунок». Ці установи розповсюджували інформацію про нові релігійні рухи, допомагали батькам і родичам знайти своїх близьких, які потрапили в їхні тенета та витягти їх звідти, займалися «депрограмуванням» жертв тоталітарних сект і деструктивних культів, ініціювали судові позови до них. Відомі випадки, коли антисектантські організації засиляли

до своїх супротивників спеціальних агентів із метою підриву їхніх організаційних структур із середини.

Натомість секти вдалися до створення «батьківських комітетів» із діючих своїх членів, залучали пресу, органи державної влади, судові інстанції до захисту прав «релігійних меншостей». Наслідком справжнісіньких «війн» 1980–1990-х рр. було те, що діяльність багатьох нових релігійних організацій хоча і не заборонена повністю, однак законодавчо суттєво обмежена. Скажімо, відповідна Постанова Європарламенту 1996 р. вказує на порушення «певними сектами» прав людини і вчинення злочинних дій: жорстке поводження зі своїми членами, сексуальні збочення, незаконне позбавлення волі, торгівля людьми, заклики до насилля, розповсюдження расистських поглядів, торгівля зброєю та наркотиками, ухилення від сплати податків, нелегальне переміщення капіталів, нелегальна медична діяльність, порушення законодавства про працю.

10.2. НЕОХРИСТІЯНСЬКІ РЕЛІГІЙНІ ОБ'ЄДНАННЯ

Неохристиянська релігійна організація «Свідки Єгови» виникла в 1870 р. у Пітсбурзі (штат Пенсільванія, США) із групи з вивчення Біблії, очолюваної *Чарльзом Тейзом Расселом* (1852–1916).

Свої корені ця організація має в протестантській течії адвентизму, саме з неї було запозичено доктрини про швидке Пришестя Ісуса Христа (з конкретними датами), смерть душі разом з тілом, заборона на вживання тютюну тощо.

Засновник нової релігії прагнув відродити вчення перших християн. З кінця ХІХ ст. нечисленна група почала поширюватися з блискучою швидкістю. З 1908 р. її центром став Бруклін, штат Нью-Йорк. Цей «центр» одержав назву «*Бруклінської шкіни*». Місцеві групи (їх понад 20 тис.) називають свої центри «Залами Царства».

Назва організації походить з одного рядка книги пророка Ісаї, де сказано: «Ви свідки Мої, говорить Господь, та раб Мій, якого Я вибрав...» (Іс. 43:10). Ця назва за організацією остаточно закріпилась у 1931 р.

І Біблія як Священна книга, і визнання Ісуса Христа як сина Єгови дають підставу «Свідкам Єгови» вважати себе християнами. Основні християнські конфесії в зв'язку з помітними розбіжностями віровчень, як правило, розглядають їх як окрему нетрадиційну релігійну організацію.

«Свідки Єгови» заперечують Трійцю, заперечують і Божественну природу Ісуса Христа, вважаючи Його створеним, на зразок ангелів. Єговісти стверджують, що, втілившись в людський образ, Ісус склав із себе своє духовне буття і став звичайною людиною. Коли Ісус хрестився в Йордані, Бог Єгова зробив Його Христом – пророком, первосвящеником і помазаником. Виконавши доручене завдання, Ісус загинув, прицвяхований до стовпа (традиційну форму хреста вони виключають як огидний язичницький символ). За цей подвиг Бог нагородив Ісуса безсмертям. Він воскресив Ісуса, розпорошивши Його тіло на складові елементи і відтворивши Його у вигляді «славного духу», щоб той міг очолити всесвітню організацію Єгови.

Тема Другого Пришестя Христа і тисячолітнього Царства на землі є головною у **вченні свідків Єгови**. Рассел почав зі спроби вирахувати дату Пришестя Христового. Він дійшов висновку, що воно відбудеться в 1874 р. Коли цього не сталося, Рассел почав учити, що Христос усе-таки прийшов, але невидимим чином і перебуває зараз у повітряній області, де Його зустріло мале стадо вірних свідків. Відповідно до його підрахунків у 1914 р. підійшов до кінця період язичників, і в повітряній сфері сатана почав свою люту війну проти Христа і Його святих. Рассел назвав це роком Армагеддону, передвіщеною Апокаліпсисом страшною й останньою битви на тотальне знищення (Апок. 16:16). Після перемоги Христос мав спуститися на землю. Коли і це пророкування не збулося, свідки стали відсувати дату видимого Пришестя на 1916, 1918, 1924, 1928 р. тощо. Нарешті «Свідки Єгови» проголосили, що армагеддонський бій відкладений доти, поки вони не закінчать свою всесвітню проповідь, в якій попередять всі народи землі про небезпеку, що насувається. Разом з дияволом проти Єгови будуть боротися всі світові релігійні організації, передусім християнські, що символізуються Вавилонською блудницею (Апок. 17). Тому треба терміново «просвітити» якомога більшу кількість людей: адже всі, хто піде за дияволом проти «Свідків Єгови», будуть знищені.

Відповідно до їх вчення після Суду люди будуть розділені на три класи. Перший клас, що складається з 144 тис. обраних єговістів, буде взятий на небо і там у безтілесному стані буде царюватиме з Христом і керуватиме життям людей, залишених на землі. Другий клас «відроджених» буде складатися з інших врятованих єговістів. Вони у своєму тілі залишаться на землі і не зможуть успадкувати Небесне Царство. На землі вони будуть насолоджуватися повним спокоєм, добробутом, не будуть страждати від воєн чи хвороб, не будуть знати смерті. Вони зможуть одружуватися і розмножуватися і заселять усю

Землю. Інші ж, третій клас, негідні життя на землі, будуть знищені разом із сатаною і його демонами. Свідки заперечують і пекло, і вічні муки в загробному світі. Відповідно до їхнього вчення померлі просто перестають існувати.

Слова Ісуса про те, що учні Його повинні бути «не від світу цього», єговісти сприймають буквально і тому не беруть участі в політичному житті і війнах, хоч би де і заради чого б вони велися. Така позиція не раз приводила їх до зіткнень з інтересами країн, на території яких вони жили.

Основна діяльність свідків спрямована на вивчення і пропаганду Біблії в невеликих групах і зборах дослідників Біблії. Видаються програмні журнали «Вартова башта», «Пробудись!» (накладом 22 млн прим., 80 мовами), виходить безліч брошур і буклетів, присвячених популяризації Біблії. Великого поширення набули домашні семінари, на яких свідки знайомлять тих, хто цікавиться, з біблійними текстами і методикою вивчення Біблії. Свідки Єгови кожного року проводять у проголошенні доброї новини більше 1 000 000 000 годин, охрещується понад 300 000 нових свідків. Останніми десятиліттями видано понад півмільярда примірників Біблії майже на ста мовах народів світу. Вища біблійна школа Гілеад тільки за роки, що минули після Другої світової війни, випустила понад 20 тис. місіонерів.

Від рядових членів організації вимагається не менш як 100 годин місіонерської роботи. Кожен свідок має детально відзвітувати про це. Усі відомості збираються, підсумовуються і щорічно видаються у вигляді окремої книги. Свідки Єгови вважають, що в них 3 млн 600 тис. послідовників по всьому світові. Ще не менш як 9,3 млн людей час від часу відвідують їхні збори.

«Свідки Єгови» не мають **церковної організації й офіційної церковної ієрархії**. Служба здійснюється на добровільних засадах, а керівниками і релігійними авторитетами виступає так зване «мале стадо вірних і розсудливих рабів Єгови», що керує іншими членами громади. Поняття священства в них також відсутнє, кожен активний учасник культу іменується «служителем». Ті ж, хто цілком віддає себе роботі на організацію, називаються «провідними видавцями».

Свідки вірять, що «мале стадо» обирається самим Єговою від початку часів, і ті, хто входить у нього, «помазані Духом Божим». Якщо представник «малого стада» вмирає, він одразу ж потрапляє до небесного Царства Божого і входить до складу «уряду Христа». В організації останніми роками відбулась зміна керівництва, що помітним чином позначилось за зміні її доктрини. Нині право на керівні поса-

ди одержали так звані «інші вівці», не члени елітарного «помазаного остатку», які не претендують на участь в небесному уряді, а мають цілком земну надію жити в царстві Божому на землі. Програма та діяльність Свідків, на думку деяких експертів, від цього тільки виграла.

Низовою одиницею організації є т. зв. «збори», чисельністю до кількасот осіб. Збори нараховує від декількох до 200 Свідків, призначені старійшини виконують різні обов'язки. Зібрання об'єднуються в «райони», «області», ті, в свою чергу, складають «філію» в тій чи іншій країні. Кожний район складається з близько 20 зборів. Обласний наглядач по черзі відвідує райони у своїй області. Щорічно проводяться два районних конгреси. Районний наглядач відвідує кожний збори в районі, як правило двічі на рік, щоб допомогти Свідкам організовувати і виконувати працю проповідування на призначеній їм території. Філіялі є Комітет філії, котрий складається приблизно з трьох-семи членів, які мають призначення наглядати за роботою у країнах, що входять у сферу їхніх повноважень. Зібрання свідків проходять в особливих приміщеннях, що називаються «Залами Царства», і присвячуються вивченню Біблії. Щотижня провадяться заняття у школі проповідницького служіння.

Офіційне релігійне свято тільки одне: щорічне святкування Вечері спогаду смерті Христової, що відбувається ранньої весною. Віруючі збираються після заходу сонця за столами, на яких розставлені прісний хліб і червоне сухе вино, — вони символізують Тіло і Кров Христові й призначені тільки тим, хто вважає себе помазаним Духом Божим.

«Свідки Єгови» суворо дотримуються заклику апостолів «...очистьмо себе від усякої нечисти тіла та духа...» (2 Кор. 7:1), вони не палять, не вживають наркотиків і дуже стримані у вживанні алкоголю. У сімейному житті свідків розлучення — досить рідкісне явище.

Членам організації «Свідків Єгови» категорично заборонено служити в армії, брати участь у спортивних іграх, голосувати на виборах, шанувати державний прапор і гімн, відзначати дні народження. Були зареєстровані кількаразові випадки відмови від переливання крові членів цієї релігійної організації.

В Україні «Свідки Єгови» вперше з'явилися в західних регіонах в 20-х рр. ХХ ст. Фундаторами перших єговістських громад стали українці, які повернулися на Батьківщину з еміграції до США. Незабаром громади свідків здебільшого увійшли до польського крайового бюро «Товариства свідків Єгови», що тоді діяло під назвою *Товариство дослідників Святого Письма*. Своє вчення свідки Єгови поши-

рювали насамперед у формі друкованої продукції. Україномовних брошур і листівок було привезено у 1920–1930-і рр. близько 30 найменувань.

Під час Другої світової війни тисячі «Свідків Єгови» були кинуті в нацистські концентраційні табори. Не краще ставлення з боку влади зустрічали вони в Радянському Союзі. Наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. «Свідки Єгови» піддавалися масовим репресіям – арештам і висиланню у східні райони країни, що, однак, призвело до появи їхніх громад у Казахстані, Сибіру і Далекому Сході. У 1951 р. спеціальною постановою Ради Міністрів СРСР, підписаною особисто Й. Сталіним, діяльність «Свідків» була остаточно заборонена. Сталося це, по-перше, через їхню начебто антирадянську позицію, по-друге, через зв'язки із закордонними центрами, що у роки «холодної війни» видавались владі занадто підозрілими. Змушені кілька десятиліть діяти нелегально в умовах постійних переслідувань з боку влади, «Свідки Єгови» створили чітко організовану і дисципліновану систему громад, підлеглих єдиному центрові, проводили активну місіонерську роботу. Тільки в 1991 р. було вирішено, що їхня діяльність не являє загрози закону й порядку, і «Свідки Єгови» одержали право на офіційну реєстрацію.

За останніми даними, в Україні нараховується приблизно 900 осередків «Свідків», приблизно третина яких свідомо діє без державної реєстрації. Однак, за даними центрального проводу організації, ця кількість наближається до 1300. Переважно більшість приміщень свідки Єгови через нестачу власних культових споруд (їх менше 250, ще майже чотири десятки перебувають у стадії будівництва) змушені орендувати. Якщо на момент реєстрації після виходу з майже 70-ти літнього підпілля свідків Єгови нараховувалось 20 тис., за 14 років їхня кількість зросла у 7 разів. Свідки Єгови в Україні зосереджують увагу на таких індивідуальних формах роботи як «повторні відвідування» й запровадження «домашніх біблійних студій». У 2002 р. їм вдалося регулярно проводити майже 82 тис. «студій» на приватних квартирах що дало певний ефект: 7740 охрещених. Нині свідками Єгови вважають себе 130 тис. українців, а ще 140 тис. є їхніми симпатиками. Діяльність цієї організації зосередилась в центральних та східних районах нашої держави, де працює переважна частина єговістських місіонерів.

«Церква Ісуса Христа святих останніх днів», або *Церква мормонів* виникла в першій половині XIX століття в США. Її послідовники стверджують: Церква носить ім'я Ісуса Христа тому, що віра в Нього

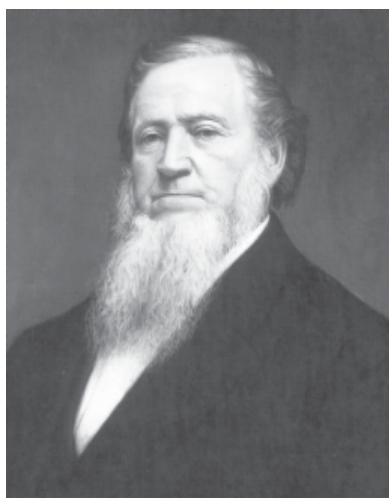
є наріжним каменем її віровчення. Термін «святі» позначає тих, хто в повсякденному житті намагається наслідувати прикладові Господа. Визначення «останніх днів» (смысловий переклад – «наших або нинішніх днів») уведено для того, щоб відрізнити нинішніх послідовників від тих, хто був учнями Ісуса тоді, коли він жив на землі.

Засновник «Церкви Ісуса Христа святих останніх днів» – *Джозеф Сміт молодший* (1805–1844). У 1820 р., за словами Дж. Сміта, йому було видіння в лісі: перед ним стали, як він говорить, Бог-Отець і Бог-Син. Йому було оголошено, що він є пророком для служіння в новій епосі, а всі інші, хто називаються християнами, відхилилися до мерзенності. Але найголовніше почалося пізніше: у 1823 р. (знову ж за словами Сміта) йому було явлення якогось ангела, який назвав себе Моронієм, сином Мормона – нібито пророка і літописця. Вісник повідомив Сміту, що він – Сміт – обраний для особливої місії і тому йому відкривається таємниця золотих аркушів, на яких відбиті невідомі досі Писання, в яких міститься «вся повнота» Євангелія. Так, у 1830 р. вийшов у світ текст, що отримав назву «Книга Мормона». Для прихильників «Церкви Ісуса Христа святих останніх днів» він вважається богонатхненним і має авторитет нарівні з Біблією.

Основний зміст «Книги Мормона» складає розповідь про дві невідомі науці цивілізації, що існували в давнину на Американському континенті. Перша з них, відповідно до мормонського вчення, була заснована частиною невдалих будівників Вавилонської вежі після того, як Бог змішав мови. Біля витоків другої стояли праведні іудеї, які втекли з Палестини після розгрому Єрусалима нововавилонським царем Навуходоносором у 587 р. до н.е. Поступово деякі з нащадків переселенців впали в гріх, і за це Бог наділив їх темною шкірою. Праведники ж залишилися білими, і, як повідомляє «Книга Мормона», саме до них, в Америку, після воскресіння з мертвих з'явився Христос, давши їм істинну віру. Надалі між грішниками і праведниками почалася війна, у результаті якої друга цивілізація загинула.

Навесні 1830 р. Дж. Сміт з кількома соратниками організував власне релігійне суспільство, що спочатку називалося Церква Христа. У пошуках «Землі Обітованої» перші мормони неодноразово переселялися зі штату в штат, найчастіше вступаючи в конфлікти з місцевими жителями і владою. Однією з причин цих скандалів була прийнята тоді в мормонів практика багатоженства. Зрештою Дж. Сміт був заарештований і вбитий розлютованою юрбою. У 1848 р. мормони перебралися в штат Юта, де заснували свою столицю – місто Солт-

Лейк-Сіті. До кінця ХІХ ст. вчення й організаційні принципи мормонізму склалися остаточно, тоді ж серед мормонів установилася моногамія. Ствердження мормонізму пов'язано із ім'ям *Брайема Янга* (1850–1877), який, хоча і демонстрував свою приналежність до заповідей засновника цієї течії (наприклад, мав 47 дітей від приблизно 20 дружин), насправді проявив себе здібним, самостійним організатором.



*Мал. 10.1. Брайем Янг
(1850–1877).
Парадний портрет*

Зібрання і служби мормонів проходять у молитовних будинках або будь-яких тимчасових приміщеннях і носять достатньо відкритий характер. До числа «таїнств» мормони відносять хрещення, причастя, брак. Богослужіння в цілому нагадує протестантське і зводиться до проповіді, читання священних текстів і співання псалмів. Таїнство хрещення. Воно проводиться у вигляді однократного занурення у воду. Але процес здійснення таїнств у мормонських храмах (ці храми доволі нечисленні — 50 на весь світ, але вражають розкішним оздобленням) залишаються покритими завісою таємниці. Тому відвідини справжнього храму — то велика честь для мормона, якою виявляються гідними лише незначна частина з них. Уважається: якщо ти не побував у храмі — марно витратив життя.

В основі **віровчення мормонів** лежить положення про те, що Біблія не є остаточним Одрокненням — її доповнюють і продовжують тексти, передані через Дж. Сміта, а також пророцтва його спадкоємців. Згідно з цими Одрокненнями:

- Бог-Отець і Христос — воскреслі люди, які володіють фізичним тілом, а Святий Дух — теж людина, але наділена духовним тілом. Усі вони є трьома самостійними Богами.

- Бог-Отець є Творцем у тому сенсі, що за допомогою своїх небесних дружин він створив духовні тіла для споконвічно існуючих людських душ, які потім фізично народжуються на Землі. Після цього Бог розробив план іспиту людей через земне життя, відповідно до яких людині давалася свобода волі.

• Мета життя людини – стати Богом, подібним до Отця, але досягти цієї мети можуть тільки мормони, що суворо виконують усі вимоги своєї Церкви. Після Страшного суду представники вищої мормонської ієрархії стануть богами й дістануть можливість діяти у власних світах. Мормони середньої руки перебуватимуть у Царстві блаженства. Умови вічного життя для дрібних грішників з числа не мормонів мало будуть відрізнятися від нинішніх земних. Великі ж грішники потраплять у пекло.

Зібрання і служби мормонів проходять у молитовних будинках або будь-яких тимчасових приміщеннях і носять достатньо відкритий характер. До числа «тайнств» мормони відносять хрещення, причастя, шлюб. Богослужіння в цілому нагадує протестантське і зводиться до проповіді, читання священних текстів і співання псалмів. Тайнство хрещення проводиться у вигляді однократного занурення у воду. Але процес здійснення тайнств у мормонських храмах (ці храми доволі нечисленні – 50 на весь світ, але вражають розкішним оздобленням) залишаються покритими завісою таємниці. Тому відвідини справжнього храму – то велика честь для мормона, якою виявляються гідними лише незначна частина з них. Уважається: якщо ти не побував у храмі – марно витратив життя.

Серед **мормонських ритуалів** особливий інтерес викликає тайнство т. зв. *небесного шлюбу*: через цю церемонію мормон одержує вічну дружину. Вважається, що, одержавши божественний статус, від цього шлюбу мормон породить на своїй планеті нове людство, щодо якого він буде в буквальному значенні Богом-Отцем. Ще один характерний мормонський обряд – *хрещення померлих*, які тим самим також стають мормонами і можуть розраховувати на задовільне існування наприкінці часів. Ісус не завершив своєї роботи, коли його було вбито, – розмірковують мормони. – Не завершив він її після свого воскресіння з мертвих. Коли ж він здійснить її? Не раніше, ніж викупить й спасе кожного сина й кожную дочку нашого Отця. Відтак «ні живі не можуть стати доскональними без мертвих, ні мертві без живих». Належить долучитися до цієї праці, щоб звільнити тих, хто через свою необізнаність та несприятливі обставини виявились нездатними жити по-Божому, об'єднати й сполучити батьків і дітей, доки весь ланцюг Божої сім'ї не буде поновлено.¹

У зв'язку з цим, мормони збирають детальні відомості про своїх померлих родичів і знайомих. З 1894 р. Бібліотека Сімейної Історії

¹ Учення Президентів Церкви: Джозеф Ф. Сміт. – Солт-Лейк-Сіті, 1996. – С. 408–409.



Мал. 10.2. Храм мормонів у м. Сент-Джордж (США)

(Family History Library) в американському місті Солт-Лейк-Сіті, створена мормонами, збирає й обробляє дані з метричних книг, переписів населення та інших документів, що містять імена людей, які раніше жили на землі. З 1992 р. мормони стали активно працювати з Архівними Управліннями Росії, Білорусі, України, Грузії, Вірменії з метою копіювання (мікрофільмування) архівних документів.

У першу неділю кожного місяця мормони утримуються від двох послідовних прийомів їжі. Зекономлені ресурси спрямовуються на гуманітарні проекти.

Мормонська громада організована за теократичним принципом з елементами західної демократії. Всесвітній центр Церкви знаходиться в м. Солт-Лейк-Сіті, адміністративному центрі штату Юта (США). Тут здійснюється головний мормонський храм, увінчаний шістьма вежами і золоченою статуєю «ангела Моронія», який указав засновнику Церкви місце, де захована книга Мормона. Очолює Церкву мормонів Президент, який одержує натхнення й одкровення від Бога стосовно керівництва всією Церквою. Президент має двох найближчих радників, які утворюють *Перше Президентство Церкви*. Наступний ступінь складається із *Кворуму 12 Апостолів* і *Ради сімдесяти*, які розробляють політику Церкви й здійснюють її поточне управління. Членство в цих найвищих органах прижиттєве. Далі йде президентство території – керівний орган мормонської організації на великій території. Президентства поділяються на кола, кожне з яких налічує від 2000 до 4000 членів, філії, округи та групи (до 100 членів). У нових для Церкви місцях вся поточна адміністративна робота зосереджується в місцях, основний обов'язок яких – поширення мормонізму.

Професійне священство відсутнє, посвяченими вважаються всі чоловіки старші за 12 років, однак священство може бути «старшим» або «молодшим».

Усередині мормонських громад підтримується сувора дисципліна. Кожному віруючому ставиться в обов'язок ходити на всі богослужіння, семінари й інші заходи Церкви, а також беззаперечно виконувати вказівки старійшин. Церква ретельно стежить, щоб парафіяни вели здоровий спосіб життя, постійно підвищували свій освітній і соціальний статус. Інакомислення в громаді не припускається, до відступників, які бажають розірвати з мормонізмом, застосовуються суворі методи впливу.

Обов'язком кожного члена громади є **проведення місіонерської роботи** і залучення в організацію нових парафіян (причому існують планові нормативи, інструкції і форми звітності). Як правило, місіо-

нерами стають молоді люди терміном на два роки, які попередньо проходять спеціальні курси. Один з основних місіонерських прийомів — «від дверей до дверей»: мормони парами обходять квартири, зав'язують розмови на релігійні теми і роздають свою літературу. Ефективним засобом місіонерської роботи цього культу за кордоном є відкриття недільних шкіл для дорослих і дітей в різних країнах. Викладаючи дітям і молоді звичайні шкільні предмети, мормони навчають їх також своєї релігії і в цій справі досягають успіху. Вони широко використовують радіо для передачі коротких, але розумно складених рекламних кліпів на теми сімейного життя і єдності мормонів. Відомий на Заході мормонський хор, офіційно званий Хором Мормонської Скінії, багато робить для створення позитивної репутації цього культу. Крім того організуються спеціальні фестивалі, присвячені поширенню цього вчення. У багатьох мормонських центрах є спеціальні бібліотеки. Коли читачі записують в формуляри свої прізвища і адреси, співробітники їх фіксують і посилають місіонерам у відповідних районах.

Особливу увагу мормони звертають на свій зовнішній вигляд: чисто й акуратно вдягаються, виховують у собі хороші манери, інтелігентність. Складене Дж. Смітом-мол. «Уложення віри» вимагає також від мормонів бути «чесними, вірними, цнотливими, доброзичливими, чеснотними й творити добро всім людям», щоб поступово «вростати» у небесне Царство.

Зараз «Церква святих останніх днів» налічує 12 млн adeptів і має щорічний прибуток у кілька мільярдів доларів (частково — за рахунок збору «десятини» зі своїх членів). 65 000 їхніх місіонерів працюють в усьому світі. Мормони складають 75% населення м. Солт-Лейк-Сіті. В Україні перші мормони з'явилися 1990 р. 9 жовтня 1990 р. в приміщенні Союзу письменників відбулись перші збори, місяць по тому — перше хрещення у водах Дніпра. Загалом в країні діє зараз 50 релігійних інституцій мормонів, які нараховують понад 7 тис. членів. Філії Церкви відкрито у Харкові, Дніпропетровську, Макіївці, Одесі, Сімферополі, Львові. Організаційно вони підпорядковані двом місіям — Київській і Донецькій. Релігійне Управління знаходиться у Києві, у двох кроках від приміщення Держкомрелігії. Адміністративно українські мормони входять до складу президентства Центральної та Східної Європи. Президент Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів Гордон Хінклі у вересні 2002 р. відвідав Україну та мав зустріч з українськими мормонами у Палаці «Україна». Обіцяно будівництво храму в Києві (до речі, єдиного на території СНД).

10.3. НЕООРІЄНТАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

Найвідомішим із сучасних неоорієнтальних організацій є «Міжнародне Товариство Свідомості Кришни» (МТСК, релігійна організація *вайшнавів*), яку називають також «*Рухом Харе Кришна*». Цей східний культ у традиціях індуїзму набув значного поширення в багатьох країнах світу, включаючи Західну Європу й Америку. Засновником цієї організації є *Бхактіведанта Свами Прабхупада* (1896–1977). На 58-ому році життя він покинув родину і п'ятеро дітей і почав вести чернечий, аскетичний спосіб життя. Розповідають, що він не зміг змиритися із тим, що дружина продала його книги, щоб купити цукерок і чаю, оскільки книги він вважав священними, а чай – п'яним напоєм. Якщо раніше він належав до однієї з індуїстських сект – шанувальників Кришни, то тепер він почав створювати власний рух і багато зробив для його популяризації як письменник і перекладач.



Мал. 10.3. Бхактіведанта Свами Прабхупада (1896–1977). Засновник кришнаїзму

1965 р. Прабхупада прибув до Нью-Йорка, де незабаром заснував Центр руху Харе Кришна.

Учення кришнаїтів генетично пов'язане з індуїзмом. Кришнаїти вважають своє віровчення і культ органічним продовженням, сучасною інтерпретацією давнього ведичного вчення. Основна праця, в якій засновник організації *Бхактіведанта Свами Прабхупада* виклав своє вчення, називається «Бгагават-Ґіта, як вона є». За формою вона являє собою упереджений переклад «Бгагават-Ґіти», шостої книги визначної епічної поеми «Махабхарата», з авторськими коментарями і доповненнями.

Таким чином, кришнаїти хочуть підкреслити, що їхня релігія не є якимсь новоутворенням. Вона має давні корені і ба-

зується на «учнівській спадкоємності», виникла на зорі творіння, коли Кришна – Верховна особа Бога – вклав ведичне вчення в серце Брахми, першої живої істоти у Всесвіті. Брахма передав це знання своєму синові й учневі Нер'яді, який пізніше став духовним учителем Шрілі В'ясадеви, укладача Вед. У ХХ ст. цей ланцюг дійшов до Бхактиведанти Свамі Прабхупади, який зміг викласти це вчення зрозумілою для людини нашого часу мовою – мовою людей, вихованих у традиціях європейської культури.

Віровчення кришнаїзму, або релігії вайшнавів (відданих Богові), засноване на принципі монотеїзму. Відповідно до цього віровчення існує єдиний абсолютний Бог, що виступає в трьох проявах: Бгагаван, Брахман і Параматма. Бгагаван – це прояв Бога, що володіє незбагненими якостями, що концентрує в собі все багатство, могутність, красу світу. Брахман – це позаособистісний прояв, абсолютна істина, незбагненна, нескінченна сила. У Параматмі виявляється Верховна Душа, що знаходиться в серці кожної живої істоти разом з індивідуальною душею – дживою.

Відповідно до великої безлічі дій у Бога безліч імен, але головне з них – Кришна. Інші боги сприймаються як аватари (втілення) Кришни. Такою аватарою виступає в кришнаїзмі й Ісус Христос. Кришнаїзм, як і багато інших віросповідань, що виникли в ХХ ст., прагне стати релігією об'єднання. Тому він включає у свій пантеон усіх богів традиційних релігій.

Кришнаїти надають великого значення вченню про подвійну природу світу: духовну й матеріальну. Людина також являє собою істоту, яка складається з двох начал: духовного і матеріального. Духовне начало є основою людини; тіло лише оболонка душі, і душа постійно змінює цю оболонку. Наслідуючи традицію ведичної релігії, кришнаїти стверджують, що душа здатна перевтілюватися в 8 400 000 форм життя. Ці перевтілення відбуваються за законом Карми і можуть тривати нескінченно. Тільки прийнявши людський вигляд, душа дістає можливість розірвати ланцюг перероджень, розвинути свою первісну духовну свідомість і усвідомити себе невід'ємною часткою Господа Кришни.

Звільнитися від матеріального світу, розвинути в собі свідомість Кришни здатна кожна людина. Для цього вона має присвятити себе відданому служінню Богові. Це служіння лежить в основі бхакті-йоги.

Бхакті-йога становить основу **культувної діяльності кришнаїтів**. Мета цієї діяльності, на їхню думку, полягає в тому, щоб цілком за-

нуритися в духовну свідомість, відновивши свої стосунки з Богом, і розвинути в собі любов до Бога, споконвічно властивій кожній живій істоті.

Один з важливих принципів, на яких базується культова практика кришнаїтів, складається в самообмеженні людини. Кришнаїт має звести до мінімуму потреби матеріального тіла, щоб підняти свою свідомість на вищий рівень і зберегти час для духовної діяльності. Самообмеження містить у собі зречення від мирського життя і всіх благ, що воно надає людині. Ідеальною формою такого зречення є насамперед відмова від власності, пожертвування коштів і майна на користь «Товариства Свідомості Кришни» і перехід на становище ченця в храмі. Ті, хто не переходить на цей спосіб життя, можуть продовжувати свою діяльність у світі, заробляючи собі на життя і вносячи пожертвування в храми.

Багато уваги в кришнаїзмі приділяється харчовим обмеженням. Кришнаїтам заборонено вживати в їжу м'ясо, рибу, яйця. Вони також забороняють уживання наркотиків і алкоголю, кави, чаю, тютюну. Засуджують статеві стосунки, не призначені для продовження роду.

У культовій практиці кришнаїтів велика роль відводиться омовінню. Чистота тіла, на їхню думку, — це одна з найважливіших якостей кришнаїта. Омовіння рекомендується робити два-три рази на день. Велике місце в культурі кришнаїтів посідає ритуальне богослужіння в храмі. Богослужіння проводяться щодня, з 4.00 до 21.00.

Особливого значення кришнаїти надають **медитації**. Під час медитації людина цілком відчужується від цього світу і концентрується на любові до Бога. Виняткова роль під час медитації надається маха-мантрі (великій мантрі): «Харе Кришна, Харе Кришна, Кришна, Кришна, Харе, Харе, Харе Рама, Харе Рама, Рама, Рама, Харе, Харе». З погляду кришнаїтів, мантра — це оспівування святих імен Бога. Протягом дня кришнаїти повинні промовляти цю мантру 1728 разів. Як стверджують учителі кришнаїзму — гуру, повторення мантри необхідно для того, щоб цілком сконцентрувати свідомість на Богові, ввійшовши в молитовний стан і медитуючи на звуки його святого імені. Медитації можуть носити як індивідуальний, так і колективний характер (див. текст 10.1).

Кришнаїти надають релігійного значення всій життєдіяльності своїх послідовників — «відданих». Внаслідок цього як культова діяльність оцінюється й прибирання в храмі, і переклад на інші мови

вчення Свами Прабхупади, і добродійна діяльність. За кожним «відданим» закріплені певні обов'язки, а виконання їх усвідомлюється як здійснення релігійного обов'язку, форма прояву любові до Кришни і служіння йому. Найважливішою ж визнається місіонерська діяльність, проповідь і пропаганда вчення, у тому числі перекладацька і видавнича діяльність.

Основними **осередками релігійного життя кришнаїтів** є храми. При храмах, як правило, створюються проповідницькі (місіонерські) центри, де одержують систематичну релігійну освіту й виховання «віддані», які прийшли в громаду. Після проходження навчання їх посвячують у вайшнави. Усі храми з адміністративного погляду самотійні. Разом з тим, діяльність кришнаїтських організацій чітко координується на трьох рівнях: регіональному, зональному й національному. На низовому рівні координація проходить через регіональні ради, що складаються з представників храмів регіону; на національному рівні – через раду президентів найбільших храмів даної країни. Світовий центр «Міжнародного Товариства Свідомості Кришни» знаходиться в Індії – у місті Маяпур у Західній Бенгалії. Організація видає півмільйонним накладом журнал «Назад до божественності». Вважається, що в Індії нараховується не менш як 100 тис. активних членів МТСК, серед яких можна зустріти багато поважних політиків, бізнесменів і вчених, у США – понад 50 тис., абсолютна більшість із яких – молодь віком до 25 років, стільки ж людей щорічно відвідують в Англії кришнаїтські релігійні заходи. У наші дні вони володіють власною радіостанцією «Радіо Кришналока». Частина коштів МТСК одержує з різних фондів, а також від продажу своїх видань.

Зауважимо, що **прихильники «Міжнародного Товариства Свідомості Кришни» в Україні** є найбільшою із неоорієнтальних течій. Протягом перших років ХХІ ст. релігійна мережа кришнаїтів стабілізувалась.

Перша заява на реєстрацію кришнаїтської громади в СРСР було подано в 1981 р., однак дозвіл Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР було отримано тільки у 1988 р. У 1993 р. було створено Центр громад свідомості Кришни в Україні, який зареєстрований державою в 1995 р. У 1996 р. Державним комітетом України у справах релігій було зареєстровано також Духовну академію свідомості Кришни в Україні. Академія готує священнослужителів та служителів інших необхідних спеціальностей для громад свідомості Кришни, а також розробляє наукові та методичні рекомендації, відповідну літературу та надає загальну вайшнавську освіту.

Кришнаїтські групи, 38 на 2003 р., діють майже в усіх великих містах України. Вони мають у своєму розпорядженні 13 культових споруд, 2 навчальні заклади із 170 слухачами, 2 періодичні видання. Кришнаїти твердять, що в Україні нараховується нині понад 300 священнослужителів, 120 учнів, близько 5 тис. активних парафіян.

В останні роки кришнаїти розвернули широку пропагандистську кампанію для створення щодо себе сприятливої суспільної думки. Можливо, саме через це вони започаткували низку гуманітарних програм, таких як «Їжа для життя» (безкоштовні їдальні для малозабезпечених), «Дайте людям шанс» (праця в місцях позбавлення волі), «Сільськогосподарське товариство» (пропаганда стародавнього способу обробки землі), навіть «Ведичне кулінарне мистецтво». Крім того, вони в усілякий спосіб намагаються підкреслити «нерозривну єдність» української та ведичної культури, чийм спільним витоком була культура аріїв. На території України нині працює більше 30 центрів роздачі їжі. Найбільші в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Львові та ін. У київській їдальні щоденно роздається 150–200 порцій гарячих обідів нужденним вже протягом п'яти останніх років. Так само стало традиційним пригощати усіх бажаючих «тортом-горою», шороку більших розмірів. 2003 р. кулінарний велетень важив 1108 кілограмів, був зроблений без жодного яйця (!), переважно з рисових кульок. Майже півтори тисячі дорослих і дітей із різних куточків СНД і далекого зарубіжжя, одягнені в сарі й дхоті, прикрашені гірляндами з квітів, на тиждень переносяться у світ прадавньої ведичної культури під час Одеського вайшнавського фестивалю, що проводиться в оздоровчому комплексі на березі Чорного моря. Ця діяльність кришнаїтів є показовою щодо можливостей інтеграції неорелігій в українське суспільство.

Трансцендентальна медитація (ТМ) розроблена індійським йогомом (за фахом – фізиком) *Махаріши Махеш Йоги*. Спочатку вона розповсюджувалась ним в рідній Індії, але комерційного успіху не мала. Тому Махаріши вирішив випробувати своє щастя в США, де він оселився в штаті Каліфорнія. Вміло використавши бум захоплення східними вченнями, він від середини 1960– до середини 1970-х рр. набув із своєю ТМ великої популярності, в тому числі серед представників творчої еліти, розповсюджуючи її через читання лекцій, видання книг і запис відеокасет. Його послідовників метод ТМ приваблює можливістю покращити стан свого здоров'я, як фізичного, так і духовного, поліпшити спілкування з іншими людьми. Крім того, гуру пропонує багато іншого, в тому числі досягнення миру в усьому світі.

Метод Махаріши є досить легким в порівнянні з методами медитації інших індуїстських учителів. Той, хто приступає до його вивчення, має присвятити цьому в день лише два відрізки часу по двадцять хвилин кожний. Для подальших занять можна отримати відповідні інструкції.

Щоб почати практикувати метод Махаріши, треба пройти обряд присвячення, що здійснюється спеціальним наставником. Спочатку наставник пояснює метод ТМ новому учневі, а потім здійснює церемонію вступу, під час якої новий член культу платить гроші і робить інші принесення. На закінчення він отримує мантру, призначену для повторення при медитації. Після трьох практичних сеансів, коли медитація відбувається під наглядом гуру, новонавернений продовжує займатися нею самотужки.

Махаріши обіцяє, що його метод допоможе людині розширити обрії її свідомості, вийти за межі наявного звичного стану усвідомлення власного «Я», піднятися над конкретними, мінливими відчуттями та переживаннями. Однак із середини 1970-х рр. до нашого часу інтерес до ТМ постійно знижується (щоправда, на користь інших, більш новітніх неоорієнтальних рухів). Тим не менш, за даними опитувань 2000-х рр., тільки у США у понад 400 центрах базовий курс ТМ практикують більше 1 млн осіб. Офіційно в Україні його прихильників чи центрів нема.

Шрі Сат'ї Саї Баба (народ. 1926 р). Свою місію він вбачає у тому, щоб відродити в людині прагнення до духовності, а в людстві – бажання жити в мирі і співпраці. Це він називає відновленням «прямого шляху до Бога». Адже досягнути бажаної мети можна лише тоді, коли людина відчує свою спорідненість із Богом і усвідомить, що за своєю внутрішньою сутністю вона і є чистою Божественною Любов'ю. Вчитель наполягає, що це завдання є універсальним для всього людства, відомим у той чи іншій формі й іншим релігіям. Практична діяльність Шрі Сат'ї Саї Баби включає в себе поряд із релігійно-культурним аспектом й освітянський і аспект соціального служіння, допомоги всім нужденним. Для своїх послідовників і сторонніх спостерігачів засновник цієї течії повстає як аватара, втілення божества, здатне на творення різноманітних див, наприклад, матеріалізації з ніщо певних предметів.

Рух Шрі Чинмоя (народ. 1931), нині репрезентований понад 300 центрами в усьому світі, навчає «шляху серця» до відкриття справжнього людського «Я», який допоможе швидкому духовному прогресу особистості. Таке «Я» розкривається тільки через взаємозв'язок з

Богом. Всевишній розкриває себе через людину, котра служить йому інструментом для вдосконалення світу, натомість Бог перебуває в людині як її внутрішня сутність. Осягнути Бога в собі може допомогти як медитація (вона відкриває очі, щоб бачити Бога, вуха, щоб слухати Бога, серце, щоб відчувати Бога в собі), так і творча діяльність, заняття літературою, музикою, спортом, численні приклади якої демонстрував сам Шрі Чинмой.

Шрі Ауробіндо (1872–1950) є розробником системи «інтегральної йоги». Спираючись на власний досвід, він воліє гармонізувати два досі роз'єднані полюси – дух і матерію. Якщо ранні системи йогічної дисципліни ставили собі за мету звільнення людини від нескінченних перероджень, то метою системи Шрі Ауробіндо проголошується не тільки досягнення висот Духу, але й привнесення їх в земне життя.

Раджніш Ошо (1931–1990) теж наголошував на тому, що людину треба сприймати у цілісності її тіла та душі. Тільки така повнота сприйняття здатна вивести людську свідомість за звичні для неї межі, спрямувати її до Божественного, як наслідок – увійти до стану цілковитого спокою та задоволення, який здавна слугував ідеалом для різних містичних течій усіх часів і релігій. Прискорити досягнення внутрішньої зрілості може регулярна медитативна практика.

Сахаджа-йога заснована Шрі Матаджи Нірмала Деві (народ. 1923). Вона вчить, що відродила давню систему духовного сходження, яка спрямована на те, щоб збудити в багатьох людей одночасно надприродну внутрішню енергію – кундаліні. Тоді вони відразу осягаються внутрішнім Світлом і з'єднуються з космічною всепроникною енергією. Це призведе до поліпшення фізичного стану людей і значно підвищить моралісність їхнього буття.

10.4. САОНТОЛОГІЧНІ НАПРЯМКИ

«Церкву саєнтології» заснував *Лафайет Рон Хаббард* (1911–1986) – колишній морський офіцер, письменник-фантаст. Зараз «Церкву саєнтології» очолює Давид Міскевідж, центр її знаходиться в Лос-Анджелесі, духовне керівництво – у Клівротері (Флорида), основна європейська база – у Копенгагені.

Основи уявлень саєнтологів викладені в книзі Хаббарда «Діанетика – сучасна наука душевного здоров'я» (1950). *Діанетика* – це вчення про розум, про душевне здоров'я, технологію позбавлення

комплексів і шкідливих звичок. Хаббард намагався подати свою діанетику як науку, але, зустрівши повне неприйняття з боку вчених, надав їй релігійного забарвлення. Пізніше Хаббард розробив «саєнтологію». Саєнтологічне товариство виникло 1952 р. Воно було зареєстровано 1955 р. у Вашингтоні як «Церква саєнтології».

На сьогодні «Писання» саєнтологічної релігії складається із друкованих праць Р. Хаббарда загальним обсягом півмільйона сторінок, більш ніж 3 000 записів лекцій й приблизно 100 фільмів.

Сам термін «саєнтологія» її послідовники розшифровують як «вивчення знання» (в англійській мові цей термін звичайно вживається в значенні «наукоподібності»). Вони уявляють собі саєнтологію як науку про знання в повному обсягу, в якому діанетика є тільки частиною. Одночасно саєнтологія визначається як «прикладна релігійна філософія». Підставою цього трактування є те, що вона опікується «вивченням духу і роботою з ним в його взаємовідносинах із самим собою, всесвітами й іншим життям»¹.

Основний догмат саєнтології полягає в тому, що світ приречений на знищення. Саєнтологія вчить, що за межами тіла і розуму існує т. зв. основний елемент особистості, що називається «тетан», який являє собою людський дух або життєву енергію і володіє надприродними можливостями. З погляду Хаббарда тетани можуть залишати тіло, яке вони заселяють, та існувати поза будь-яким фізичним тілом за межами фізичного всесвіту. Цей дух або життєва енергія повинні розумітися так, що ми можемо просунутися до більш високого рівня



Мал. 10.4. Лафайет Рон Хаббард (1911—1986).

Засновник «Церкви саєнтології»

¹ Хаббард Рон Л. Саєнтологія: основи життя.— М., 2000.— С. 7.

існування, де на нас не впливатимуть різні життєві незгоди і неприємності. Це і є шлях досягнення стану повної душевної свободи або стану «оперуючого тетану» (ОТ). Цей стан досягається після того, як людина пройшла стан «клір».

Згідно з саєнтологічною доктриною досягнення стану оперуючого тетана є ключем до безсмертя. Оперуючий тетан здатний контролювати фізичні речовини, енергію, простір і час. В ідеалі, оперуючий тетан не вселений у тіло, але перебуває поблизу нього.

Вважається, що Рон Хаббард розробив єдиний **можливий шлях до спасіння**. В діанетиці він дав спосіб розкриття невикористовуваних інтелектуальних здібностей і геніальних можливостей. Він розуміє людську розсудливість як банк даних, що єдиний може розв'язати всі проблеми, якщо забезпечений повною і правильною інформацією.

Роботу свідомості Хаббард розглядає через функціонування двох частин: «аналітичного» розуму, що відповідає за розв'язання життєвих проблем, і «реактивного» розуму. «Реактивний» розум зберігає почуттєві записи хворобливих подій, т. зв. «енграми», що розглядаються як перешкода до залагодження життєвих ситуацій і причина психологічних проблем.

Метою діанетики, таким чином, є видалення енграм. У результаті такого процесу очищення передбачається поява індивідуума з надлюдськими здібностями, вільного від будь-яких фізичних і розумових розладів, т. зв. *клір*. Для цього використовуються курси спілкування й т. зв. *одитинг* (щось подібне до сеансу психоаналітика), що є методиками, розробленими «кліром». Записи сесій одитингу зберігаються, а потім проходять через аналітика (case monitor), який систематично їх оцінює. Вважається, що кожний, хто використовує саєнтологічну технологію, може стати самовизначеною, дійсно богоподібною надістотою, не обмеженою розмірами простору і часу. У хаббардівському вченні проголошується, що тільки кліри й ОТ переживуть руйнування планети; що тільки сайєнтологи знають, як робити клірів і ОТ, що ті, хто не є саєнтологами, не мають шансу досягти персонального безсмертя. Ці заяви демонструють елітарність підходу, що розділяє людство на саєнтологів і несаєнтологів.

Щоб досягти мети в «кліруванні» планети, члени саєнтологічної організації мають займати ключові позиції в суспільстві, бізнесі й політиці. У 1979 р. правляча верхівка Світового Інституту Саєнтологічного Підприємництва (WISE) відзначила початок планової

«інфільтрації» в галузі бізнесу. Завданням WISE у цьому напрямку є впровадження стандартизованої хаббардівської технології керування. Організація критикує уряди за недоліки адміністративної технології, у той час, як кожен член WISE розглядається як гарант причинності, порядку і стабільності. Таким чином, із саєнтологією, як заявляється, бізнес може зростати, а уряди правити мудро.

Хоча думки сучасних дослідників розходяться в тому, чи можна вважати саєнтологію релігією, на користь першого є досить багато свідчень.

Саєнтологія відповідає критеріям, що використовують для визначення релігії: 1) віра в якусь Вищу Реальність, як Бог або вічна істина, що вище мирського життя; 2) релігійні практики, що скеровані на розуміння, досягнення цієї Вищої Реальності або прилучення до неї; 3) спільнота віруючих, об'єдналися для того, щоб слідувати за цією Вищою Реальністю.

Вірування саєнтологів у Вищу Реальність, що виходить за межі матеріального світу, включають у себе поняття тетана, духовного світу (т.зв. сьома динаміка) і Верховної Істоти (т.зв. восьма динаміка). Другий елемент знаходиться в саєнтологічних церемоніях, що належать до ритуалів повсякденного життя, як, наприклад, ім'янаречення, вінчання й заупокійна служба, але переважним чином – в релігійних послугах з одитингу й навчання, за допомогою яких сайєнтологи підвищують свою духовну свідомість і досягають розуміння духовного світу і, врешті-решт, свого зв'язку з Верховною Істотою. Що ж до третього елементу, то активну спільноту парафіян можна знайти в будь-якій саєнтологічній церкві. Саєнтологічна організація теж розглядає себе як «Церква». В ній існують свої священики, богослужбові ритуали й обряди хрещення, шлюбу, похорону. Є своя символіка – восьмикінцевий хрест, свої свята – такі, як день народження Р. Хаббарда.

Таким чином, саєнтологію можна вважати релігією. Недарма 1993 р. «Церква саєнтології» в судовому порядку затвердила за собою податковий статус як релігійна організація.

Її устрій відзначається високим ступенем ієрархічності:

- позаштатні священики-одитори, які можуть надавати консультативні послуги;
- саєнтологічні місії, які мають знайомити людей з основами саєнтології;
- «церкви класу V», де провадиться поглиблена підготовка штатних священиків, виконуються по п'ятницях і неділях проходять регулярні зібрання;

• «продвинуті організації» в Копенгагені, Лос-Анджелесі та Сідней, Сент-Хиллі (Велика Британія), які провадять підготовку adeptів на нижчому рівні Оперуючого Тетана;

• «прапор Церкви» в американському місті Кліруотері;

• «флагманське судно», які дійсно плаває у теплих водах Карібського моря, аби забезпечити умови для відволікання від усього мирського та повного зосередження на духовному прогресі.

Таким чином, саєнтологію можна вважати релігією. Недарма 1993 р. «Церква саєнтології» в судовому порядку затвердила за собою податковий статус як релігійна організація.

Її устрій відзначається високим ступенем ієрархічності:

• позаштатні священники-одитори, які можуть надавати консультативні послуги.

• саєнтологічні місії, які мають знайомити людей з основами саєнтології;

• «церкви класу V», де провадиться поглиблена підготовка штатних священників, виконуються по п'ятницях і неділях проходять регулярні зібрання;

• «продвинуті організації» в Копенгагені, Лос-Анджелесі та Сідней, Сент-Хиллі (Велика Британія), які провадять підготовку adeptів на нижчому рівні Оперуючого Тетана;

• «прапор Церкви» в американському місті Кліруотері;

• «флагманське судно», які дійсно плаває у теплих водах Карібського моря, аби забезпечити умови для відволікання від усього мирського та повного зосередження на духовному прогресі.

У 1984 р. була створена *Міжнародна асоціація саєнтологів*, яка має за мету розвивати, підтримувати, захищати саєнтологічну релігію. До структури Церкви входить «*Центр релігійної технології*», який слідує за чистою використанням саєнтологічних технологій, а насправді, дотримання авторських прав на них. Нарешті, існує *Морська організація* – елітний орден з 5 тис. найвищих посадовців Церкви, які підписують з організацією договір про вічну відданість (точніше, її термін обмежений 1 млрд років).

За даними саєнтологів, вони мають 3100 церков, місій та філій у 107 країнах світу й близько 8 млн послідовників. За підрахунками колишніх членів організації, її успіхи дещо скромніші – близько 270 церков і місій по всьому світі й від 100 до 400 тисяч членів. Діяльність «Церкви саєнтології» у країнах СНД не афішується (у Росії зареєстроване єдине об'єднання в 1994 р.). Щодо кількості саєнтологів в



*Мал. 10.5. «Флагманське судно».
На його борту здійснюється одитинг вищого рівня*

Україні, то відомостей про це ми не маємо. Усі саєнтологічні й похідні від них організації зареєстровані як громадські, жодного випадку реєстрації релігійної організації «Церкви саєнтології» не було. Такі громадські центри діють зокрема в Харкові, Кременчуці, Ужгороді. Проте з нею пов'язується кілька помітних акцій. Скажімо, книга Л. Хаббарда «Діанетика» була безплатно розіслана по всіх найбільших бібліотеках країни й активно вивчалася на спеціальних семінарах. Зараз саєнтологи зосередили свої зусилля на роботі з жителями великих міст (наприклад, автору цих рядків на вулицях рідного Харкова неодноразово вручалися рекламні проспекти з пропозицією пройти діанетичне тестування і багато разів він витягав їх зі своєї поштової скриньки). Скільки людей і кого саме саєнтологи «інфільтрували» у великий бізнес, ЗМІ, органи влади, правоохоронну і судову системи — залишається тільки гадати.

«**Наука Розуму**» — цей доволі розповсюджений рух започаткував американський лікар-психотерапевт Ернст Холмс (1887–1960). Основні положення свого вчення він виклав в творах «Творчий розум і

успіх» та «Наука і розум». Головна ідея Холмса полягає в тому, що негативний досвід продукується у першу чергу негативним мисленням і нашим негативним ставленням до проблем. Відтак, змінюючи орієнтири свого мислення, людина здатна піднятися до рівня Христа, який був таким самим чоловіком, як усі інші (тоді як Бог для Холмса – безособистісний, а Святий Дух – жіночий аспект Божественної Трійці).

Подібні ідеї об'єднують послідовників «Християнської науки». «Християнська наука» виникла в США в позаминулому столітті з ініціативи Енн Морс Бейкер (1821–1910), котра вважала, що духовне зцілення краще і ефективніше за медикаментозне. Свому вченню вона присвятила книги – «Наука і здоров'я», «Ключ до Писання». Досі чисельність її прихильників, для яких вона є пророчицею, навіть наступницею Христа, перевищує кілька мільйонів осіб.

10.5. СИНТЕТИЧНІ РЕЛІГІЇ

«Церква Уніфікації», інші назви: «Асоціація Святого Духа за Об'єднання Світового Християнства» (АСД–ОСХ), муніти, «Рух Уніфікації». Її засновником і керівником є *Сан Мен Мун*.

Сан Мен Мун народився в 1920 р. у селянській родині послідовників однієї з протестантських церков на півночі Кореї. Ще навчаючись у школі, він відвідував молитовні збори п'ятидесятників. У 1936 р. на Пасху його «відвідало видіння». Ісус Христос з'явився релігійному підліткові і повідомив, що той покликаний завершити місію, яку Ісус почав близько двох тисяч років тому. За однією з версій розповіді про цю подію, голос з неба прорік: «Ти завершиш спасіння людей, будучи Другим Пришествям Христа».

Так з'явився ще один «пророк». Він змінив першу частину даного йому при народженні імені на «Сан» («Той, хто світить»), що повинно було натякати на його божественне походження. Майже десять років присвятив Мун вивченню Священного Писання і духовним пошукам, але не залишав і земні справи – учився в коледжі і в японському університеті «Васеда», працював електротехніком, часто змінював місце проживання.

А потім Мун почав активну проповідь свого вчення. Восени 1950 р. він осів у Південній Кореї й 1954 р. заснував «Церкву Уніфікації», а в 1957 р. видав під своїм ім'ям додаток до Священного Писання за назвою «Божественний Принцип».

У 1955 р. Сан Мен Мун потрапив на лаву підсудних за обвинуваченням у полігамії і сексуальних збоченнях: проти нього свідчили півтора десятка жінок. З однією зі спокушених ним студенток, 18-літньою Хак Джа Хан, щоб уникнути скандалу, Мун змушений був одружитися. Це, за висловом Муна, «весілля агнів», відбулося в 1960 р. Як весільний подарунок «пророк» підніс своїй нареченій титул «мати світобудови» і трактат «Божественний Принцип». Звинувачення в результаті були зняті, і він був звільнений, пробувши за ґратами 3 місяці.

1 січня 1972 р. Господь ще раз, за словами Муна, відвідав його, доручивши підготувати народ до Другого Пришестя. На початку 1974 р. Мун прибув у США і почав поїздку по країні, роз'яснюючи, що Бог розраховує на Америку.

Джерелом віровчення «**Церкви Уніфікації**» є одкровення, отримане преподобним Муном і викладене в «*Божественному Принципі*». Послідовники Муна пояснюють: хоча Старий і Новий Заповіти були канонізовані християнами, сам Господь не зв'язав себе обітницею мовчання, його воля продовжує передаватися людству. Зараз видано понад 200 томів творів Сан Мен Муна, що включають книги з «Божественного Принципу», праці з філософії Уніфікації, проповіді, духовні повчання й промови преподобного Муна. Велика їхня частина не перекладена з корейської на європейські мови, що дуже ускладнює дослідження віронавчальної доктрини «Церкви Уніфікації».

Особистість Сан Мен Муна є, безперечно, центральною у віровченні «Церкви Уніфікації». Для членів АСД—ОСХ Мун є Месією (помазаником Божим), і цим визначається все життя і діяльність кожного муніта й Асоціації в цілому.

Муніти — суворі монотеїсти, вони вірять у єдиного Бога, думаючи при цьому, що Він втілює в собі подвійні властивості зовнішнього і внутрішнього й одночасно чоловічого й жіночого начал. Учення «Церкви Уніфікації» про світ і людину містить у собі такі основні положення:

- 1) Бог діє протягом усієї людської історії, щоб досягти ідеального світу на землі.
- 2) Старий і Новий Заповіти в Біблії свідчать про те, що Бог допомагав зневіреному людству знову знайти здатність до досягнення бажаного блага.
- 3) Кінець світу — це кінець історії зла і початок становлення суспільства, заснованого на ідеалах добра.

4) Людство не загине при настанні кінця світу, а навпаки, відродиться.

5) Історія людства поділяється на три періоди: епоха Авраама — формування роду людського, епоха Ісуса — розвиток людства; зрештою епоха Муна, що з'явився на землю, щоб завершити священну місію і звільнити людей від сатани.

У 1992 р. Мун проголосив себе «Істинним Отцем» нового людства і з 1993 р. оголосив «еру Завершення Заповіту», що змінила «еру Нового Заповіту», тобто фактично настала ера мунізму. «І першому, і другому Ізраїлю — християнству — довелося пройти шляхом страждань. Такий самий шлях випав на долю Кореї — країни, якій належить прийняти Месію»¹.

«Церква Уніфікації» формально не відкидає жодну релігію, вважаючи кожна з них певним приготуванням до приходу Істинних Батьків і буде свої стосунки з ними тільки на цих засадах.

Центральне місце в **релігійній практиці мунізму** посідає церемонія «благословення». Вона містить у собі «церемонію святого вина» і «священне одруження», розуміється як народження в нове життя через очищення від першородного гріха й одночасно як вступ у «благословенний» шлюб. Учасники першої церемонії, випивши спеціально приготовлений напій, стають кровно зв'язаними з Муном і його родиною.

«Благословення» проводиться одночасно для багатьох пар, перетворюючись на масове видовище. Одруженню передують заручини. Як правило, муніти довіряють вибір своєї майбутньої половини Муну. Але, у міру того як кількість учасників церемоній зростала, добір пар став здійснюватися за фотографіями, а іноді передоручатися старим членам «Церкви Уніфікації» або керівникам її регіональних підрозділів. Буває так, що наречений і наречена особисто знайомляться лише напередодні одруження або навіть і після нього — у цьому разі чоловіка тимчасово замінює його фотографія.

Необхідною передумовою для мунітського благословення є дотримання встановлених правил, визначених дій для спокутування власних гріхів і гріхів усього роду людського аж до Адама й Єви. Такою спокутою, зокрема, є активна робота членів «Церкви Уніфікації» із збору грошей і свідчення про «Божественний Принцип». В ідеалі, і тому, і іншому треба присвятити по три з половиною роки.

¹ Сан Мен Мун. Бог и МЫ. Принцип в основных чертах.— М., 1992.— С. 90.

Залучає молодих людей у «Церкву Уніфікації», можливо, те, що муніти ставлять в основу всього родину й шлюб. Мунітські родини набагато міцніші, ніж взагалі у світі; вони послідовно проводять ідею виховання в цнотливості — «блуд» вважається в них найстрашнішим гріхом.

У «Церкві Уніфікації» існує відмінно відпрацьована **система вербування нових adeptів**. Вербування нових членів «Церкви Уніфікації» не ведеться відкрито, але лише до того моменту, поки жертва не потрапила в розставлені мережі. Новачків — «дітей» — піддають послідовному «навчанню» протягом 7, 21, 40, 120 днів. Їх ані на хвилину не залишають самих, змушуючи працювати, слухати лекції, молитися й співати гімни по 14–16 годин на добу.

Життя рядових членів «Церкви Уніфікації» після проходження обряду «благословення» буде ненабагато краще. Вони житимуть у казарменого типу гуртожитках і будуть дотримуватися суворох правил. Ось вони: щоденні молитви протягом багатьох годин; малокалорійне харчування; постійне недосипання; колективні піснеспіви; багаторазові читання релігійних текстів; постійний нагляд за кожним — ніхто й на мить не може залишитися не тільки один, а у двох з кимось; військова суворість у зовнішньому вигляді й у поведінці.

Люди, які потрапили в «Церкву Уніфікації», повинні обмежити контакти зі своїми батьками, родиною, друзями, якщо тільки вони не співчувають мунізму. Хоча, навчені досвідом численних великих конфліктів на Заході, муніти стали обережніше підходити до цього питання, основна ідея залишається незмінною. Не дивно, що для адаптації до нормальних умов життя тих, хто вийшов з «Церкви Уніфікації», потрібно в середньому 16 місяців.

Організація «Церкви Уніфікації» побудована на чіткій ієрархії на чолі з Муном. Керівники якогось роду діяльності називаються центральними особами, і щодо них від «молодших» потрібна беззастережна слухняність, «любов і служіння».

«Асоціація Святого Духа за Об'єднання Світового Християнства» (АСД—ОМХ), відома як «Церква Уніфікації», є своєрідним ядром «Руху Уніфікації», що містить у собі безліч релігійних, суспільно-політичних і культурних організацій і союзів, заснованих Сан Мен Муном для поширення його ідей.

Крім того, існують ще десятки різних дочірніх фондів, федерацій і асоціацій, у тому числі спортивних (вонхва-до — мунітська версія карате), що приховують свій зв'язок з материнською структурою. Повний їхній список складає об'ємну брошуру. «Руху Уніфі-

кації» належать 150 корпорацій, що об'єднують підприємства в різних сферах виробництва й обслуговування, у тому числі і виробляють деталі військової техніки та озброєння, два університети, кілька установ, пов'язаних із засобами масової інформації, щомісячний 500-сторінковий журнал «Світ і я», а також агентство друку «Free Press International» і телестудія «Washington Television Centre», школа мистецтв «Маленькі ангели» і багато інших. Від adeptів «Церкви Уніфікації», що працюють на цих підприємствах, вимагають задовольнятися низькою заробітною платою, мотивуючи це тим, що висока прибутковість підприємств потрібна для підвищення престижу «Церкви Уніфікації» і моралі віруючих.

На територію СРСР ідеї Муна почали проникати в 1970-х рр. Офіційна діяльність Церкви Муна почалася після зустрічі першого й останнього президента СРСР М.С. Горбачова із Сан Мен Муном у 1991 р.

У 1992 р. «Церква Уніфікації» провела в Росії, у Прибалтиці й у Криму сотні семінарів з «Божественного Принципу», на яких, за даними АСД–ОСХ, побувало понад 60 тис. викладачів вузів і шкіл, студентів, учнів та їхніх батьків. Особлива увага приділялася вчителям, оскільки вони найбільшою мірою можуть впливати на ситуацію в суспільстві недалекого майбутнього.

За свідченням київського емісара міжнародної місії «Церкви Об'єднання» (Муна) громадянина США М.Стюарта, група місіонерів місії протягом 1993–1995 рр. активно співпрацювала в Україні з Міністерством освіти, підписавши два протоколи про наміри. Саме за сприяння останніх проводилися семінари та конференції з науковою громадськістю, викладачами, студентами та активом Співки жінок України з питань філософії та етики сучасного навчання. Загалом усі ці теоретичні та практичні заняття з українськими освітянами (вчителями молодших і старших класів, директорами шкіл та їхніми заступниками, викладачами вузів) зводились, по суті, до спрощеного, а подекуди й взагалі вульгарного проповідництва. Головною метою таких місіонерських зібрань була підготовка «кадрів нового типу» з метою створення широкої мережі релігійних шкіл на базі державних навчальних закладів України.

Так, зокрема, використовуючи свій статус студентів вищих навчальних закладів у Донецькій, Харківській та Дніпропетровській областях як прикриття для місіонерства, adeptи «Церкви Об'єднання» активно навчали принципам Муна вчителів та учнів цілого ряду шкіл. З метою виявлення потенційного поповнення для цієї церкви

у ряді міст України (Києві, Харкові та ін.) ними було здійснено широке тестування студентської та шкільної молоді. Найбільш сприйнятливих до «віри Муна» слухачів-студентів було відряджено на річне стажування до церкви у Лос-Анджелес (США).

Однак, після того як у Росії під впливом постійних і наполегливих протестів Православної Церкви і широкої громадськості в спеціальній Постанові Державної Думи РФ 1996 р. «Церква Уніфікації» Муна була названою деструктивною релігійною організацією, її діяльність на пострадянському просторі або практично припинилась, або проводиться потай.

Багаїзм є синкретичною релігією, націленою на об'єднання усіх віросповідань у всесвітнє братство. Її засновником був іранський торговець-мусульманин Мірза Хусейн Алі Нурі (1819–1850), відомий під іменем *Бага-Улла* («Слава Господа»).

Основна думка **вчення багаїзму** полягає в тому, що людство єдине і прийшов час об'єднання всіх людей планети у всесвітнє товариство. Бага-Улла писав: «О, народи і племена земні, що протиборствують! Зверніть лиця свої до єдності, і нехай опромінить вас сяйво світла його. Зберіться ж воедино і заради Господа зважтеся викоринити те, що служить причиною розбратів між вами. Не може бути і тіні сумніву в тому, що народи світу всіх рас і релігій черпають натхнення з одного Божественного джерела і підвладні єдиному Господу». Коли багаї говорять, що всі релігії складають одне ціле, то не мають на увазі, що різні релігійні вчення подібні між собою. За глибоким переконанням багаїстів, засновник цієї релігії Бага-Улла продовжує ряд Посланників Бога. Послідовники багаїзму проголошують такі принципи й основи Нового світового Порядку — Царства Божого, обіцаного Заратуштрою, Мойсеєм, Христом, Мухаммадом:

- всі основні релігії мають спільне джерело;
- кожен віруючий повинен самостійно шукати істину;
- відмова від усіх видів упередженості (расової, національної, релігійної, класової та ін.);
- гармонія з розумом і науковим знанням;
- повна рівноправність чоловіків і жінок;
- усунення крайніх проявів бідності і багатства;
- установлення світової федерації на принципах загальної безпеки і міжнародної справедливості;
- наслідування кожною людиною високих моральних принципів;

• єдина спільна мова, за допомогою якої люди вільно зможуть розуміти один одного.

Багаїсти не визнають традиційні уявлення про Бога і вважають усі спроби описати Його марними, тому що Бога не можна збагнути розумом.

Багаї вчать, що споконвічна сутність кожної людини – це душа, а фізичне тіло – це форма існування людей на Землі. Після того, як тіло вмирає, душа продовжує жити. Вона вирушає в дорогу до Бога через безліч світів чи площин існування. Успішна духовна подорож до Бога в традиційних термінах подібна до життя в раю. У разі неуспіху душа залишається віддаленою від Бога, її існування стає пеклом. У пеклі йде процес перевиховання грішників. Після того, як душі морально переродяться в кращий бік, вони наближаться до Бога і, відповідно, теж опиняться в раю.

За земного життя душа здатна духовно зростати за допомогою певного культу: молитов, медитацій, вивчення одкровень пророків, моральної самодисципліни і служіння людству в тій сфері, де кожна особистість може якнайкраще реалізувати свої здібності.

Кількість священних книг в багаїзмі точно не підраховано, але в будь-якому разі їх більше сотні. Багаї вшановують як твори засновників власної релігії, особливо книгу Бага-Улли «Кітаб-і-Агдас» (з арабської – «Найсвятіша книга»), так і деякі священні книги інших релігій – зокрема Біблію, Коран та Бгагавад-Ґіту.

Багаї не мають спеціальних служителів культу. У кожній країні, де існує досить велика громада багаї, раз на рік (21 квітня) таємним голосуванням усіх дорослих членів громади обирається національна рада з дев'яти членів, що називається *Національними Духовними Зборами*. Раз на дев'ятнадцять днів уся громада збирається для богослужіння, нарад у справах громади і поглиблення дружніх взаємин між багаї.

Усі **багаїстські громади**, що існують у світі, об'єднані в єдину організацію, що називається «*Міжнародним Співтовариством Багаї*» (МСБ). Керівний орган МСБ називають *Всесвітнім Домом Справедливості* (ВДС). ВДС, як і всі Духовні Збори, складається з дев'яти чоловік. Члени ВДС переобираються на міжнародних з'їздах багаїстів кожні п'ять років. Резиденція ВДС розташована на схилі гори Кармел в м. Хайфа (Ізраїль). Крім керівництва багаїстами, ВДС опікується святими місцями багаїстів в м. Акка і Хайфа, що пов'язані з життям Бага-Улли.

Перший багаїстський молитовний Дім був збудований у 1908 р. в Ашгабаті (зруйнований землетрусом у 1948 р.). Зараз діє 7 багаїстських молитовних Домів (в Індії, Австралії, США, ФРН, Панамі, Уганді і Західному Самоа), близько 166 національних духовних зборів і кілька тисяч місцевих нечисельних релігійних груп.

Храми, що називаються Домами Преклоніння, відкриті для всіх народів. Хоча архітектурне рішення в кожному разі своє, спільним для Домів Преклоніння є наявність дев'яти входів і центрального купола, що символізує єдність і розмаїтість людського роду. Культурна практика включає молитви, медитації, читання уривків зі Священних Писань Багаї та інших світових релігій.

Багаї пропагують свій **спосіб життя**: щоденні молитви, участь у заходах разом з людьми різних національностей і соціального становища, відмову від алкоголю й наркотиків, святість шлюбу. Раз на рік, з 2 по 20 березня, багаїсти дотримуються посту, утримуються від їжі й пиття від сходу сонця до заходу. Будь-яка робота, що виконується в душі служіння, розглядається як богослужіння.

У 1948 р. Організація Багаї була визнана ООН як неурядова організація, а в ЮНЕСКО та Міжнародному Дитячому Фонді ООН вона має дорадчі голоси.

Багаїсти здійснюють багато міжнародних проектів в галузі охорони здоров'я, освіти, екології тощо.

За деякими підрахунками, зараз у світі нараховується приблизно 6 млн багаїстів. Починаючи з 1991 р. громади багаї почали з'являтися в деяких великих містах України, Росії й інших держав СНД. В Україні діють 13 офіційно зареєстрованих громад багаїстів.

10.6. НЕОЯЗИЧНИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Починаючи з середини ХХ ст. були зроблені спроби відродження української давньої релігії, але зрозуміло, що в іншому вигляді, ніж вона існувала в дохристиянські часи.

Витоки українського неоязичництва пов'язані з іменем проф. *Володимира Шаяна* та його течії «**Рідна Віра**». Зацікавлення релігією виникло у В. Шаяна ще в часи його навчання в Львівському університеті. До ідеї відродження язичництва підштовхнули його студії індуїзму, а також давніх релігій – ведизму, брахманізму та зороастризму. Він помітив велику тотожність у світосприйнятті давніх аріїв та сучасних йому українців. Опинившись після Другої світової війни

на еміграції, Володимир Шаян почав творити свою релігійну систему, водночас проводячи велику наукову та суспільну працю. Після смерті В. Шаяна його учні у 1987 р. опублікували його дослідження з язичництва – «Віра Предків Наших». Перші спроби оформити новий рух мали місце ще у 1930–1940-і рр. Так, 1943 р., ним було створено перший «*Орден Лицарів Бога Сонця*». Але він не проіснував довго, бо вже в 1945 р. В. Шаян створив «*Орден Бога Сонця*» і висвятив 12 нових членів, який теж занепав через 3 роки. Тож перша громада Української Рідної Віри з'явилась у 1981 р. у канадському місті Гамільтон. Їй вдалось налагодити видання журналу «Українське Відродження», видрукувати цілий ряд праць ідейних лідерів Рідної Віри. Така робота не залишилась безрезультатною, оформилась громада сповідників в далекій Австралії.

У 1993 р. у Києві була зареєстрована рідновірська громада, члени якої визнали себе послідовниками В. Шаяна. Ця громада нині має назву Громада українських язичників «Православ'я», яку очолює волхвиня *Зореслава (Галина Лозко)*. Її ж зусиллями в травні 2001 р. було зареєстровано *Об'єднання Рідновірів України*, як релігійний центр громад Української Рідної Віри (яких налічується лише 5, в Харкові, Чернігівській та Київській областях).

Паралельно до Української Рідної Віри йшов процес самоорганізації ще однієї течії рідновірства – **Рідної Української Віри**. Він розпочався 1994 р. коли кілька вінницьких громад вирішили створити Собор Рідної Віри, але їм було відмовлено в реєстрації. Та справа не стояла на місці, і в жовтні 2000 р. одинадцятьма рідновірськими громадами було створено, а наприкінці грудня зареєстровано, Собор Рідної Української Віри, як всеукраїнське об'єднання громад рідновірів. Головою духовного правління Собору РУВ *Орієм Безверхим* велась та ведеться активна проповідницька діяльність, зокрема: публікація статей, участь у наукових конференціях, видання рідновірської обрядової та світоглядної літератури, наприклад праці: «Рідна Віра», «Волхвник рідновіра» тощо. Послідовники цього напрямку вважають, що В. Шаян, Л. Силенко та інші багато зробили для розбудови основ Рідної Віри, але не змогли її повністю осягнути і відродити. Собор узяв собі за мету з'єднати воедино їхнє вчення. Вірні Собору Рідної Віри вважають, що Поділля – це особлива територія, тому що саме тут збереглось багато пам'яток дохристиянської культури. Серед усіх неоязичницьких культів «Собор Рідної Віри» відрізняється толерантністю до інших течій рідновірства.

15 червня 2003 р. на священній для усіх рідновірів горі Богит було урочисто проголошено про відродження споконвічної релігії українців-русичів, яку названо було **Рідною Православною Вірою**. На сьогоднішній день існує 10 громад Рідної Православної Віри, що об'єднують рідновірів Поділля, Київщини, Черкащини, Приазов'я, Закарпаття та Запоріжжя. Конфесію очолює, з титулом – Його Світлість Верховний Волхв Рідної Православної Віри, *Володимир Куровський*.

Однак найбільшою за кількістю послідовників в Україні є **РУН-Віра** (повна назва – *Об'єднання Синів і Дочок України рідної Української Національної Віри*). Засновник цієї релігії – *Лев Силенко*, який проголосив Себе Учителем і Пророком, утіленням вічного Духу Оряни-Скитії-Русі-України.

Лев Силенко народився 27 вересня 1920(?) р. в селі Богоявленському біля Олександрії. Вчився в Кременчуцькому бібліотечному технікумі. Писав вірші, друкувався в газеті «Соціалістична Полтавщина». Був у Харкові на практиці в бібліотеці ім. В. Короленка. До Кременчука не повернувся до Кременчука, поїхав до Києва, поневірявся на вокзалі, потім їздив на Донбас (ЗУГРЕС, Харцизьк), знов повернувся до Києва. 1940 р. поїхав на заробітки до Москви, працював на будові Теплоенергоцентралі. Мобілізований до армії, проходив навчання в Чугуєві, служив писарем. Восени 1941 р. потрапив у полон, утримувався в таборі під Гомелем. Утік, на початку жовтня 1942 р. прийшов до Києва, звідти вирушив до рідного села. Потім знову потрапив до Києва, звідти пішов на захід, опинився в таборі для переміщених осіб, в американській зоні окупації. Навчався в проф. Дмитра Чижевського в Гейдельберзькому університеті. Познайомився з В. Шаяном, захопленим індуїзмом і містичним вченням Блаватської. Видавав журнал «Нове лицарство» накладом 300 прим. Проповідував віру в Дажбога.

1953 р. прибув до Канади. Жив у різних містах, з 1966 р. – у Вінніпезі. 1964 р. вважається офіційним початком проповідування РУНВіри. З 1964 р. Силенко видавав часопис «Рідна Віра» накладом 950 примірників. З 1966 р. починає називатися Учителем.

У десяти номерах «Рідної Віри» з 1964 р. вміщує 396 сторінок матеріалів для «Мага Віри». «Мага» – у перекладі з санскриту – «могутній», «могуття». Корінь знаходить в українських словах «мужність», «муж», «перемога». Силенко стверджує, що Будда й Заратуштра були скіфами, їхні предки походили з берегів Дніпра.

3 грудня 1966 р. в Чикаго оформив першу громаду РУНВіри, яка отримала від американського уряду статус релігійної. Складалася з 53 родин, які відійшли від Греко-Католицької та Православної Церков.

1969 р. у Вінніпезі Лев Силенко видав книжку «Мага Віра (Гість з Храму Предків)» накладом 3000 примірників

У 1970 р. прихильники РУНВіри вперше складали присягу зі словами: «відходжу від світоглядного і релігійного чужовір'я і приходжу до Рідної Української Національної Віри, утвердженої в науці Учителя Лева Силенка. З вірою в Дажбога, який є субстанцією фізичного і метафізичного починання народу Українського, я кланяюся Рідному стягові і цілую землю Предків моїх». На столі лежав синьожовтий прапор, стояла чаша з водою з Дніпра, у мідному посуді була земля з Трипілья. Посередині стояв тризуб (Трисуття, Знамено Дажбоже), біля якого горіла свіча.

28 вересня 1974 р. вперше здійснено обряд висвячення – благословення перших проповідників-рунтат. 30 липня 1978 р. освячено землю під побудову Соборного Храму Святині Матері України в Оріяні. Будівництво триває.

1979 р. вийшла друком «Мага Віра» обсягом 1427 сторінок, а 1987 р. вийшов Катехізис РУНВіри «Навчання. Пісня. Молитви».

1989 р. в Україну починає переправлятися «Мага Віра». 1990 р. починають з'являтися статті про Силенкову віру в Дажбога. Зібрання сповідників РУНВіри влаштовуються в будинку Співки письменників України в Києві, в редакції журналу «Україна», в приміщеннях музеїв.

У вересні 1991 р. було зареєстровано статут громади в Києві. Протягом наступних двох років утворюються громади РУНВіри в Україні: в Полтаві, Харкові, Вінниці, Одесі, Дніпропетровську. 16 – 17 травня 1992 р. відбувся установчий з'їзд громад вірних РУНВіри в Києві. 1995 р. в Україні почали виходити часописи «Рідна Віра», «Світло Оріяни».

РУНВіра підкреслює свій монотеїстичний характер. Дажбог – свідомість світу, самоволодіюча всевишня сила, безмежність, вічність, воля, яка все облагороджує, дія, яка в людині творить бажання жити, бажання бачити себе в діях своїх, бажання працювати, учитися, самоутверджуватися і бажання вмерти в обороні життя, в обороні племені свого.

Сім законів правильного життя:

1. Правильне мислення: а) воля; б) мета; в) відвага.

2. Правильне бажання: а) любов; б) справедливість; в) послідовність.

3. Правильне виконання: а) відповідальність; б) точність; в) дисципліна.

4. Правильне ставлення до себе й оточення: 1) повноцінне «Я»; б) незалежне «Я»; в) небайдуже «Я»; г) узгоджене «Я».

5. Правильне харчування: а) якісна пожива; б) національне вариво; г) обрядність.

6. Правильна любов: а) ненависть і ошадність; б) співпереживання; в) духовна краса і вірність.

7. Правильна віра: а) природне народження; б) блаженне розуміння; в) правильне призначення.

Заповіді:

1. Розумій і люби Бога по-рідному.

2. Не поклоняйся чужоземним поняттям Бога.

3. Самовдосканалюй розум, душу і тіло.

4. Вір у себе.

5. Люби родичів своїх.

6. Виховуй дітей своїх у душі Рідної Віри.

7. Шануй духовність предків своїх.

8. Шануй свята Рідної Віри.

9. Не самозабувайся на чужині.

10. Не обмовляй.

11. Живи для добра Вітчизни.

12. Будь правдивим свідком.

13. Обороняй свої скарби і не привласнюй чужі.

14. Не люби ворогів народу твого. Не будь рабом.

15. Не залишай у біді приятеля твого.

16. Не зневірюйся.

17. Люби дітей свого і чужого народу.

Впроваджуються нові молитви. «Дажбоже, ти святий дух народу мого», «Дажбоже мій, єдиний ти, як білий світ єдиний — життя тобі присвячую своє, щоб багатів і здраштував мій рід. Єдиний ти, як рідна мати єдина — люблю тебе, щоб кращала й багатішала любов. Єдиний ти, як рідна Вітчизна єдина — освячуюсь тобою, щоб всюди і завжди бути собою. Слава тобі, Дажбоже мій!».

Триzub фігурує як центральний символ ритуалу РУНВіри — «Трисуття». Стверджується, що Трисуття, починаючи з епохи Трипілля, символізувало три основи життя: Нав (Дух), Яв (Матерія) і

Прав (Правила Духовного і Матеріального Життя). Емблема РУНВіри – Трисуття у Сонці, винайдена Силенком.

Духівництво: рунтата, пізніше – рунмами. Одяг рунтата: чорний, синій або білий костюм, під костюмом світло-синя або біла сорочка зі стоячим коміром. На комірі сорочки і на рукавах вишито мізинські меандри. На комір піджака накладаються свядана (від санскр. «свя» і «дяна», священнодіяння), золотисто-блакитні стрічки, вузькі і довгі. На свядані ліворуч і праворуч нашиті вузьенькі червоно-чорні смужки. На грудях на ланцюжку в обрамленні сонячного проміння висить тризуб (Трисуття).

Пізніше впроваджено посаду рунмами. Вона одягається в синій, чорний або білий костюм (жакет і спідницю), блузку світло-синю або білу зі стоячим, вишитим меандрами комірцем.

Рунтат і рунмам благословляє сам Силенко. При благословенні Силенко торкається пучкою води з Дніпра, землі з Трипілля й чола посвячуваного. Складається присяга.

Влаштовуються семінари для рунтат для засвоєння обрядів освячення дитини, вінчання молодих, поховання спочилого.

На знак зречення християнства посвячувані в РУНВіру змінюють імена на слов'янські: Миролюб, Святослав, Ярослав, Богдан, Киеслав, Світомир, Любомира, Богдана, Калина, Світослава, Лель, Лада, Зореслава, Оріянка, Лілія.

Юнаків посвячують у косаки. Силенко стверджує, що слово «косак» походить від «коса». Нібито в давнину українського юнака стригли, лишаючи чуб (косу) як символ відваги, благородства. І тільки значно пізніше поширилося хибне пояснення слова козак (власне, «казак») як похідного від татарського «казак» – розбійник.

Силенко створив також особливі обряди освячення дитини, вінчання молодих, поховання спочилого.

Літочислення подається на основі мізинської культури. Мізинська культура (від с. Мізин Чернігівської обл.) самобутньо постала й оформилася на берегах річок України близько 15 000 років тому. Дослідники виявили залишки помешкань, близько 10 000 різних виробів, унікальні витвори мистецтва, зокрема найдавніший меандровий (геометричний) орнамент – свастики, викарбувані на камені, кістках. Санскритське «свастика», «свастя», за Силенком, відповідає українському «щастя». Від мізинської культури Силенко виводить початок українства. 1 березня 1996 р. він оголосив початком нового 10996 Дажбожого року.

Культ вождя у всі часи творив у державі порядок, мобілізував народ в ім'я утвердження держави. Запорожці зазнали поразки, бо не спромоглися створити культу вождя, поклонялися іноземним іконам. Індія має провідну касту, еліту, й тому душею індійського народу не можуть легко заволодіти релігійні іноземні душолови. День народження Силенка – 27 вересня – святкується як «День Мага Віри». Культ провідника визнається необхідним для міцної організації.

Коріння народів білої раси оформилося над берегами Дніпра, в Оріяні-Україні. Перворай на землі був на території України. Звідси 6000 років тому виходили роди й племена на долини Тигру, Євфрату, Інду і Гангу, Тибру і Рейну, узбережжя Егейського моря, Пелопоннес і Крит, на узгір'я Скандинавії. Трипільці «запалили Перші вогнища культури і цивілізації індоєвропейських народів». Оріяна (Скитія-Антія-Русь) давніша за цивілізації Іудеї, Греції, Риму. Скіфів і їхніх попередників гітгів називали «косаками», бо вони мали косу на поголеній голові.

Трипільці прийшли до Месопотамії, принесли туди культуру землеробства. Шумери – це і є трипільці. Пророки Єзекиїл та Езра 2500 – 2450 років тому уклали П'ятикнижжя Мойсеєве, використовуючи легенди трипільців-шумерів про Всесвітній потоп та заповіді шумерського законодавця Ур Намму. До Індії трипільці принесли усні «Веди», складені 5 – 6 тис. років тому в Україні. Старі грецькі мудреці були учнями скіфа Заратустри.

Ісуса Христа засновник РУНВіри вважає історичною особою, рабином, вихованим в ортодоксальному іудаїзмі, якого 325 р. оголошено Богом у Нікеї з політичних мотивів, щоб імператор Константин був помазаний на престол не помазаником (Христом), а Богом. Православні ритуали запозичені з храмів Зевса, Діонісія. Католицькі – з храмів Юпітера, Марса. «Загниваюча Римська імперія, рятуючи свої шкурні інтереси, прийняла семітську релігію 1700 літ тому, щоб скріпити своє рабовласницьке панування. І цим вона стримала розвиток Європейського духовного генія, загнала Його на вогнища священних інквізицій, у тьму Середньовіччя. Народи Європи, пригноблені духом неєвропейської релігії, не могли Людству дати свого Будду, Заратустру... Князь Володимир зрадив віру свого батька Святослава, у рідному Київ-граді став на коліна перед зайдою – грецьким архієреєм і започаткував на Київській Русі багатоговікове рабство. Минуло 1000 літ. І прийшов до народу Господом посланий рідний Пророк. І сповістив, що Європа не має європейської Духовності. Аллах і Саваоф є зайшлими в Європі Богами».

Громади (станіції) РУНВіри є в Америці, Канаді, Англії та інших країнах, де проживають українці. Центр РУНВіри – собор святої матері України – розташований в м. Спрінг Глен (штат Нью-Йорк, США). В Україні діє понад 30 громад рунвірівців, загальну координацію над якими здійснює священнослужитель київської громади «Дажбог» Б. Островський. У м. Запоріжжі, де діє один із найбільших осередків рунвірівців, виходить журнал «Світло Оріяни».

Різні форми неоязичництва в Україні популярні в колах насамперед, інтелігенції: перейнята від кінця 80-х рр. ХХ ст. ідеями національного відродження, вона вважає відновлення прадавніх язичницьких вірувань необхідною його умовою. Через те неоязичництво здобуло певну підтримку, зокрема серед деяких лідерів ідеї національної Православної Церкви. Однак в цілому неоязичництво в Україні (як, до речі в Росії та інших європейських країнах) не є масовим релігійно-суспільним рухом. Функціонує 83 громади різних рідновірських напрямів, зокрема 45 – РУНВіри.

10.7 САТАНИНСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Сатанізм – мабуть, найдивніший напрямок у сучасних нетрадиційних релігіях. Як правило, сатанізм розглядається як поклоніння злу, як релігія, заснована на принципах, протилежних християнству. Насправді організаційно весь спектр тих, хто вшановує темні сили настільки строкатий, що дослідники намагаються дати їм певну класифікацію:

- окремі нечисленні сімейні групи adeptів сатани («чорні сатаністи»);

- сатаністські групи;
- групи демонопоклонників;
- ряд окремо практикуючих чаклунів і відьом;
- деякі течії шаманізму;
- деякі таємні суспільства;
- окультні групи.

Ідейним натхненником сучасних сатаністів вважається випускник Кембриджу, окультист і автор ряду «магічних» книг *Алістер Кроулі* (1875–1947), який сам себе називав «Звіром Апокаліпсиса». Алістер Кроулі добре знав східну містичну літературу, багато мандрував по світу. Підсумком його теоретичних пошуків стали класичні для сатаністів книги «Теорія і практика магії», «Книга Зокана», «Видіння і голос». Кроулі активно займався втіленням своїх ідей у життя. Саме

йому належить розробка багатьох сатаністських обрядів, що стали тепер уже звичними, використання в культурах сильнодіючих наркотиків, організація кількох «орденів» – прообразів сатаністських груп і сект.

Початок масовому руху сатаністів поклала «*Церква сатани*». Вона була заснована в 1964 р. *Ентоні Шандором Ла Веєм* (помер 1997 р.), який спочатку був артистом цирку, органістом у нічному клубі і фотографом сан-франциського департаменту поліції. «Церква сатани» і на сьогодні є найвідомішою з усіх сатаністських організацій і нараховує тільки в США кілька тисяч adeptів. Цікаво, що «Церква сатани» пройшла в США процедуру офіційної реєстрації, але в 1990 р. була позбавлена всіх податкових пільг, наданих релігійним об'єднанням. Зараз її штаб-квартира (так звана «Рада дев'яти») знаходиться в Сан-Франциско, а другий керівний центр розташований у Манчестері.

Ла Вей відомий і як автор «*Біблії Сатани*» (або «Чорної біблії»), написаної ним у 1968 р. як повна протилежність християнської Біблії і виданої 125-тисячним тиражем. У цій книзі він складно і систематизовано виклав основи віри в сатану.

Іншою книгою, якою користуються сатаністи найчастіше підліткового віку, є «*Некрономікон*», написаний «*Божевільним Арабом*» Абдулом Алхазредом.

У центрі віровчення сатанізму знаходиться поклоніння особистісному і могутньому дияволу. У сатанізмі все до гори ногами: диявол християнства стає богом сатаністів, християнські чесноти розглядаються як пороки, а пороки – як чесноти. Життя розуміється як безперервна боротьба між силами світла і п'єтми, причому сатаніст бореться на стороні п'єтми, віруючи, що зрештою вона здобуде перемогу.

Основні ідеї сатанізму такі: 1) сатана сильніший від усіх; 2) кожен сам як такий – бог; 3) життя – це насильство; 4) необхідно потурати і підкорятися своїм низинним інстинктам і потягам; 5) необхідно чинити врозріз з вимогами суспільних законів або хоча б бути індиферентним до них; 6) дійсна радість – помста своїм ворогам; 7) усе пов'язане з офіційними релігіями має по можливості опоганюватися.

Основа **культу сатаністів** – принесення жертви. Важливо для них не убивство як таке, а смертні страждання живої істоти. Вибір жертви простий. Це кожний з тих, хто вчинив із сатаністами, на їхній погляд, неправильно або серйозно порушив їхній спокій. Тим самим він немовби дав дозвіл на свої страждання й загибель. Замість справжньої жертви іноді може бути використаний її образ: лялька, фотографія,

малюнок, письмовий або словесний опис. Образ знищується, наприклад, утканням у нього голок або цвяхів, описом процесу знищення тощо. Втім, людські жертвопринесення, хоча й мають місце, надзвичайно рідкісні і практикуються тільки найбільш зятими сатаністськими групами.

У переважній більшості сатаністи приносять у жертву будь-які інші живі істоти.

Ритуали здійснюють магістр, жриці й інші учасники. За вівтар звичайно править оголена жінка, яка тримає в руках чорні свічки. На її живіт ставиться чаша із сечею або кров'ю. Ритуальні приналежності: чорні й одна біла свічки, дзвони, меч, штучний фалос, гонг, пергаменти, кубок, перегорнутий християнський хрест, пентаграма. Під час своїх ритуалів сатаністи зодягаються в одяг чорного кольору, чорні рясні з ковпаками, що закривають обличчя. Їхні прикраси виготовляються зі срібла.

Найвідоміший сатаністський ритуал – «чорна меса», що є пародією на християнську літургію. «Чорна меса» обов'язково правиться в ніч кожного повного місяця й по сатаністських святах: Вальпургієва ніч (ніч на 1 травня); Хеллоуїн (ніч на 1 листопада); ніч Цвітіння папороті (ніч на 6 липня) та ін.

Звичайно чорна меса відправляється з півночі до 4 години ранку. Служіння в серйозних сатаністських групах ведеться латиною. На самому початку чорної меси читається «вхід» тривалістю близько 40 хвилин, за яким йде вихваляння сатани.

Другий етап меси – жертвопринесення. У жертву призначається голуб, баран, кролик або півень. Убивають тварину одним ударом, після чого жертва віддається на «всепалення». Кров жертви наливають у чашу і п'ють як «причастя». Потім для досягнення більш тісного єднання духу adeptів збирають по 2 мл крові від кожного з них. Кров розбавляють і п'ють також як «причастя», а її залишками «освячуються» «священні пентаграми».

Після цього відбувається посвята нових членів, неофітів, що заявляють про своє зречення від християнства. Завершує весь ритуал сатаністський гімн – «Отче наш», що читається задом наперед.

В основному «**союзи сатаністів**» побудовані на засадах суворої ієрархії, що включає п'ять ступенів (учні, чаклунки, біси тощо). Усі члени союзу підлеглі раді, що має право призначення місцевих керівників сатаністів, причому вибір визначається звичайно багатством і суспільним становищем кандидатів на ці посади. Часто на верхні рівні вибирають жінок, оскільки серед сатаністів поширене повір'я, що жінка ближче до диявола.

Лідерів сатаністів преса неодноразово характеризувала як надзвичайно розпущених садистів і мазохістів. Регулярно в засобах масової інформації з'являються повідомлення про жорстокі злочини за участю adeptів різного роду сатаністських культів. Ось кілька огидних прикладів таких злочинів, що одержали широкий суспільний резонанс: звіряче убивство Чарльзом Менсоном, керівником ковена (підрозділу з 13 adeptів) «Церкви сатани», у 1972 р. акторки Шарон Тейт і її друзів на дачі кінорежисера Романа Полянски; ритуальне убивство в жовтні 1988 р. в Онтаріо 25-літнім сатаністом Brentfordom своєї 12-літньої сестри; ритуальне убивство 18 квітня 1993 р., на Великдень, в Оптиній пустині (Калужська область) трьох православних ченців, убивця — сатаніст Микола Аверін — і не думав відмовлятися від скоєного.

Сатаністські культу особливо поширені в США і Західній Європі (Норвегія, Швеція та ін.), у Румунії. **Світові центри сатанізму** зараз знаходяться в США й Англії. За даними журналу «Ньюсуїк», щонайменше 3 млн американців захоплені культом диявола.

Російська імперія, розвиваючи контакти із Західною Європою, теж заразилася цією модою. Найвідомішим з російських сатаністів був Георгій Гюрджієв, якого прозвали «пророком Вельзевула». За допомогою самого монарха, Миколи II, Гюрджієв відкрив Інститут гармонійного розвитку людини спочатку в Петербурзі, а потім у Парижі. На оргіях, що нейтрально називалися «вечірні сесії», випивалося багато алкоголю, який Гюрджієв вважав «необхідним для роботи шлунка».

У 1910 р. у Петербурзі була відкрита сатанинська ложа «Люцифер», до складу якої ввійшли деякі російські інтелігенти, захоплені декадансом. Серед членів цієї ложи зустрічаємо імена найвідоміших письменників і поетів «Срібного віку» В'яч. Іванова, В. Брюсова, О. Блока, А. Білого.

У СРСР найбільш ранні сатаністські групи з'явилися на початку 70-х р. у Москві, Ленінграді й Одесі, але вони були нечисленні. Поступово сатанізм поширився на всі великі міста колишнього СРСР. Великі сатаністські групи стали виникати в СРСР уже на початку 1980-х рр. Свого роду мода на сатанізм у певних колах неформального молодіжного середовища з'явилася під час перебудови. Кількість таких груп продовжує зростати й донині.

До сатаністських культів, що діють у сьогоднішній Росії і країнах СНД, належать: «Російська церква сатани», «Чорний ангел», «Південний хрест», «Зелений орден», «Товариство сатани», «Чорне братство» та ін.

Діяльність багатьох цих організацій носить відверто деструктивний характер щодо суспільства. В ніч на 1 листопада 1996 р. (свято «Хеллоуїн») на центральному міському кладовищі м. Вінниці було зруйновано близько 40 надмогильних пам'ятників. Коли за підозрою у скоєнні цього злочину органами внутрішніх справ Вінниці було затримано четверо учнів місцевого ПТУ, то ті заявили, що «вони є сатаністами і таким чином святкували своє головне свято». А в 1998 р., під час сатаністського свята «Вальпургієвої ночі» (ніч з 30 квітня на 1 травень) міліція затримала на Замковій горі на Подолі 25 людей, які заявили про свою приналежність до «церкви сатани». Сатаністи, молоді люди віком від 16 до 25 років, палили на горі багаття і готувалися до проведення обряду, в ході якого мали принести в жертву декілька собак.

Дослідники вважають, що в Україні діють кілька десятків сект, а загальна кількість їхніх послідовників коливається від 800 до 1800. Тільки в Києві діє близько десяти сатаністських сект з 250–300 членами. «Багато людей вважають, що сатаністів так мало, що їх можна по пальцях перерахувати і все це — збіговисько виключно якихось ошалілих рок-музикантів. Насправді лише в одному Києві їх загалом близько тисячі, причому існує навіть декілька незалежних груп», — хизуються самі сатаністи. Вони всіляко намагаються використати інтерес до себе з боку засобів масової інформації, та навіть зареєструватись офіційно.

Найвпливовіше сатанинське об'єднання Києва зветься «*Орден чорного кола*». Складається з 30–50 представників «внутрішнього кола» і приблизно зі стількох же членів «зовнішнього кола». У 1995–1998 рр. у Києві, Одесі та Львові діяв «*Орден чорного хреста*» (до 50 adeptів у центрі, 15–20 — у філіях). Його члени зізнаються у ритуальних вбивствах тварин у недобудованому корпусі Київської психіатричної лікарні. На уламках цієї організації виникла сатанинська група на чолі з такою собі «SA». В ній приблизно два десятки осіб віком від 15 до 21 року, майже всі дівчата. «*Слов'янський язичницький Рух*» є типовим об'єднанням люцеферіанського кшталту. Ідеологія СЯР з центром у Харкові має антихристиянський та антисемітський присмак, а його лідери вважають за доцільне застосування сили проти своїх ідейних супротивників. У м. Львові досить активно функціонує сатанинська секта «*Храм темних сил*», а у м. Дніпропетровську та області — секта «*Синій лотос*». За свідченням очевидців, засновником і керівником останньої виступає верховний жрець Миколай.

Виникає запитання: чим пояснюється лавиноподібне зростання сатанізму в другій половині ХХ ст., чим залучає людей поклоніння злу? Якщо узагальнити відомі дані про соціальний склад шанувальників диявола, вийде наступна картина.

По-перше, сатанізм найбільшою мірою поширений у молодіжному середовищі. Молоді люди і підлітки тільки роблять перші кроки в складному і багатогранному світі, ще не сформували основні життєві орієнтири, не звикли до того, що власні бажання і потреби завжди потрібно співвідносити з власними можливостями й інтересами оточення. Такому контингенту сатанізм з його філософією вседозволеності і таємничістю культури здається досить привабливим і захоплюючим проведенням часу.

Другу велику групу послідовників сатанізму утворюють люди творчих професій, як правило, у самому плідному віці – до 40 років. За складом характеру й родом діяльності таким людям, як правило, просто тісно в рамках численних умовностей, з яких складається наша культура, і вони активно шукають альтернативні способи буття. Серед них можуть зустрічатися як невизнані генії, що щиро ненавидять суспільство, яке не піднесло їх на п'єдестал слави, так і всім відомі представники творчої еліти, що увірували у свою винятковість. Серед прихильників темних сил чимало людей з садо-мазохистськими схильностями та психічними розладами.

Утім, на наш погляд, силу і вплив сатанізму не слід перебільшувати. Ми маємо на увазі те, що справжні, «ідейні» сатаністи, готові культивувати зло і словом, і ділом, нечисленні. Для переважної більшості прихильників цього нетрадиційного напрямку, воно – лише захоплюючий спосіб проведення дозвілля або короткочасний період у зламні моменти їхнього життя.

Однак сказане не означає, що сучасне суспільство повинне байдуже ставитися до сатаністського буму. Тотальними заборонами і переслідуваннями можна домогтися хіба що короткочасного ефекту, але ніяк не кінцевого результату. Тому проблема полягає не в тому, щоб спробувати остаточно викоринити сатанізм, а в тому, щоб вести з ним постійну і безкомпромісну боротьбу.

КОРОТКІ ПІДСУМКИ

1. Нові релігійні рухи (НРР) – збірна назва для нещодавно утворених, порівняно з існуючими століттями релігіями, різноманітних релігійних організацій, об'єднань і груп.

2. НРР відрізняються від традиційних форм релігії авторитаризмом лідера, фрагментарністю й еkleктичністю віровчення, претензіями на винятковість істин, що містяться в ньому, організаційною замкнутістю, суворістю релігійної дисципліни, фанатизмом послідовників і опозиційністю щодо традиційних церков.

3. Розквіт НРР припадає на другу половину ХХ ст. і пояснюється як загальною духовною кризою сучасної цивілізації, так і зниженням впливу традиційних релігій.

4. Найбільш поширеними серед НРР є неохристиянські (свідки Єгови, мормони) і неоорієнтальні (кришнаїти).

5. Діяльність багатьох НРР, особливо сатаністських організацій, має деструктивний (руйнівний) характер щодо суспільства в цілому і людської особистості зокрема.

ЗАПИТАННЯ

1. Що таке НРР? Як вони співвідносяться з традиційними?
2. Як класифікуються НРР?
3. Якими соціально-економічними, політичними та духовними чинниками пояснюється бурхливий розвиток НРР і культів саме у ХХ ст.?
4. Яким чином кризовий стан сучасного українського суспільства спричинив швидке поширення в ньому НРР?
5. Які християнські елементи можна помітити у вченні і культовій практиці свідків Єгови та мормонів?
6. Яке підґрунтя — релігійне чи все ж таки наукове — у саєнтологічних напрямів?
7. Яка основоположна ідея всіх неозичницьких сект?
8. Чому багато з НРР використовує практику маніпуляції людською свідомістю та здійснюють жорсткий тотальний контроль над своїми членами? Як, на ваш погляд, має ставитися до цього держава і суспільство: боротися з цим явищем як суспільно-небезпечним чи дотримуватися принципів непорушення свободи совісті особи та відокремлення релігії від держави?

ЗАВДАННЯ

1. Спробуйте порівняти традиційні та НРР за наступними критеріями:

- час виникнення і поширення;
- ідеї, на яких засновано віровчення;
- закритий чи відкритий характер релігійних організацій;
- наявність керівника та його статус;
- ставлення до суспільства та інших релігій.

2. Ви познайомилися з віруючим, який висловив свої погляди у наступній думці: «Ні Біблія, ні Коран ще не є закінченням одкровенням Бога. Нове одкро-

вення дано Богом преподобному Сан-Мен Муну. Корея – це богообранна країна, до якої повинен прийти Месія і яка стане центром цивілізації». До якої НРР належить Ваш знайомий?

3. Засновник «Церкви Сатани» Е. Ла Вей вказував, що його релігія віддзеркалює «справжнє єство людини». Чи згодні Ви з його точкою зору? Проаргументуйте свою позицію.

ТЕКСТИ ПЕРШОДЖЕРЕЛ ДО ВСІХ ТЕМ КУРСУ



БІБЛІЯ. СТАРИЙ ЗАПОВІТ. ПРИПОВІСТКА ПРО АВРААМА ТА ЙОГО СИНА ІСАКА

Буття 17

1 І був Аврам віку дев'ятидесяти літ і дев'яти літ, коли явився Господь Аврамові та й промовив до нього: Я Бог Всемогутній! Ходи передлицем Моїм, і будь непорочний!

2 І дам Я Свого заповіта поміж Мною та поміж тобою, і дуже-дуже розмножу тебе.

3 І впав Аврам на обличчя своє, а Бог до нього промовляв, говорячи:

4 Я, ось Мій заповіт із тобою, і станеш ти батьком багатьох народів.

5 І не буде вже кликатись ім'я твоє: Аврам, але буде ім'я твоє: Авраам, бо вчинив Я тебе батьком багатьох народів.

6 І вчиню Я тебе дуже—дуже плідним, і вчиню, щоб вийшли з тебе народи, і царі з тебе вийдуть.

7 І Я складу заповіта Свого поміж Мною та поміж тобою, і поміж твоїм потомством по тобі на їхні покоління на вічний заповіт, що буду Я Богом для тебе й для нащадків твоїх по тобі.

8 І дам Я тобі та потомству твоєму по тобі землю скитання твого, увесь Край ханаанський, на вічне володіння, і Я буду їм Богом.

9 І сказав Авраамові Бог: А ти заповіта Мого стерегтимеш, ти й потомство твоє по тобі в їхніх поколіннях.

10 То Мій заповіт, що його ви виконувати будете, поміж Мною й поміж вами, і поміж потомством твоїм по тобі: нехай кожен чоловічої статі буде обрізаний у вас.

11 І будете ви обрізані на тілі крайньої плоті вашої, і стане це знаком заповіту поміж Мною й поміж вами.

16 І поблагословлю Я її, і теж з неї дам сина тобі. І поблагословлю Я її, і стануться з неї народи, і царі народів будуть із неї.

17 І впав Авраам на обличчя своє, і засміявся. І подумав він у серці своїм: Чи в столітнього буде народжений, і чи Сарра в віці дев'ятидесяти літ уродить?

18 А до Бога сказав Авраам: Хоча б Ізмаїл жив перед лицем Твоїм!

19 Бог же сказав: Але Сарра, твоя жінка, сина породить тобі, а ти назвеш ім'я йому Ісак. І Свого заповіта з ним Я складу, щоб був вічний заповіт для нащадків його по нім.

Буття 21

2 І Сарра зачала, і породила сина Авраамові в старості його на означений час, що про нього сказав йому Бог.

3 І назвав Авраам ім'я синові своєму, що вродився йому, що Сарра йому породила: Ісак.

4 І обрізав Авраам Ісака, сина свого, коли мав він вісім день, як Бог наказав був йому.

5. А Авраам був віку ста літ, як уродився йому Ісак, син його.

Буття 22

1 І сталося після цих випадків, що Бог випробовував Авраама. І сказав Він до нього: Аврааме! А той відказав: Ось я!

2 І промовив Господь: Візьми свого сина, свого одинака, що його полюбив ти, Ісака, та й піди собі до краю Морія, і принеси там його в цілопалення на одній із тих гір, що про неї скажу тобі.

3 І встав Авраам рано вранці, і свого осла осідлав; і взяв із собою двох слуг та Ісака, сина свого, і для цілопалення дров нарубав. І встав, і пішов він до місця, що про нього сказав йому Бог.

4 А третього дня Авраам звів очі свої, та й побачив те місце здалека.

5 І сказав Авраам своїм слугам: Сідайте собі тут з ослом, а я й хлопець підем аж туди, і поклонимося, і повернемося до вас.

6 І взяв Авраам дрова для цілопалення, і поклав на Ісака, сина свого, і взяв в свою руку огонь та ножа, і пішли вони разом обоє.

7 І сказав Ісак до Авраама, свого батька, говорячи: Батьку мій! А той відказав: Ось я, сину мій! І промовив Ісак: Ось огонь та дрова, а де ж ягня на цілопалення?

8 І відказав Авраам: Бог нагледить ягня Собі на цілопалення, сину мій! І пішли вони разом обое.

9 І вони прийшли до місця, що про нього сказав йому Бог. І збудував там Авраам жертівника, і дрова розклав, і зв'язав Ісака, сина свого, і поклав його на жертівника над дровами.

10 І простяг Авраам свою руку, і взяв ножа, щоб зарізати сина свого...

11 Та озвався до нього Ангол Господній із неба й сказав: Аврааме, Аврааме! А той відізвався: Ось я!

12 І Ангол промовив: Не витягай своєї руки до хлопця, і нічого йому не чини, бо тепер Я довідався, що ти богобійний, і не пожалів для Мене сина свого, одинака свого.

13 А Авраам звів очі свої та й побачив, аж ось один баран зав'яз у гушавині своїми рогами. І пішов Авраам, і взяв барана, і приніс його на цілопалення замість сина свого.



У. ДЖЕЙМС. СТАВЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ДО РЕЛІГІЇ

За своєю сутністю релігія це — окреме явище, що має тільки індивідуальне значення і як таке не піддається об'єктивному формулюванню. Звичайно, спроби зодягнути зміст і сенс релігії у філософську форму ніколи, ймовірно, не припиняться, тому що це прагнення занадто глибоко закладено в природу людського розуму; але ці спроби мають для релігії лише другорядне значення і не можуть ані додати їй авторитетності, ані дати санкції вірогідності тим почуттям, на яких вона заснована і з яких релігійні люди черпають свої спонукання і свою впевненість в об'єктивній істинності їхньої віри... Я справді думаю, що почуття є найглибше джерело релігії, а філософські і богословські побудови є тільки вторинною надбудовою, подібною до перекладу оригіналу на чужу мову.

Називаючи їх так, я розумію під цим, що у світі, де зовсім були відсутні б релігійні почуття, не могло б жодним чином утворитися

філософське богослов'я. Я глибоко сумніваюся в тому, що безпристрасне, інтелектуальне споглядання світу могло б створити — без допомоги почуття внутрішньої розгубленості і жаги спасіння, з одного боку, й містичних переживань — з другого, ті системи релігійної філософії, що існують у даний час. Люди почали б з анімістичного пояснення явищ природи і потім спростували б їх за допомогою наукових методів, як це і сталося в дійсності. У науці вони зібрани б тільки певну кількість психологічних спостережень, як це роблять і тепер. Але в них не було би спонукання прийти до вищих спекуляцій догматичного або ідеалістичного богослов'я. Ці спекуляції, по-моєму, слід назвати надвіруваннями, тобто надбудовами, створеними розумом на фундаменти, що був раніше закладений почуттям.

Але установивши, що фундамент релігійної філософії закладений почуттям, ми повинні визнати, що філософія опрацьовує більш високим способом матеріал, доставлений ним. Почуття обмежене і сліпе; воно не здатне скласти звіт в самому собі. Воно заспокоюється на тому, що його досягнення таємничі і загадкові, відмовляється виправдувати їх раціонально і нерідко охоче дозволяє їм бути суперечливими і безглуздими. Філософія ставиться до цих питань зовсім інакше. Вона прагне відвоювати в таємниці і суперечливості всякий клаптик знання, якого вона стосується. Найвищий свій ідеал розум завжди бачив у звільненні свого царства від темних і хистких особистих переконань і в досягненні об'єктивної істини, обов'язкової для кожної мислячої людини. Звільнення релігії від її недоцільного і нерационального індивідуального характеру, додання написаним нею шляхам до спасіння загального значення і визнання — така вічна задача розуму. (Пер. укр. авт.).

Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. — М., 1993. — С. 335—336.



ПРОТОІЄРЕЙ ОЛЕКСАНДР МЕНЬ. РЕЛІГІЯ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Віра найменше є втечею від життя, замиканням у світі мрій. Слово «релігія» не випадково походить від латинського дієслова religare —

«зв'язувати». Вона є силою, що зв'язує світи, мостом між тварним духом і Духом Божественним. І зміцнена цим зв'язком людина виявляється активним співучасником світового творення.

Ті, хто бачить у преклонінні перед Богом щось принизливе, нескінченно далекі від розуміння дійсно релігійного життя. Вони стверджують, що віра нібито розвиває рабську свідомість, виробляє пасивність. Насправді ж прагнення привести свою волю в відповідність з волею Божественною є актом, що виникає з нашої волі. Бог не поневолює людину, не сковує її волю, а, навпаки, дає їй повну можливість відкинути Його, шукати свої шляхи.

Це виявляється в усьому: і в тому, що Бог не з'являється перед нами з примусовою очевидністю (ні в досвіді, ні в доказах), і в тому, що жодна дія Бога у світі за своїм характером не зв'язує нашої свободи вибору. У єднанні з Богом людина знаходить повноту буття, а не жалюгідну покірність.

Для релігійної свідомості добро в житті є служіння вищому об'єктивному Добру, краса – відображення вищої Краси, і наше сприйняття істини є прилученням до Істини загальної, що обіймає все, у тому числі нас самих.

Тому життя за заповідями релігії невіддільне від боротьби за торжество добра, боротьби за все світле й хороше; воно має бути не пасивним очікуванням «манни небесної», а мужнім протистоянням злу.

Релігія є справжню підставою морального життя. У природі ми не знаходимо засад для етичних принципів. За дотепним зауваженням біолога Томаса Хекслі, і злочинець, і добродісна людина однаково додержуються природи, причому перший – більшою мірою. Можуть заперечити, що моральність диктується обов'язком перед суспільством. Але ж сама свідомість цього боргу є, у свою чергу, нічим іншим, як моральним переконанням, в той час, як саме заперечення свідомості буття, заперечення Бога є шляхом до торжества безмежного егоїзму і взаємної боротьби.

Але чому, запитують нас, існує чимало людей, що є бездоганними з морального боку, але водночас лишаються невірними? Запитуючи про це, забувають, що всі ці «добродісні атеїсти» не виникли в безповітряному просторі. З дитинства вони були оточені середовищем і вихованням, що завжди мали зв'язок з релігійною культурою. Усі «моральні кодекси» наших днів, хоч як би вони цього не зрікалися, ґрунтуються на принципах релігійної моралі.

Отже, релігія – це зв'язок людини із самим Джерелом буття, що робить її життя повним сенсу, надихає її на служіння, пронизує світлом усе її існування, визначає її моральне обличчя. *(Пер. укр. авт.).*

Мень А. В. *История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни: В семи томах. Т. 1. Истоки религии.* – М., 1991. – С. 72–73.



ОБРЯДИ ІНІЦІАЦІЇ

Виявляється, обрядова ініціація дітей відбувається лише раз на п'ять—сім років. У ній беруть участь кілька сіл. Насамперед вони спільно намічають на своїй території велику ділянку густого лісу; всі стежки, що ведуть через цю ділянку, перегороджуються і відводяться вбік. Біля входу в ліс зводять величезні ворота...

У лісі непосвяченими заволодівають знахарі. Розбивши дітей на кілька груп, вони одразу починають їх татуювати.

— Буває більше двохсот хлопців, — пояснює Вуане, — так що доводиться різати багато спин.

Не всі діти однаково переносять катування. Деякі так кричать і відбиваються, що знахарі задовольняються нанесенням двох—трьох подряпин з кожного боку; інші, навпаки, вимагають нових рубців, щоб довести свою хоробрість. Як правило, у день торжества роблять не більше трьох рядів насічок, а за час стажування в лісі щороку додають по одному ряду...

Варто визнати, що практика ініціації, якщо зняти з неї містичну оболонку, відповідає перетворенню, що відбувається в дійсності. Вона змушує хлопчика перемогти дитячі жахи й вимагає від нього великої стійкості. Але цього іспиту було б недостатньо, якби він не супроводжувався тривалим перебуванням у лісі. Дитина знає вже великі таємниці племені, але вона ще не здатна виконувати свою роль чоловіка і витримувати важке життя... Вона має навчитися усього, що корисно знати тома [назва племені. — *Авт.*].

Насамперед хлопчики будують в іспитовому таборі невелике село — пізніше вони зможуть побудувати хатину для своєї родини. Вони корчують і обробляють ділянки, сіють і вирощують рис, збирають плоди пальми для вичавлювання олії; незабаром вони зможуть відрізнати всі їстівні плоди в лісі, вистежувати дичину і полювати із собаками. Вони самі прядуть смужки бавовняної тканини для своїх бубу й у вільний час виготовляють рабану [різновид тканини з рос-

линних волокон. — *Авт.*] Вєсь надлишок зробленого ними передається батькам.

Крім цього суто практичного виховання, хлопчики одержують тут і моральну підготовку. Охоронці фетишистського культу відкривають їм великі традиції племені: імена лісових духів і героїв, способи виготовлення ліків і отрути, мистецтво тлумачення волі духів по горіхах кола і читання знамень під час жертвопринесення, заборони і ритуали фетишистських церемоній...

Час від часу підліток у таборі піддається новим фізичним іспитам: він мусить, наприклад, залишившись сам у лісі, самотужки забезпечити себе їжею. Життя в іспитовому таборі іноді настільки суворе, що деякі діти не витримують.

Іспитовий термін триває до семи років. Після його закінчення підлітки повертаються у свої родини. Свято, що влаштовується з цього приводу, — одне з найбільших у тома...

Церемонія починається подібно до хрещення. Воно відбувається за огорожею табору в присутності самих тільки посвячених. Юнак робить очисне купання в рукаві річки, лягаючи в потік головою убік джерела. Охоронець культу, вимовляючи свої заклинання, повідомляє посвячуваному таємне ім'я, що дається йому під час ініціації; це ім'я може бути позначено звуками барабана або свистка. Потім підлітка підводять до магічної стінки, яку він має на очах старійшин, що зібралися, подолати одним стрибком. За стіною, серед листя, що засіяло ґрунт, розкидане листя семи різних порід, з яких жодне не повинне бути зачепленим при стрибку. Зрозуміло, що посвячуваний може розраховувати тільки на удачу, але в цьому і полягає гра: тома не люблять невдах.

На світанку того дня, коли посвячені виходять з лісу, по селу пробігає вісник і розбиває горщик перед хатиною тієї родини, чий хлопчик помер під час іспитів. При цьому він вимовляє: «Твій син, як цей горщик». Батькам не дозволяється висловлювати свою скорботу до закінчення свята, вони повинні брати участь у всіх розвагах. Для батька це вже не новина: він може відвідувати іспитовий табір у будь-який час, але, пов'язаний загальною таємницею, не має права попередити свою дружину...

Біля входу до лісу влаштоване узвишся, подібне до театральної сцени. На ній чаклуни демонструють разючі докази своєї магічної влади. Найнебезпечніші рослини і звірі лісу один за одним коряться їхнім велінням...

Насправді тільки кілька тонких стовбурів згинаються під звуки голосу зоги: на кожному хлопчик, прив'язаний до вершини і замас-

кований рафією, розгойдує стовбур в усі боки. Лісові звірі дають про себе знати лише криком, а найстрашніші хижаки, пантери, — це лише посвячені, одягнені в їхні шкіри. Добре натреновані, вони чудово імітують звички цих тварин — так, принаймні, здається здалеку.

Після виступу чаклунів один із старійшин наближається до входу в священний ліс і через величезні папороті звертається до Афви. Він вимагає відпустити юнаків у село. Починається довгий діалог. Афви вимагає в обмін на дітей принесення. Тоді всі жителі села наближаються до входу у священний ліс. Виростає величезна купа дарів, і підлітки нарешті виходять з ув'язнення. (Пер. укр. авт.).

Гезо П.-Д. Священний лес. — 2-е изд., испр. — М., 1979. — С. 108—114.



СИСТЕМА ТАБУ

Між релігіями всіх полінезійських племен простежується помітна подібність, можна навіть сказати, цілковита схожість, і в кожній з них існує загадкове т а б у, що застосовується де більше, де менше. Система його така складна і незбагненна для розуму, що я знав кількох людей, які роками жили серед тубільців, вивчили їхню мову й звичаї і не змогли розібратися в цьому своєрідному і загадковому звичаї... Вплив т а б у воістину все пронизує, воно поширюється і на найважливіші події, і на найменші повсякденні дрібниці. Одне слово, усе життя дикун побудоване на суворому і невідступному дотриманні розпоряджень т а б у, що керує будь-якою його дією.

Перші дні мене буквально на кожному кроці обскикував окрик «т а б у!», застерігаючи від незліченних порушень цієї містичної заборони, що я по простоті душевній раз у раз готовий був зробити. Пам'ятаю, на другий день після нашого приходу в долину я, не чекаючи поганого, простягнув Тобі пачку тютюну через голову людини, яка сиділа між нами. Той підхопився немов ужалений, а всі присутні в дружному жаху заволали «т а б у!». Я ніколи більше не повторював цього нікчемного вчинку, негожого не тільки за законом т а б у, а й за правилами хорошого тону...

Не раз, гуляючи по гаях, я помічав на якомусь із хлібних дерев або на кокосовій пальмі особливий вінок з листя, що обхоплює сто-

вбур. Це був знак табу. Саме дерево, його плоди і навіть тінь, що ним відкидається, були недоторканими. Так само й люлька, подарована мені королем, виявилася в очах тубільців священною, і жоден з них ніколи не дозволив би собі з неї затагнутися. На чашці її було одягнуто щось подібне до віночка з кольорової соломи, від чого вона, до речі, була схожа на голову турка в чалмі, якими в нас часто прикрашають руків'я батогів.

Таке солом'яне кільце було якось надіте мені на зап'ястя власноручно королем Мехеві, який, закінчивши плетиво, відразу оголосив мене т а б у...

Хитрі, незрозумілі заборони — прикметні риси звичаю т а б у, перелічити їх усі було б просто немислимо. Чорні кабани, діти до певного віку, жінки в цікавому становищі, молоді люди під час татування їхніх облич, а також деякі ділянки долини, поки йде дощ, усі захищені заборонною силою т а б у...

Я спостерігав його дію в долині Тіор, де, як розповідалося вище, мені довелося одного разу побувати. Разом з нами вирушив на берег і наш високоповажний капітан. А він був безстрашним мисливцем...

У бухті Тіор капітан висловив те ж презирство до релігії островитян, з яким колись відкидав марновірства матросів. Наслухавшись, що в долині безліч дичини — потомство кількох курей і півнів, за недоглядом залишених там колись англійським кораблем, що розплодилися під охороною найсуворішого т а б у і майже всі здичавили, — він тепер намірився прорватися скрізь усі заборони і перебити цих птахів до останнього курчати...

До самого вечора між скель, що обступають долину, гуркотіли постріли, і багатьом красуням—птахам попсувала розкішне пернате убрання вбивча куля—лиходійка...

Розпалений своїми трудами, наш капітан рушив до струмка напитися; але дикуни, що стежили за ним з великої відстані, розгадали його задум і, кинувшись до струмка, встигли заступити йому дорогу і відтіснити його від води, тому що його губи опоганили б її дотиком...

Його щастя — і наше теж, що до краю розлютовані тіорці не вшанували нас градом каміння. Адже всього кількома тижнями раніше таким же чином, за такий же злочин були вбиті капітан і трое з команди зі шхуни «К...».

Я не можу сказати нічого певного про те, де можна шукати джерела заборон т а б у. Адже різниця в суспільному становищі між аборигенами така незначна, така мала влада вождів і старійшин, така не-

визначена роль членів жрецького стану, яких на вигляд навіть неможливо відрізнити було від інших, що я зовсім не уявляю собі, хто міг накладати ці заборони. Сьогодні т а б у лежить на чомусь, завтра воно знімається, а в інших випадках воно діє завжди. Буває, що його обмеження стосуються якоїсь однієї людини або однієї родини, але буває, що й цілого племені; а окремі заборони поширюються не тільки серед різних племен у межах одного острова, але навіть у межах цілого архіпелагу. Прикладом цього останнього виду заборон може служити повсюдно поширений на Маркізьких островах закон, що не дозволяє жінці перебувати в човні. (Пер. укр. авт.)

Мелвилл Г. Тайни — Одесса, 1984. — С. 198—201.



БІБЛІЯ. СТАРИЙ ЗАПОВІТ. УКЛАДЕННЯ ЗАПОВІТУ. ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ

Вихід 19

1 Третього місяця по виході Ізраїлевих синів із єгипетського краю, того дня прибули вони на Синайську пустиню.

2 І рушили вони з Рефідіму, і ввійшли до Синайської пустині, та й отаборилися в пустині. І отаборився там Ізраїль навпроти гори.

3 А Мойсей увійшов до Бога. І кликнув до нього Господь із гори, говорячи: Скажеш отак дому Якова, і звістиш синам Ізраїля:

4 Ви бачили, що Я зробив був Єгиптові, і носив вас на крилах орлиних, і привів вас до Себе.

5 А тепер, коли справді послухаєте Мого голосу, і будете дотримувати заповіту Мого, то станете Мені власністю більше всіх народів, бо вся земля то Моя!

6 А ви станете Мені царством священників та народом святим. Оце ті речі, що про них будеш казати Ізраїлевим синам.

7 І прибув Мойсей, і покликав старших народніх, та й виложив перед ними всі ті слова, що Господь наказав був йому.

8 І відповів увесь народ разом, та й сказав: Усе, що Господь говорив, зробимо! А Мойсей доніс слова народу до Господа.

9 І промовив Господь до Мойсея: Ось Я до тебе прийду в густій хмарі, щоб чув народ, коли Я говоритиму з тобою, і щоб повірив і тобі навіки! І переповів Мойсей слова народу до Господа.

10 І промовив Господь до Мойсея: Іди до людей, і освяти їх сьогодні та завтра, і нехай вони виперуть одіж свою.

11 І нехай вони будуть готові на третій день, бо третього дня зійде Господь на гору Сінай на очах усього народу.

12 І обведеш границею народ довкола, говорячи: Стережіться сходити на гору й доторкуватися до краю її. Кожен, хто доторкнеться до гори, буде конче забитий!

13 Нехай не доторкнеться до неї рука, бо буде конче вкаменований, або буде справді застрілений, чи то худобина, чи то людина, не буде жити вона. Як сурма засурмить протяжливо, вони вийдуть на гору.

14 І зійшов Мойсей з гори до народу, і освятив народ, а вони випрали одіж свою.

15 І він сказав до народу: Будьте готові на третій день; не входьте до жінок.

16 І сталося третього дня, коли ранок настав, і знялися громи та блискавки, і густа хмара над горою та сильний голос сурми! І затремтів увесь народ, що був у таборі...

17 І вивів Мойсей народ із табору назустріч Богові, і вони стали під горою.

18 А гора Сінай уся вона димувала через те, що Господь зійшов на неї в огні! І піднявся дим її, немов дим вапнярки, і сильно затремтіла вся гора...

19 І розлігся голос сурми, і він сильно все могутнів: Мойсей говорить, а Бог відповідає йому голосно...

20 І зійшов Господь на гору Сінай, на верхів'я гори. І покликав Господь Мойсея на верхів'я гори. І вийшов Мойсей.

21 І промовив Господь до Мойсея: Зійди, остережи народ, щоб не рвався до Господа, щоб побачити, бо багато з нього загине.

22 А також священики, що будуть підходити до Господа, нехай перше освятяться, щоб Господь їх не повбивав.

23 І сказав Мойсей до Господа: Не зможе народ вийти на гору Сінай, бо Ти засвідчив між нами, говорячи: Обведи границею цю гору, і освяти її.

24 І промовив до нього Господь: Іди, зійди, а потім вийди ти й Аарон з тобою, а священики й народ нехай не рвуться до Господа, щоб Я не повбивав їх.

25 І зійшов Мойсей до народу, і сказав їм це все.

Вихід, 20

1 І Бог промовляв всі слова оці, кажучи:

2 Я Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства.

3 Хай не буде тобі інших богів передо Мною!

4 Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею.

5 Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я Господь, Бог твій, Бог заздрісний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене,

6 і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей.

7 Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно.

8 Пам'ятай день суботній, щоб святити його!

9 Шість день працєю і роби всю працю свою,

10 а день сьомий субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невольниця твоя, і худоба твоя, і прихोцько твій, що в брамах твоїх.

11 Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив тому поблагословив Господь день суботній і освятив його.

12 Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

13 Не вбивай!

14 Не чини перелюбу!

15 Не кради!

16 Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!

17 Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невольниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!

18 І ввесь народ бачив та чув громи та полум'я, і голос сурми, і гору димлячу. І побачив народ, і всі тремтіли та й поставали здалека.

19 І сказали вони до Мойсея: Говори з нами ти, і ми послухаємо, а нехай не говорить із нами Бог, щоб ми не повмирили.



БГАґАВАД-ГІТА. ПЕРЕСЕЛЕННЯ ДУШ

Як людина одягає нове вбрання, скидаючи старе, так і душа вбирається в нове тіло, залишаючи старе й непридатне (2.22).

Той, хто народився, обов'язково помре, і той, хто вмер, обов'язково народиться знову... (2.27).

Як повітря переносить запахи, так і жива істота в матеріальному світі переносить з одного тіла в інше свої різноманітні життя. Так вона отримує певне тіло, а потім залишає його, щоб знову опинитись в якомусь іншому тілі (15.8).

Гордощі, зухвалість, зарозумілість, гнів, брутальність і невігластво — ці якості притаманні істотам демонічного походження... (16.4).

Демони не знають, що треба робити, а чого — не треба. Їм не властиві ані чистота, ані гідна поведінка, ані правда (16.7).

Вони кажуть, що цей світ нереальний, що в нього немає основи, нема Бога, який керує ним. Вони кажуть, що світ виник із статевого бажання і що його зумовлює лише хтивість (16.8).

Вони вважають, що чуттєве задоволення — найперша потреба... Таким чином, охоплені до кінця своїх днів незмірним неспокоєм, вони зазнають незліченних страхів і тривоги. Обплутані тенетами сочень і тисяч бажань, у полоні хтивості та гніву, вони всіма правдами й кривдами добувають гроші для чуттєвого задоволення (16.11–12).

Так, пригнічені турботами, охоплені тривогою, заплутавшись у тенетах ілюзій, вони стають надто схильними до чуттєвих насолод і потрапляють до пекла (16.16).

Знову й знову народжуючись серед демонічних форм життя, такі люди... опускаються до найнищих форм життя (16.20).

... Безстрашність, очищення свого існування, розвиток духовного знання, благодійність самовладання, принесення жертв, вивчення Вед, аскетизм, простота, відмова од насильства, правдивість, здатність вгамовувати свій гнів; зречення, спокій, небажання вишукувати недоліки в інших, співчуття до всіх живих істот, відсутність жадібності, порядність, скромність, непохитна рішучість, енергійність, всепрощення, мужність, чистота, відсутність задріс-

ності та шанобливості – всі ці ... якості ... притаманні праведним людям, що обдаровані божественною природою (16.3).

Той, хто, усвідомивши себе, врівноважив свій розум, вже переміг народження та смерть... (5.19).

Таку звільнену людину не приваблюють матеріальні чуттєві втіхи. Вона завжди перебуває в трансі і черпає блаженство у собі. Таким чином, пізнавши себе і зосередившись на Верховному, вона насолоджується безмежним щастям (5.21).

Бгагавад-Гіта, як вона є. – Л., 1990. – С. 84–99, 264–266, 652, 668–688.



ТИПІТАКА. ВОГНЕВЕ КАЗАННЯ

Поживши в Урувелі стільки, скільки схотів, Святий (Будда) помандрував до гори Гаї з великим натовпом ченців, а саме з тисячею джатілів. І залишившись на горі Гаї разом з тисячею ченців, сказав:

– Усе в огні. Що ж то палить? Око палить, зір палить, сприймання оком палить, уявлення оком палить, відчуття, що постає з уявлення оком, палить теж, – буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, все одно палить. А чому воно палить? Через вогонь пристрасті, через вогонь гріха, через вогонь облуди палить, через народження, старість, смерть, через розмаїття горя, суму, страждань, нудьги і розпачу палить воно. Це я вам кажу.

– Вуха палить, звуки палять, сприймання вухом палить, уявлення вухом палить, відчуття, що постає з уявлення вухом, палить теж, – буде воно неприємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємно, все одно палить. А чому воно палить? Через вогонь пристрасті, через вогонь гріха, через вогонь облуди палить, через народження, старість, смерть, через розмаїття горя, суму, страждання, нудьги і розпачу палить воно. Це я вам кажу.

– Нюх палить, пахощі палять, сприймання носом палить, уявлення носом палить, відчуття, що постає з уявлення носом палить теж, – буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, все одно палить. А чому воно палить? Через вогонь

пристрасті, через вогонь гріха, через вогонь облуди палить воно, через народження, старість, смерть, через розмаїття горя, суму, страждань, нудьги і розпачу палить воно. Це я вам кажу.

— Смак палить, язик палить, сприймання язиком палить, уявлення язиком палить, відчуття, що постає з уявлення язиком палить теж, — буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, все одно палить. А чому воно палить? Через вогонь пристрасті, через вогонь гріха, через вогонь облуди палить воно, через народження, старість, смерть, через розмаїття горя, суму, страждань, нудьги і розпачу палить воно. Це я вам кажу.

— Дотик палить, тіло палить, сприймання тілом палить, уявлення тілом палить, відчуття, що постає з уявлення тілом палить теж, — буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, все одно палить. А чому воно палить? Через вогонь пристрасті, через вогонь гріха, через вогонь облуди палить воно, через народження, старість, смерть, через розмаїття горя, суму, страждань, нудьги і розпачу палить воно. Це я вам кажу.

— Розум палить, думки палять, сприймання розумом палить, уявлення розумом палить, відчуття, що постає з уявлення розумом, палить теж, — чи буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, все одно палить. А чому воно палить? Через вогонь пристрасті, через вогонь гріха, через вогонь облуди палить воно, через народження, старість, смерть, через розмаїття горя, суму, страждань, нудьги і розпачу палить воно. Це я вам кажу.

— Коли добрий учень, озброєний знанням, візьме все це до уваги, він позбудеться втіхи для ока, для зору, від сприйняття оком, від уявлення оком, від відчуття, що постає з уявлення оком, — буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, — він позбудеться втіхи.

— Він позбудеться втіхи для вуха, для слуху, від сприймання вухом, від уявлення вухом, від відчуття, що постає з уявлення вухом, — буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, — він позбудеться втіхи.

— Він позбудеться втіхи для язика, для смаку, від сприймання язиком, від уявлення язиком, від відчуття, що постає з уявлення язиком, — буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, — він позбудеться втіхи.

— Він позбудеться втіхи для тіла, від дотику, від сприймання тілом, від уявлення тілом, від відчуття, що постає з уявлення тілом, — буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, — він позбудеться втіхи.

– Він позбудеться, нарешті, втіхи для розуму, від думки, від сприймання розумом, від уявлення розумом, від відчуття, що постає з уявлення розумом, – буде воно приємне чи неприємне, чи не буде воно ані приємне, ані неприємне, – він позбудеться втіхи.

– А позбувшись втіхи від усього цього, він позбудеться й пристрасті; позбувшись її та визволившись, він стане вільний і дійде свідомості: «Я – вільний, не бути новим народженням; я дійшов святості; виконано те, що слід було виконати, – і визнає: – Немає більше нічого після цього існування».

Поки тривало казання, тисяча ченців визволились від прагнення мати втіхи на земному падолі, а серця їхні звільнилися від пристрасті.

Тунітака. Сутта-нітака. Махавагга // Голоси Стародавньої Індії. – К., 1982. – С. 259–260.



БІБЛІЯ. НОВИЙ ЗАПОВІТ. ЄВАНГЕЛЬСЬКА БІОГРАФІЯ ІСУСА

Від Матвія 1

18 Народження ж Ісуса Христа сталося так. Коли Його матір Марію заручено з Йосипом, то перш, ніж зійшлися вони, виявилось, що вона має в утробі від Духа Святого.

19 А Йосип, муж її, бувши праведний, і не бажавши ославити її, хотів тайкома відпустити її.

20 Коли ж він те подумав, ось з'явивсь йому Ангол Господній у сні, промовляючи: Йосипе, сину Давидів, не бійся прийняти Марію, дружину свою, бо зачате в ній то від Духа Святого.

21 І вона вродить Сина, ти ж даси Йому ймення Ісус, бо спасе Він людей Своїх від їхніх гріхів.

Від Матвія 2

1 Коли ж народився Ісус у Віфлеємі Іудейським, за днів царя Ірода, то ось мудреці прибули до Єрусалиму зі сходу,

2 і питали: Де народжений Цар Іудейський? Бо на сході ми бачили зорю Його, і прибули поклонитись Йому.



3 І, як почув це цар Ірод, занепокоївся, і з ним увесь Єрусалим.

4 І, зібравши всіх первосвящеників і книжників людських, він випитував у них, де має Христос народитись?

5 Вони ж відказали йому: У Віфлеємі Іудейським, бо в пророка написано так:

6 І ти, Віфлеєме, земле Іудина, не менший нічим між осадами Іудиними, бо з тебе з'явиться Вождь, що буде Він пасти народ Мій ізраїльський.

7 Тоді Ірод покликав таємно отих мудреців, і докладно випитував їх про час, коли з'явилась зоря.

8 І він відіслав їх до Віфлеєму, говорячи: Ідьте і пильно розвідайтеся про Дитятко; а як знайдете, сповістіть мене, щоб і я міг піти й поклонитись Йому.

9 Вони ж царя вислухали й відійшли. І ось зоря, що на сході вони її бачили, ішла перед ними, аж прийшла й стала зверху, де Дитятко було.

10 А бачивши зорю, вони надзвичайно зраділи.

11 І, ввійшовши до дому, знайшли там Дитятко з Марією, Його матір'ю. І вони впали ницьма, і вклонились Йому. І, відчинивши скарбниці свої, піднесли Йому свої дари: золото, ладан та смирну.

12 А вві сні остережені, щоб не вертатись до Ірода, відійшли вони іншим шляхом до своєї землі.

13 Як вони ж відійшли, ось Ангол Господній з'явивсь у сні Йосипові та й сказав: Уставай, візьми Дитятко та матір Його, і втікай до Єгипту, і там зоставайся, аж поки скажу тобі, бо Дитятка шукатиме Ірод, щоб Його погубити.

14 І він устав, узяв Дитятко та матір Його вночі, та й пішов до Єгипту.

15 І він там зоставався аждо смерти Іродової, щоб збулося сказане від Господа пророком, який провіщає: Із Єгипту покликав Я Сина Свого.

16 Спостеріг тоді Ірод, що ті мудреці насміялися з нього, та й розгнівався дуже, і послав повбивати в Віфлеємі й по всій тій околиці всіх дітей від двох років і менше, за часом, що його в мудреців він був випитав.

19 Коли ж Ірод умер, ось Ангол Господній з'явився в Єгипті вві сні Йосипові, та й промовив:

20 Уставай, візьми Дитятко та матір Його, та йди в землю Ізраїлеву, бо вимерли ті, хто шукав був душу Дитини.

21 І він устав, узяв Дитятко та матір Його, і прийшов у землю Ізраїлеву.

23 А прибувши, оселився у місті, на ім'я Назарет, щоб збулося пророками сказане, що Він Назарянин буде званий.

Від Матвія 3

1 Тими ж днями приходив Іван Хреститель, і проповідує в пустині юдейській,

2 та й каже: Покайтесь, бо наблизилось Царство Небесне!

5 Тоді до нього виходив Єрусалим, і вся Іудея, і вся йорданська околиця,

13 Тоді прибуває Ісус із Галілеї понад Йордан до Івана, щоб хреститись від нього.

14 Але перешкоджав він Йому й говорив: Я повинен хреститись від Тебе, і чи Тобі йти до мене?

15 А Ісус відповів і сказав йому: Допусти це тепер, бо так годиться нам виповнити усю правду. Тоді допустив він Його.

16 І охрестившись Ісус, зараз вийшов із води. І ось небо розкрилось, і побачив Іван Духа Божого, що спускався, як голуб, і сховався в Нього.

17 І ось голос почувся із неба: Це Син Мій Улюблений, що Його Я вподобав!

Від Матвія 4

17 Із того часу Ісус розпочав проповідувати й промовляти: Покайтеся, бо наблизилось Царство Небесне!

23 І ходив Він по всій Галілеї, по їхніх синагогах навчаючи, та Євангелію Царства проповідуючи, і вздоровлюючи всяку недугу, і всяку неміч між людьми.

24 А чутка про Нього пішла по всій Сирії. І ввели до Нього недужих усіх, хто терпів на різні хвороби та муки, і біснுவатих, і сновид, і розслаблених, і Він їх уздоровляв.

25 І багато людей йшло за Ним і з Галілеї, і з Десятимістя, і з Єрусалиму, і з Іудеї, і з Зайордання.

Від Матвія 10

1 І закликав Він дванадцятьох Своїх учнів, і владу їм дав над нечистими духами, щоб їх виганяли вони, і щоб уздоровляли всіляку недугу та неміч всіляку.

2 А ймення апостолів дванадцятьох отакі: перший Симон, що Петром прозивається, і Андрій, брат його; Яків, син Зеведеїв, та Іван, брат його;

3 Пилип і Варфоломій, Хома й митник Матвій; Яків, син Алфейв, і Тадей;

4 Симон Кананіт, та Іуда Іскаріотський, що й видав Його.

5 Цих Дванадцятьох Ісус вислав, і їм наказав, промовляючи: На путь до поган не ходіть, і до самарянського міста не входьте,

6 але йдіть радніш до овечок загинулих дому Ізраїлевого.

7 А ходячи, проповідуйте та говоріть, що наблизилось Царство Небесне.

Від Матвія 25

31 Коли ж прийде Син Людський у славі Своїй, і всі Анголи з Ним, тоді Він засяде на престолі слави Своєї.

32 І перед Ним усі народи зберуться, і Він відділить одного від одного їх, як відділяє вівчар овець від козлів.

33 І поставить Він вівці праворуч Себе, а козлята ліворуч.

46 І ці підуть на вічну муку, а праведники на вічне життя.

Від Матвія 26

1 І сталось, коли закінчив Ісус усі ці слова, Він сказав Своїм учням:

2 Ви знаєте, що через два дні буде Пасха, і Людський Син буде виданий на розп'яття.

3 Тоді первосвященики, і книжники, і старші народу зібралися в домі первосвященика, званого Кайяфою,

4 і радилися, щоб підступом взяти Ісуса й забити.

5 І вони говорили: Та не в свято, щоб була колотнеча в народі не сталась.

14 Тоді один із Дванадцятьох, званий Іудою Іскаріотським, подався до первосвящеників,

15 і сказав: Що хочете дати мені, і я вам Його видам? І вони йому виплатили тридцять срібняків.

16 І він відтоді шукав слушного часу, щоб видати Його.

17 А першого дня Опрісноків учні підійшли до Ісуса й сказали Йому: Де хочеш, щоб ми приготували пасху спожити Тобі?

18 А Він відказав: Ідіть до такого то в місто, і перекажіть йому: каже Вчитель: час Мій близький, справлю Пасху з Своїми учнями в тебе.

19 І учні зробили, як звелів їм Ісус, і зачали пасху готувати.

20 А коли настав вечір, Він із дванадцятьма учнями сів за стіл.

26 Як вони ж споживали, Ісус узяв хліб, і поблагословив, поламав, і давав Своїм учням, і сказав: Прийміть, споживайте, це тіло Моє.

27 А взявши чашу, і подяку вчинивши, Він подав їм і сказав: Пийте з неї всі,

28 бо це кров Моя Нового Заповіту, що за багатьох проливається на відпущення гріхів!

29 Кажу ж вам, що віднині не питиму Я від оцього плоду виноградного аж до дня, коли з вами його новим питиму в Царстві Мого Отця.

47 І коли Він іще говорив, аж ось прийшов Іуда, один із Дванадцятьох, а з ним люду багато від первосвящеників і старших народу з мечами та киями.

48 А зрадник Його дав був знака їм, кажучи: Кого поцілую, то Він, беріть Його.

49 І зараз Він підійшов до Ісуса й сказав: Радій, Учителю! І поцілував Його.

50 Ісус же йому відказав: Чого, друже, прийшов ти? Тоді приступили та руки наклали на Ісуса, і схопили Його.

Від Матвія 27

1 А коли настав ранок, усі первосвященики й старші народу зібрали нараду супроти Ісуса, щоб Йому заподіяти смерть.

11 Ісус же став перед намісником. І намісник Його запитав і сказав: Чи Ти Цар Іудейський? Ісус же йому відказав: Ти кажеш.

27 Тоді то намісникові вояки, до преторія взявши Ісуса, зібрали на Нього весь відділ.

28 І, роздягнувши Його, багряницю наділи на Нього.

29 І, сплівши з тернини вінка, поклали Йому на голову, а тростину в правицю Його. І, навколішки падаючи перед Ним, сміялися з Нього й казали: Радій, Царю Іудейський!

30 І, плювавши на Нього, хапали тростину, та й по голові Його били...

31 А коли назнущалися з Нього, зняли з Нього плаща, і зодягнули в одягу Його. І повели Його на розп'яття.

32 А виходячи, стріли одного кірінеянина, Симон на ймення, його змусили нести для Нього хреста.

33 І, прибувши на місце, що зветься Голгофа, цебто сказати Череповище,

34 дали Йому пити вина, із гіркотою змішаного, та, покуштувавши, Він пити не схотів.

35 А розп'явши Його, вони поділили одягу Його, кинувши жереба.

36 І, посадавши, стерегли Його там.

37 І напис провини Його помістили над Його головою: Це Ісус, Цар Іудейський.

38 Тоді розп'ято з Ним двох розбійників: одного праворуч, а одного ліворуч.

39 А хто побіч проходив, Його лихословили та головами своїми хитали,

40 і казали: Ти, що храма руйнуєш та за три дні будуєш, спаси Самого Себе! коли Ти Божий Син, то зійди з хреста!

41 Так само ж і первосвященики з книжниками та старшими, насміхаючися, говорили:

42 Він інших спасав, а Самого Себе не може спасти! Коли Цар Він Ізраїлів, нехай зійде тепер із хреста, і ми повіримо Йому!

43 Покладав Він надію на Бога, нехай Той Його тепер визволить, якщо Він угодний Йому. Бо Він говорив: Я Син Божий...

44 Також насміхалися з Нього й розбійники, що з Ним були розп'яті.

45 А від години шостої аж до години дев'ятої темрява сталась по цілій землі!

46 А коло години дев'ятої скрикнув Ісус гучним голосом, кажучи: Елі, Елі, лама савахтані, цебто: Боже Мій, Боже Мій, нащо Мене Ти покинув?...

47 Дехто ж із тих, що стояли там, це почули й казали, що Він кличе Іллю.

48 А один із них зараз побіг і взяв губку та, оцтом її наповнивши, настромив на тростину й давав Йому пити.

49 Інші казали: Чекай но, побачмо, чи прийде Ілля визволяти Його.

50 А Ісус знову голосом гучним іскрикнув, і духа віддав...

57 А коли настав вечір, то прийшов муж багатий із Ариматеї, на ім'я Йосип, що й сам був навчався в Ісуса.

58 Він прийшов до Пилата й просив тіла Ісусового. Пилат ізвелів тоді видати.

59 І взяв Йосип Ісусове тіло, обгорнув його плащаницею чистою,

60 і поклав його в гробі новому своїм, що був висік у скелі. До дверей гробових привалив він великого каменя, та й відійшов.

Від Матвія 28

1 Як минула ж субота, на світанку дня першого в тижні, прийшла Марія Магдалина та інша Марія побачити гріб.

2 І великий ось ставсь землетрус, бо зійшов із неба Ангел Господній, і, приступивши, відвалив від гробу каменя, та й сів на ньому.

3 Його ж постать була, як та блискавка, а шати його були білі, як сніг.

4 І від страху перед ним затряслася сторожа, та й стала, як мертва.

5 А Ангол озвався й промовив жінкам: Не лякайтеся, бо я знаю, що Ісуса розп'ятого це ви шукаєте.

6 Нема Його тут, бо воскрес, як сказав. Підійдіть, подивіться на місце, де знаходився Він.

7 Ідіть же хутко, і скажіть Його учням, що воскрес Він із мертвих, і ото випереджує вас в Галілеї, там Його ви побачите. Ось, вам я звістив!

16 Одинадцять же учнів пішли в Галілею на гору, куди звелів їм Ісус.

17 І як вони Його вгледіли, поклонились Йому до землі, а дехто вагався.

18 А Ісус підійшов і промовив до них та й сказав: Дана Мені всяка влада на небі й на землі.

19 Тож ідіть, і навчіть всі народи, християчи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа,

20 навчаючи їх зберігати все те, що Я вам заповів. І ото, Я перебуватиму з вами повсякденно аж до кінця віку! Амінь.



БІБЛІЯ. НОВИЙ ЗАПОВІТ. НАГІРНА ПРОПОВІДЬ

Від Матвія 5

1 І, побачивши натовп, Він вийшов на гору. А як сів, підійшли Його учні до Нього.

2 І, відкривши уста Свої, Він навчати їх став, промовляючи:

3 Блаженні вбогі духом, бо їхнє є Царство Небесне.

4 Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.

5 Блаженні лагідні, бо землю впадкують вони.

6 Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть.

7 Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть.
8 Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога.
9 Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть.
10 Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне.
11 Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудо-но на вас наговорювати всяке слово лихе ради Мене.

12 Радійте та веселіться, нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами.

13 Ви сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не при-дасться вона вже нінащо, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми.

14 Ви світло для світу. Не може сховатися місто, що стоїть на верховині гори.

15 І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, і світить воно всім у домі.

16 Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі.

17 Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, Я не руйнувати прийшов, але виконати.

Від Матвія 7

1 Не судіть, щоб і вас не судили;

2 бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відміряють вам.

3 І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?

4 Або як ти скажеш до брата свого: Давай вийму я заскалку з ока твого, коли он колода у власному оці?

5 Лицеміре, вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого.

6 Не давайте святого псам, і не розсипайте перел своїх перед свиньми, щоб вони не потоптали їх ногами своїми, і, обернувшись, щоб не розшматували й вас...

7 Просіть і буде вам дано, шукайте і знайдете, стукайте і відчинять вам;

8 бо кожен, хто просить одержує, хто шукає знаходить, а хто стукає відчинять йому.

9 Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він?

10 Або коли риби проситиме, то подасть йому гадину?

11 Тож як ви, будучи злі, потрапите добрі дари своїм дітям давати, скільки ж більше Отець ваш Небесний подасть добра тим, хто проситиме в Нього!

12 Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон і Пророки.

28 І ото, як Ісус закінчив ці слова, то народ дивувався з науки Його.

29 Бо навчав Він їх, як можновладний, а не як ті книжники їхні.



БІБЛІЯ. НОВИЙ ЗАПОВІТ. НАЙБІЛЬША ЗАПОВІДЬ

Лука, 22, 35–40

35 І спитався один із них, учитель Закону, Його випробовуючи й кажучи:

36 Учителю, котра заповідь найбільша в Законі?

37 Він же промовив йому: Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою.

38 Це найбільша й найперша заповідь.

39 А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе.

40 На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять.



НІКЕО-КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКИЙ СИМВОЛ ВІРИ

1. Вірую в Єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого.

2. І в Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, що від Отця народився перше всіх віків, Світло від Світла, Бога

Істинного від Бога Істинного, рожденного, несотворенного, єдиносущного з Отцем, що через Нього все сталося.

3. Він для нас, людей, і для нашого спасіння зійшов з небес, і тіло прийняв від Духа Святого і Марії Діви, і став чоловіком.

4. І розп'ятий був за нас при Понтії Пилаті, і страждав, і був похований.

5. І воскрес на третій день, як було написано.

6. І вознісся на небо і сидить праворуч Отця.

7. І знову прийде у славі судити живих і мертвих, і Царству Його не буде кінця.

8. І в Духа Святого, Господа Животворчого, що від Отця [і Сина (катол.)] походить, що Йому з Отцем і Сином однакове поклоніння і однакова слава, що говорив через пророків.

9. В Єдину, Святу, Соборну і Апостольську Церкву.

10. Визнаю одно хрещення на відпущення гріхів.

11. Чекаю воскресіння мертвих

12. і життя будучого віку. Амінь.



НАЙУЖИВАНІШІ ХРИСТИЯНСЬКІ МОЛИТВИ

«ОТЧЕ НАШ»

Отче наш, що еси на небесах!

Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі.

Хліб наш насущний дай нам сьогодні.

І прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим.

І не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого.

Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь.

УРИВОК З ЄВАНГЕЛІЯ ВІД ІОАНА 1, 1–17

(ЧИТАЄТЬСЯ В ЦЕРКВАХ СХІДНОГО ОБРЯДУ НА ВЕЛИКДЕНЬ)

1. Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово.

2. Воно в Бога було споконвіку.

3. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього.

4. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей.

5. А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його.
6. Був один чоловік, що від Бога був посланий, йому ймення Іван.
7. Він прийшов на свідоцтво, щоб засвідчити про Світло, щоб повірили всі через нього.
8. Він тим Світлом не був, але свідчити мав він про Світло.
- 9 Світлом правдивим був Той, Хто просвічує кожну людину, що приходить на світ.
10. Воно в світі було, і світ через Нього повстав, але світ не пізнав Його.
11. До свого Воно прибуло, та свої відцурались Його.
12. А всім, що Його прийняли, їм владу дало дітьми Божими стати, тим, що вірять у Ймення Його,
13. що не з крові, ані з пожадливості тіла, ані з пожадливості мужа, але народились від Бога.
14. І Слово сталося тілом, і перебувало між нами, повне благодаті та правди, і ми бачили славу Його, славу як Однородженого від Отця.
15. Іван свідчить про Нього, і кликав, говорячи: Це був Той, що про Нього казав я: Той, Хто прийде за мною, існував передо мною, бо був перше, ніж я.
16. А з Його повноти ми одержали всі, а то благодать на благодать.
17. Закон бо через Мойсея був даний, а благодать та правда з'явилися через Ісуса Христа.

АНГЕЛЬСЬКЕ ПРИВІТАННЯ ПРЕСВЯТІЙ БОГОРОДИЦІ

Богородице Діво, радуйся, благодатна Маріє, Господь з Тобою. Благословенна Ти між жінками і благословенний плід лона Твого, бо Ти породила Спаса душ наших.



БІБЛІЯ. СТАРИЙ ЗАПОВІТ. СТВОРЕННЯ СВІТУ

Буття 1

1 На початку Бог створив Небо та землю.

2 А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води.

3 І сказав Бог: Хай станеться світло! І сталося світло.

4 І побачив Бог світло, що добре воно, і Бог відділив світло від темряви.

5 І Бог назвав світло: День, а темряву назвав: Ніч. І був вечір, і був ранок, день перший.

6 І сказав Бог: Нехай станеться твердь посеред води, і нехай відділяє вона між водою й водою.

7 І Бог твердь учинив, і відділив воду, що під твердю вона, і воду, що над твердю вона. І сталося так.

8 І назвав Бог твердь Небо. І був вечір, і був ранок день другий.

9 І сказав Бог: Нехай збереться вода з—попід неба до місця одного, і нехай суходіл стане видний. І сталося так.

10 І назвав Бог суходіл: Земля, а місце зібрання води назвав: Море. І Бог побачив, що добре воно.

11 І сказав Бог: Нехай земля вродить траву, ярину, що насіння вона розсіває, дерево овочеве, що за родом своїм плід приносить, що в ньому насіння його на землі. І сталося так.

12 І земля траву видала, ярину, що насіння розсіває за родом її, і дерево, що приносить плід, що насіння його в ній за родом його. І Бог побачив, що добре воно.

13 І був вечір, і був ранок, день третій.

14 І сказав Бог: Нехай будуть світила на тверді небесній для відділення дня від ночі, і нехай вони стануть знаками, і часами умовленими, і днями, і роками.

15 І нехай вони стануть на тверді небесній світилами, щоб світити над землею. І сталося так.

16 І вчинив Бог обидва світила великі, світило велике, щоб воно керувало днем, і світило мале, щоб керувало ніччю, також зорі.

17 І Бог умістив їх на тверді небесній, щоб світили вони над землею,

18 і щоб керували днем та ніччю, і щоб відділювали світло від темряви. І Бог побачив, що це добре.

19 І був вечір, і був ранок, день четвертий.

20 І сказав Бог: Нехай вода виройть дрібні істоти, душу живу, і птаство, що літає над землею під небесною твердю.

21 І створив Бог риби великі, і всяку душу живу плазуючу, що її вода виройла за їх родом, і всяку пташину крилату за родом її. І Бог побачив, що добре воно.

22 І поблагословив їх Бог, кажучи: Плодіться й розмножуйтеся, і наповняйте воду в морях, а птаство нехай розмножується на землі!

23 І був вечір, і був ранок, день п'ятий.

24 І сказав Бог: Нехай видасть земля живу душу за родом її, худобу й плазуюче, і земну звірину за родом її. І сталося так.

25 І вчинив Бог земну звірину за родом її, і худобу за родом її, і все земне плазуюче за родом його. І бачив Бог, що добре воно.

26 І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі.

27 І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх.

28 І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: Плодіться й розмножуйтеся, і наповняйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі!

29 І сказав Бог: Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, нехай буде на їжу це вам!

30 І земній усій звірині і всьому птаству небесному, і кожному, що плазує по землі, що душа в ньому жива, уся зелень ярина на їжу для них. І сталося.

31 І побачив Бог усе, що вчинив. І ото, вельми добре воно! І був вечір, і був ранок, день шостий.



БІБЛІЯ. СТАРИЙ ЗАПОВІТ. ГРІХОПАДІННЯ

Буття 2

1 І були скінчені небо й земля, і все воїнство їхнє.

2 І скінчив Бог дня сьомого працю Свою, яку Він чинив. І Він відпочив у дні сьомім від усієї праці Своєї, яку був чинив.

3 І поблагословив Бог день сьомий, і його освятив, бо в нім відпочив Він від усієї праці Своєї, яку, чинячи, Бог був створив.

4 Це ось походження неба й землі, коли створено їх, у дні, як Господь Бог создав небо та землю.

5 І не було на землі жодної польової рослини, і жодна ярина польова не росла, бо на землю дощу Господь Бог не давав, і не було людини, щоб порати землю.

6 І пара з землі підіймалась, і напувала всю землю.

7 І створив Господь Бог людину з порошу земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, і стала людина живою душею.

8 І насадив Господь Бог рай у в Едені на сході, і там осадив людину, що її Він створив.

9 І зростив Господь Бог із землі кожне дерево, принадне на вигляд і на їжу смачне, і дерево життя посеред раю, і дерево Пізнання добра і зла.

10 І річка з Едену виходить, щоб поїти рай. І звідти розділюється і стає чотирма початками.

11 Імення одному Пішон, оточує він усю землю Хавіла, де є золото.

12 А золото тієї землі добре; там белій і камінь онікс.

13 Ім'я ж другої річки Гіхон, вона оточує весь край Етіопії.

14 А ім'я річки третьої Тигр, вона протікає на сході Ашшуру. А річка четверта вона Ефрат.

15 І взяв Господь Бог людину, і в еденському раї вмістив був її, щоб порала його та його доглядала.

16 І наказав Господь Бог Адамові, кажучи: Із кожного дерева в Раю ти можеш їсти.

17 Але з дерева знання добра й зла не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш!

18 І сказав Господь Бог: Не добре, щоб бути чоловіку самотнім. Створю йому поміч, подібну до нього.

19 І вчинив Господь Бог із землі всю польову звірину, і все птаство небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він їх кликатиме. А все, як покличе Адам до них, до живої душі воно ймення йому.

20 І назвав Адам імена всієї худобі, і птаству небесному, і всій польовій звірині. Але Адамові помочі Він не знайшов, щоб подібна до нього була.

21 І вчинив Господь Бог, що на Адама спав міцний сон, і заснув він. І Він узяв одне з ребер його, і тілом закрити його місце.

22 І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама.

23 І промовив Адам: Оце тепер вона кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка.

24 Покине тому чоловік свого батька та матір свою, та й пристане до жінки своєї, і стануть вони одним тілом.

25 І були вони нагі обоє, Адам та жінка його, і вони не соромились.

Буття 3

1 Але змій був хитріший над усю польову звірину, яку Господь Бог учинив. І сказав він до жінки: Чи Бог наказав: Не їжте з усякого дерева раю?

2 І відповіла жінка змієві: З плодів дерева раю ми можемо їсти, 3 але з плодів дерева, що в середині раю, Бог сказав: Не їжте із нього, і не доторкайтесь до нього, щоб вам не померти.

4 І сказав змій до жінки: Умерти не вмерете!

5 Бо відає Бог, що дня того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов Боги, знаючи добро й зло.

6 І побачила жінка, що дерево добре на їжу, і принадне для очей, і пожадане дерево, щоб набути знання. І взяла з його плоду, та й з'їла, і разом дала теж чоловікові своєму, і він з'їв.

7 І розкрилися очі в обох них, і пізнали, що нагі вони. І зшили вони фігові листя, і зробили опаски собі.

8 І почули вони голос Господа Бога, що по раю ходив, як повіяв денний холодок. І сховався Адам і його жінка від Господа Бога серед дерев раю.

9 І закликав Господь Бог до Адама, і до нього сказав: Де ти?

10 А той відповів: Почув я Твій голос у раю і злякався, бо нагий я, і сховався.

11 І промовив Господь: Хто сказав тобі, що ти нагий? Чи ти не їв з того дерева, що Я звелів був тобі, щоб ти з нього не їв?

12 А Адам відказав: Жінка, що дав Ти її, щоб зо мною була, вона подала мені з того дерева, і я їв.

13 Тоді Господь Бог промовив до жінки: Що це ти наробила? А жінка сказала: Змій спокусив мене, і я їла.

14 І до змія сказав Господь Бог: За те, що зробив ти оце, то ти проклятіший над усю худобу, і над усю звірину польову! На своїм череві будеш плазувати, і порох ти їстимеш у всі дні свого життя.

15 І Я покладу ворожнечу між тобою й між жінкою, між насінням твоїм і насінням її. Воно зітре тобі голову, а ти будеш жалити його в п'яту.

16 До жінки промовив: Помножуючи, помножу терпіння твоєї та болі вагітності твоєї. Ти в муках родитимеш діти, і до мужа твого пожадання твоє, а він буде панувати над тобою.

17 І до Адама сказав Він: За те, що ти послухав голосу жінки своєї та їв з того дерева, що Я наказав був тобі, говорячи: Від нього не їж, проклята через тебе земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї всі дні свого життя.

18 Тернину й осот вона буде родити тобі, і ти будеш їсти траву польову.

19 У поті свого лица ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий. Бо ти порошок, і до пороху вернешся.

20 І назвав Адам ім'я своїй жінці: Єва, бо вона була мати всього живого.

21 І зробив Господь Бог Адамові та жінці його одягу шкуряну і зодягнув їх.

22 І сказав Господь Бог: Ось став чоловік, немов один із Нас, щоб знати добро й зло. А тепер коли б не простяг він своєї руки, і не взяв з дерева життя, і щоб він не з'їв, і не жив повік віку.

23 І вислав його Господь Бог із еденського раю, щоб порати землю, з якої узятий він був.

24 І вигнав Господь Бог Адама. А на схід від еденського раю поставив Херувима і меча полум'яного, який обертався навколо, щоб стерегти дорогу до дерева життя.



БІБЛІЯ. НОВИЙ ЗАПОВІТ. СТРАШНИЙ СУД

[Об'явлення Іоанна Богослова 21, 22]

Об'явлення 21

1 І бачив я небо нове й нову землю, перше бо небо та перша земля проминули, і моря вже не було.

2 І я, Іван, бачив місто святе, Новий Єрусалим, що сховався від Бога, що був приготований, як невіста, прикрашена для чоловіка свого.

3 І почув я гучний голос із престолу, який кликав: Оце оселя Бога з людьми, і Він житиме з ними! Вони будуть народом Його, і Сам Бог буде з ними,

4 і Бог кожду сльозу з очей їхніх зітре, і не буде вже смерти. Ані смутку, ані крику, ані болю вже не буде, бо перше минулося!

5 І сказав Той, Хто сидить на престолі: Ось нове все творю! І говорить: Напиши, що слова ці правдиві та вірні!

6 І сказав Він мені: Сталося! Я Альфа й Омега, Початок і Кінець. Хто прагне, тому дармо Я дам від джерела живої води.

7 Переможець наслідить усе, і Я буду Богом для нього, а він Мені буде за сина!

8 А лякливим, і невірним, і мерзким, і душогубам, і розпусникам, і чарівникам, і ідолянам, і всім неправдомовцям, їхня частина в озері, що горить огнем та сіркою, а це друга смерть!

9 І прийшов до мене один із семи Анголів, що мають сім чаш, наповнених сімома останніми карами, та й промовив до мене, говорячи: Ходи, покажу я тобі невісту, жону Агнця.

10 І заніс мене духом на гору велику й високу, і місто велике мені показав, святий Єрусалим, що сходив із неба від Бога.

11 Славу Божу він має. А світлість його подібна до каменя дорогоцінного, як каменя ясписа, що блищить, як кришталь.

12 Мур воно мало великий і високий, мало дванадцять брам, а на брамах дванадцять Анголів та ймення написані, а вони імення дванадцятьох племен синів Ізраїля.

13 Від сходу три брамі, і від півночі три брамі, і від півдня три брамі, і від заходу три брамі.

14 І міський мур мав дванадцять підвалин, а на них дванадцять імен дванадцяти апостолів Агнця.

15 А той, хто зо мною говорив, мав міру, золоту тростину, щоб зміряти місто, і брами його і його мур.

16 А місто чотирикутне, а довжина його така, як і ширина. І він зміряв місто тростиною на дванадцять тисяч стадій; довжина, і ширина, і вишина його рівні.

17 І зміряв він мура його на сто сорок чотири лікті міри людської, яка й міра Ангола.

18 Його мур був збудований з яспису, а місто було шире золото, подібне до чистого скла.

19 Підвалини муру міського прикрашені були всяким дорогоцінним камінням. Перша підвалина яспис, друга сапфір, третя халкидон, четверта смарагд,

20 п'ята сардонікс, шоста сардій, сьома хризоліт, восьма берил, дев'ята топаз, десята хрисопрас, одинадцята якинт, дванадцята аметист.

21 Адванадцять брам то дванадцять перлин, і кожна брама зокрема була з однієї перлини. А вулиці міста щире золото, прозорі, як скло.

22 А храму не бачив я в ньому, бо Господь, Бог Вседержитель то йому храм і Агнець.

23 І місто не має потреби ні в сонці, ні в місяці, щоб у ньому світили, слава бо Божа його освітила, а світильник для нього Агнець.

24 І народи ходитимуть у світлі його, а земські царі принесуть свою славу до нього.

25 А брами його зачиняться не будуть удень, бо там ночі не буде.

26 І принесуть до нього славу й честь народів.

27 І не ввійде до нього ніщо нечисте, ані той, хто чинить гидоту й неправду, але тільки ті, хто записаний у книзі життя Агнця.

Об'явлення 22

1 І показав він мені чисту ріку живої води, ясну, мов криштал, що випливала з престолу Бога й Агнця.

2 Посеред його вулиці, і по цей бік і по той бік ріки дерево життя, що родить дванадцять раз плоди, кожного місяця приносячи плід свій. А листя дерев на вздоровлення народів.

3 І жадного прокляття більше не буде. І буде в ньому Престол Бога та Агнця, а раби Його будуть служити Йому,

4 і побачать лице Його, а Ймення Його на їхніх чолах.

5 А ночі вже більше не буде, і не буде потреби в світлі світильника, ані в світлі сонця, бо освітлює їх Господь, Бог, а вони царюватимуть вічні віки.

6 І сказав він до мене: Це вірні й правдиві слова, а Господь, Бог духів пророчих, послав Свого Ангола, щоб він показав своїм рабам, що незабаром статися мусить.

7 Ото, незабаром приходжу. Блаженний, хто зберігає пророчі слова цієї книги!

8 І я, Іван, чув і бачив оце. А коли я почув та побачив, я впав до ніг Ангола, що мені це показував, щоб поклонитись йому.

9 І сказав він до мене: Таж ні! Бо я співслуга твій і братів твоїх пророків, і тих, хто зберігає слова цієї книги. Богові поклонися!

10 І сказав він до мене: Не запечатуй слів пророцтва цієї книги. Час бо близький!

11 Неправедний нехай чинить неправду ще, і поганий нехай ще опоганюється. А праведний нехай ще чинить правду, а святий нехай ще освячується!

12 Ото, незабаром приходжу, і зо Мною заплата Моя, щоб кожному віддати згідно з ділами його.

13 Я Альфа й Омега, Перший і Останній, Початок і Кінець.

14 Блаженні, хто випере шати свої, щоб мати право на дерево життя, і ввійти брамами в місто!

15 А поза ним будуть пси, і чарівники, і розпусники, і душогуби, і ідоляни, і кожен, хто любить та чинить неправду.

16 Я, Ісус, послав Свого Ангола, щоб засвідчити вам це у Церквах. Я корінь і рід Давидів, зоря ясна і досвітня!

17 А Дух і невіста говорять: Прийди! А хто чує, хай каже: Прийди! І хто прагне, хай прийде, і хто хоче, хай воду життя бере дармо!

18 Свідкую я кожному, хто чує слова пророцтва цієї книги: Коли хто до цього додасть що, то накладе на нього Бог кари, що написані в книзі оцій.

19 А коли хто що відійме від слів книги пророцтва цього, то відійме Бог частку його від дерева життя, і від міста святого, що написане в книзі оцій.

20 Той, Хто свідкує, говорить оце: Так, незабаром прийду! Амінь. Прийди, Господи Ісусе!

21 Благодать Господа нашого Ісуса Христа зо всіма вами! Амінь.



ПРАВОСЛАВНИЙ КАТЕХІЗИС. ЧЕСНОТИ, ДОБРІ ДІЛА І ГРІХИ

БОЖІ ЧЕСНОТИ

1. Віра
2. Надія
3. Любов

МОРАЛЬНІ ЧЕСНОТИ

1. Мудрість
2. Справедливість
3. Мужність

4. Здержливість (Стриманість)

ГОЛОВНІ ДОБРІ ДІЛА

1. Молитва
2. Піст
3. Милостиня

СІМ ДІЛ МИЛОСЕРДЯ ДЛЯ ДУШІ

1. Грішника навернути
2. Невіжу навчити
3. У сумніві порадити
4. Сумного потішити
5. Кривду терпеливо зносити
6. Образу з серця прощати
7. За живих і померлих молитися

СІМ ДІЛ МИЛОСЕРДЯ ДЛЯ ТІЛА

1. Голодного нагодувати
2. Спрагненого напоїти
3. Нагого зодягнути
4. Подорожнього в дім прийняти
5. Недужому послужити
6. В'язня відвідати
7. Померлого похоронити



УСТАВ ЧЕРНЕЧОГО ЖИТТЯ АНТОНІЯ ВЕЛИКОГО

1. Подаю ці правила так, як їх прорік Господь моїми устами для тих, що бажають взяти на себе важке ярмо пустельництва. Треба підкоритися цим заповідям, а хто порушить хоча б одну з них, той найменшим назветься у Царстві Небеснім (Мт. 5:19).

Зовнішній хід і порядки такого життя. Віддалення від світу і від співжиття з людьми

2. Хто хоче спастися цілковитим відреченням від світу, нехай не залишається у своєму домі й не живе в тому місті, де грішив; також нехай не відвідує своїх батьків і рідних, бо це приносить шкоду і гинуть плоди життя.

3. Не повертайся до міста, в якому ти колись грішив перед Богом.

Вибір пустельництва

5. Наші духовні отці твердять, що пустиня є придатним місцем для роздумів про смерть і надійним захистом від захоплення світськими справами, що турбують плоть.

6. Хто живе в пустині і не розмовляє, той визволений від трьох видів боротьби: від боротьби зі слухом, язиком, і від боротьби з огляданням того, що може уражати серце.

Келійна самота

8. Віддаляючись від житейського гамору, залишишся на самоті і станеш прочанином. Сидіння в келії буде для тебе те саме, що подаватися до чужої країни.

9. Якщо кудись вийдеш, – усіма силами намагайся якнайшвидше повернутись до свого усамітнення, щоб віддатися своїм молитвам.

11. Коли відвідуєш якогось брата – не затримуйся довго в його келії.

Келійні заняття і порядки

12. Перебуваючи у своїй келії, дотримуйся наступних трьох занять: рукоділля, читання псалмів і молитви.

Рукоділля і праця взагалі

26. Тіло слід поневолювати й втомлювати довготривалою працею.

27. Визначи собі будь-яку помірковану роботу для келійного заняття, – і твоє серце буде покірне.

30. Перебуваючи в келії, виконуй ручну працю, але при цьому не залишай Господнього імені, а постійно май його у своїй думці, повчайся ним у своєму серці й хвали його своїми устами, кажучи: «Господи Ісусе Христе, пошли мені Твою поміч», або: «Славлю Тебе, Ісусе Христе, Господи мій».

Їжа

31. Установи собі визначений час на поживу і приймай її для підкріплення свого тіла, а не для насолоди.

32. Їж найпростішу й дешеву їжу.

33. Споживай свій хліб безмовно й помірно, і дивись, щоб твоє сидіння за столом було скромне.

34. Не їж досита.

36. В середу і п'ятницю не звільняй себе від посту, хіба з огляду на важку недугу.

37. М'яса зовсім не їж.

38. Не підходь до місця, де точать вино.

Сон

44. Спи мало і в міру, й Ангели відвідають тебе.

45. Коли ти здоровий – не здимай свого пояса.

46. Коли лягаєш спати – не тримай руки при тілі, щоб навіть неспіваючи не згрішити.

Одежа

47. Удень і вночі будь у своїм каптурі та у своїй мантиї і в усій своїй одежі, як в'язень і затворник.

49. Свою одежу бережи, щоб у день суду ти не показався голим серед збору інших.

Взаємне поводження

94. Будь скромним у всіх твоїх вчинках.

95. В усій своїй поведінці і взаємному відношенні з іншими засвой собі правила бідного жебрака: не величайся, коли ведеш бєсїду, ані коли співаєш гімн чи похвальну пісню Богові. І коли зійдешся з братами, – твої слова нехай будуть ширими.

Розмова і загальне вживання язика

101. Не підвищуй голосу [завжди мовчи в келїї], хїба тїльки для молитов, приписаних уставом.

102. Уникай пустомовства (загнуздуй уста).

103. Не будь багатомовним, щоб не віддалився од тебе Дух Божий.

Закїнчення

249. Не порушуй жодної з цих настанов, і Господь наш Ісус Христос обдарує тебе спокоем та звершить у свїтї дїло, до якого ти приступив. Наші досконалі отцї й тї, що їх наслідували, стали досконалими через це.

Духовна спадщина Святих Отцїв. – Львів, 1997. – Т.1. Св. Антонїй Великий (251–356). – С.123–152.



МАРТІН ЛЮТЕР.

ДИСПУТ ПРО З'ЯСУВАННЯ ДІЄВОСТІ ІНДУЛЬГЕНЦІЙ (95 ТЕЗ)

В ім'я любові до істини і прагнення роз'яснити її, нижченаведене буде запропоноване на обговорення у Віттенбергу під головуван-

ням високоповажного отця Мартіна Лютера, магістра вільних мистецтв і святого богослов'я, а також ординарного професора в цьому місті. Тому він просить, щоб ті, котрі не можуть бути присутніми і особисто вступити з нами в дискусію, зробили це через відсутність письмово. В ім'я Господа нашого Ісуса Христа. Амінь.

1. Господь і Вчитель наш Ісус Христос, говорячи: «Покайтеся...», заповідав, щоб усе життя віруючих було покаянням <...>.

5. Папа не хоче і не може прощати будь-які покарання, крім тих, що він наклав або своєю владою, або за церковним правом.

6. Папа не має влади відпустити жодного гріха, не повідомляючи і не підтверджуючи відпущення ім'ям Господа; крім того, він дає відпущення тільки у призначених йому випадках. Якщо він зневажає цим, то гріх перебуває й далі <...>.

13. Померлі все спокутують смертю, і вони, будучи вже мертві відповідно до церковних канонів, за законом мають від них звільнення <...>.

20. Отже, Папа, даючи «повне прощення всіх покарань», не має на увазі винятково всі, але тільки ним самим накладені.

21. Тому помиляються ті проповідники індульгенцій, які оголошують, що за допомогою папських індульгенцій людина рятується від усякого покарання і спасається.

22. І навіть душі, що перебувають у Чистилищі, він не звільняє від того покарання, що їм належало, відповідно до церковного права, відпокутувати в земному житті.

23. Якщо комусь може бути дане повне прощення всіх покарань, безсумнівно, що воно дається найправеднішим, тобто деяким.

24. Отже, велику частину народу обманюють цим рівною для всіх і пихатою обіцянкою звільнення від покарання <...>.

27. Людські думки проповідують ті, котрі учать, що негайно, як тільки монета задзвенить у скрині, душа вилітає з Чистилища.

28. Воістину, дзенькіт золота в скрині здатний збільшити лише прибуток і користолюбство, церковне ж заступництво — тільки в Божій волі <...>.

30. Ніхто не може бути впевненим в істинності свого каяття і — набагато менше — в отриманні повного прощення <...>.

32. Навіки будуть засуджені зі своїми вчителями ті, які увірували, що за допомогою відпускних грамот вони знайшли спасіння.

33. Особливо слід стерегтися тих, які вчать, що папські індульгенції — це безцінний Божий скарб, за допомогою якого людина примирється з Богом.

36. Кожний християнин, який широко покаюся отримує повне звільнення від покарання й провини, приготоване йому навіть без індульгенцій.

37. Кожний істинний християнин, і живий, і мертвий, бере участь у всіх благах Христа і Церкви, дарованих йому Богом, навіть без відпускних грамот <...>.

41. Обачно слід проповідувати папські відпущення, щоб народ не зрозумів неправдиво, наче вони переважають усі інші справи благодіяння.

42. Належить учити християн: Папа не вважає купівлю індульгенцій навіть у малому ступені порівнянною зі справами милосердя.

43. Належить учити християн: той, хто подає жebraку або позичає нужденному, чинить краще, ніж той, хто купує індульгенції.

44. Бо благодіяннями примножується благодать і людина кращає; за допомогою ж індульгенцій вона не кращає, але лише стає вільнішою від покарання.

45. Належить учити християн: той, хто бачачи жebraка і зневажаючи ним, купує індульгенції, не папське одержить прощення, але гнів Божий викликає на себе.

46. Належить учити християн: якщо вони не мають статку, їм ставиться в обов'язок залишати необхідне у своєму будинку і в жодному разі не витрачати майно на індульгенції.

47. Належить учити християн: купівля індульгенцій – справа добровільна, а не примусова.

48. Належить учити християн: Папі як більш потрібна, так і більш бажана – при продажі відпущень – благочестива за нього молитва, ніж виручені гроші.

49. Належить учити християн: папські відпущення корисні, якщо вони не покладають на них сподівання, але досить шкідливі, якщо через них вони втрачають страх перед Богом.

50. Належить учити християн: якби Папа довідався про зловживання проповідників відпущень, він вважав би за краще спалити вщент храм св. Петра, ніж зводити його зі шкіри, м'яса і кісток своїх овець.

51. Належить учити християн: Папа, як до того зобов'язує його обов'язок, так і насправді хоче, – навіть якщо необхідно продати храм св. Петра – віддати зі своїх грошей багатьом з тих, у кого гроші виманили деякі проповідники відпущень <...>.

94. Слід закликати християн, щоб вони з радістю прагнули йти за своїм главою Христом через покарання, смерть і пекло.

95. І більш сподівалися через багато скорбот ввійти на небо, ніж через безтурботний спокій (*Пер. укр. авт.*).



АУГСБУРЗЬКЕ ВИЗНАННЯ

Артикул 1: *Про Бога.* Наші церкви в повній згоді учать, що рішення Никейського собору щодо єдності Божественної Сутності, а також щодо Трьох Іпостасей істинне й гідне віри без жодних сумнівів <...>.

Артикул 2: *Про первородний гріх.* Далі наші церкви учать, що з моменту гріхопадіння Адама всі люди, зачаті природним чином, породжені в гріху, тобто вони похитливі, не мають страху Божого і сподівання на Бога <...>.

Артикул 4: *Про виправдання.* Далі наші церкви учать, що люди не можуть виправдатися перед Богом власними силами, заслугами або справами, але вони виправдуються даром заради Христа, вірою, коли вони вірують, що приймаються з прихильністю, і що їхні гріхи прощені заради Христа. Який Своєю смертю спокутував наші гріхи...

Артикул 5: *Про служіння.* Для того, щоб ми могли знайти цю віру, було засноване служіння Євангелія і відправлення Таїнств вівтаря. Тому що Слово і Таїнства є знаряддями, за допомогою яких дається Святий Дух, Що породжує віру там і тоді, де і коли це завгодно Богові...

Артикул 6: *Про нову слухняність.* Також вони учать, що ця віра повинна приносити добрі плоди, і що робити добрі справи, заповідані Богом, необхідно, тому що така воля Божа, однак ми не повинні покладатися на ці справи, думаючи, що ними можна заслужити виправдання перед Богом <...>.

Артикул 7: *Про Церкви.* Далі вони учать, що єдина Свята Церква має перебувати на віки вічні <...>.

Артикул 8: ...Як Таїнства, так і Слово дієві з тієї причини, що вони засновані і заповідані Христом, навіть якщо вони викладаються (відправляються) неблагочестивими людьми <...>.

Артикул 9: *Про Святе Хрещення.* Про Святе Хрещення наші церкви учать, що воно необхідно для спасіння, що через хрещення да-

рується благодать Божа, і що діти мають бути хрещені, тому що вони, будучи посвячені (вознесені) Богові за допомогою Хрещення, приймаються в благодать Божу...

Артикул 10: Про Святе Причастя. Про Святе Причастя (Вечерю Господню) наші церкви учать, що Тіло і Кров Христові дійсно присутні і надаються тим, хто причащається (вкушає Вечерю Господню). І вони засуджують тих, хто учить інакше.

Артикул 11: Про сповідь. Про сповідь вони учать, що особисте відпущення гріхів слід зберегти в церквах, хоча перерахування всіх гріхів на сповіді не є обов'язковим...

Артикул 12: Про покаяння. Про покаяння наші церкви учать, що ті, хто упав у гріх після Хрещення, одержують прощення гріхів кожного раз, коли вони (знову) звертаються у віру (каються), і що Церква повинна давати відпущення гріхів тим, хто таким чином повертається до покаяння.

Артикул 13: Про вживання Таїнств Вівтаря. ...Наші церкви засуджують тих, хто учить, що Таїнства, як зовнішні, формальні діяння, дають виправдання, а також тих, хто не учить, що при вживанні Таїнств потрібна віра в те, що гріхи прощені.

Артикул 15: Про церковні обряди. ...Людські традиції, засновані для того, щоб умилостивити Бога, для того, щоб заслужити благодать і спокутувати гріхи, суперечать Євангелію і вченню про віру. Тому (чернечі) обітничі й обряди, що належать до їжі, дотримання (пісних) днів тощо, установлені з метою заслужити благодать і розплатитися за гріхи, марні й суперечать Євангелію.

Артикул 16: Про світські (державні) справи. Щодо світських справ наші церкви учать, що законні державні укази є благими ділами Божими, і що християни можуть по праву виконувати державну службу, бути суддями, щоб судити за імперськими й іншими існуючими законами, присуджуючи справедливе покарання, а також брати участь у праведних війнах, служити солдатами, укладати законні угоди, мати власність, приносити присягу, якщо це потрібно на суді, брати шлюб <...>.

Артикул 20: Про добрі справи. Наших учителів даремно звинувачують у тому, що вони забороняють добрі справи <...>... Колись проповідники майже не учили про це й закликали тільки до несерйозних, марних справ — зокрема таких, як дотримання святих днів, постів, утворення братств, паломництво, шанування святих, молитви по чотках, чернече життя тощо. Оскільки наших супротивників увіщували в цьому, вони тепер забувають ці справи й не призивають більше на

своїх проповідях до цих марних речей, як раніш. До того ж, вони почали згадувати про віру, про яку дотепер вони зберігали дивне мовчання. Вони учать, що ми виправдані не тільки справами, але з'єднують віру й діла, говорячи, що ми виправдані вірою і ділами <...> ... Наші вчителі наставляли церкви про добрі діла в такий спосіб: поперше, що наші діла не можуть примирити нас з Богом, або що ми не можемо заслужити своїми ділами прощення гріхів, благодаті і виправдання, але що ми одержуємо це тільки по вірі, коли віруємо, що ми знайшли благовоління заради Христа, що тільки Він є Посередником і Спокутною Жертвою (1 Тім. 2:5) для того, щоб Отець міг бути примирений (з нами) через Нього <...>.

Артикул 21: Про поклоніння святим. Про поклоніння святим наші церкви вчать, що ми можемо зберігати пам'ять про святих, щоб іти за прикладом їхньої віри і добрих діл, відповідно до нашого покликання, як імператор, наприклад, може іти за прикладом Давида, воюючи з турками і виганяючи їх зі своєї країни. Тому що обидва вони – царі. Але Писання не учить звертатись до святого або шукати в них допомоги, оскільки воно установлює для нас одного лише Заступника... (Пер. укр. авт.)



УРИВКИ ЗІ СВЯЩЕННОГО КОРАНУ

Сура 35 – «Сотворитель»

Вім'я всемілостивого, всемілосердного Бога.

9. Не хто інший як Бог посилає віри, і вони рухають хмару, і Ми женемо її в мертвий край і оживляємо землю, яка стала мертва. Отак ви воскреснете по своїй смерті!

10. Хто запрогне величі, хай знає: вся велич у Бога. Він чує кожне добре слово і знає кожне благе діло. І добрословів та благодійників возвеличить, а тим зловмистникам, що замишляють лихе, буде люта кара, і хитрість їхня піде нанівець.

1. Бог сотворив вас із порохи і краплі, потім спарував вас. І те, що носить у лоні жінка, а потім народжує, то тільки з Його відома. І тільки по записаному заздалегідь присуду продовжується життя довголітньому чи зменшується воно. Воістину, це Богові легко зробити!

2. І різні будуть два моря: одне солодке, прісне, з питною водою, а друге – солоне, гірке. Обидва дають вам свіжу рибу, дають корали та перли, якими ви прикрашуєте себе. І бачиш ти на них кораблі, які розтинають хвилі в пошуках благ, що таяться в морях. Тож, може, ви воздасте дяку за цеє?

Сура 51 – «Ті, які розвіають»

50. Поспішайте ж до Бога! Воістину я посланий вам Його провозвісник!

51. І не сотворяйте собі інше божество, крім Бога! Воістину, я посланий вам прозвістити Його.

52. Так само і тим людям, що жили раніше. Кожному посланцеві Бога, що приходив до них, вони казали: «Ти великий маг або божевільний!»

53. Чи заповідали вони це одні одним? Ні, бо вони є люд, що вийшов з покори Божої.

54. Одвернися від них, і тебе омине Божий осуд.

55. Нагадуй про це іншим, бо, воістину, нагадування допоможе тим, які вірять у істинного Бога.

56. Я сотворив джинів і людей лише для того, щоб вони поклонялися Мені.

57. Я не жадаю від них життєвих благ і не хочу, щоб вони мене годували.

58. Воістину, Бог є податель благ, міцний, могутній.

59. І, воістину, тих, які чинили кривду, спіткає така ж доля, як і їхніх спільників, тож нехай вони краще не гнівають мене!

60. Тож горе тим, які не увірували в той день, який їм було обіцяно!

Сура 69 – «Воскресіння з мертвих»

Вім'я всемілостивого, всемілосердного Бога.

1. Воскресіння з мертвих.

2. Що таке воскресіння з мертвих?

3. Як пояснити тобі, що це таке – «воскресіння з мертвих».

4. Самудяни та адяни вважали, що їх дурять, лякаючи смертною карою.

5. Щодо самудян, то їх побив грім.

6. А щодо адаян, то вони позамерзали на смерть від холодного буревію.

7. Він наслав на них буревій, і той безнастанно дув сім ночей та вісім днів. І бачиш, цей народ поліг, неначе пальмовий гай, повалений ураганом.

8. А чи залишилась від них хоч одна жива душа?
9. Грішили і фараон, і ті, які були до нього, і ті, що жили в загиблих містах.
10. Вони не послухали посланця їхнього Господа, і Він покарав їх суворою карою.
11. Коли вода вийшла з берегів, воістину, Ми врятували вас у ковчезі,
12. Щоб Ми могли нагадати вам і щоб це нагадування дійшло до ваших вух.
13. А коли пролунає гук сурми
14. І твердь земна та гори злетять у небо і розсиплються на порох,
15. Тоді мертві воскреснуть,
16. І небо розколеться, і в той день воно буде розколотим,
17. І ангели будуть по краях його, а престол твого Господа нести-муть над ними вісім ангелів.
18. У той день ви з'явитесь перед очі Господа, і для вас відкриється потаємне.
19. А кому буде подано запис його учинків у правицю його, то він скаже: «Ось вам, читайте книгу моїх учинків!»
20. Ось тут є перелік моїх добрих діл!»
21. І він житиме в розкошах
22. У горніх райських кущах,
23. Виноградні грона над самою його головою.
24. Їжте і пийте, смачного вам за те, що ви чинили в дні минулі.
25. А кому буде подано запис його вчинків у лівицю, то він скаже: Краще б мені не давали цей запис!
26. Я не знав, що такий буде перелік того, що я вчинив!
27. О, якби ж то на цьому все скінчилося!
28. Не врятувало мене моє багатство!
29. Пропали моя могутність і влада!»
30. Візьміть його і закуйте!
31. Поті палить його пекельним вогнем!
32. Тоді скуйте його ланцюгом, довжина якого сімдесят ліктів.
33. Адже він, воістину, не вірив у великого Бога
34. І не прагнув нагодувати убогого,
35. І немає і нього тут сьогодні друга,
36. Немає жодної їжі, окрім помиїв,
37. Її ніхто не їсть, окрім грішників!
38. Та ні! Клянуся тим, що ви бачите,
39. І тим, чого не бачите!

40. Воістину, це слово шляхетного посланця!
41. І це не є слово віршомазы, хоч ви не дуже мені вірите,
42. І не слово жреця—віщуна, хоч ви слабо про це пам'ятаєте!
43. Він є одкровенням Господа світів.
44. А якби він говорив про Нас щось вигадане,
45. Ми б ухопили його за правицю,
46. А потім Ми перерізали б йому жилу, що жене кров до серця.
47. І ні один з вас не перешкодив би в цьому!
48. А Коран є нагадуванням для благочестивих.
49. І ми знаємо, що серед вас є такі, котрі вважають його ома-
ною,
50. Воістину, він несе біду для невірних.
51. Воістину, він є достеменною, незаперечною Правдою!
52. Тож восхваляй ім'я твого великого Господа!

Сура 114 – «Люди»

В ім'я все милостивого, все милосердного Бога.

1. Скажи: «Я прошу захисту в Господа людей,
2. Царя людей,
3. Бога людей,
4. Від зла спокусника, який відступає при згадці імені Бога,
5. Спокусника, який нашіптує злі помисли на серця людей,
6. Від злих джинів та лихих людей!»

Коран. Пер. і комент. Я. Полотнюка // Шкільна бібліотека. — 2002. — № 1. — С. 164–170.



ЛЮДСЬКЕ ЯЗИЧНИЦЬКЕ ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ

УРІК 6491 [983]. Пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх.

І вернувся він до Києва, і приносив жертву кумирам із людьми своїми. І сказали старці і бояри: «Метнемо жереб на хлопця і дівчину, і на кого він упаде, — того заріжемо богам».

А був варяг один [Тури], — двір його був [там], де є нині церква святої Богородиці [Десятинна], що її звів Володимир, — і варяг той прийшов був із Греків і потай держався віри християнської. І був у нього син [Іван], гарний з лиця і душею, і на сього упав жереб...

І сказали, прийшовши, послані до нього, [варяга]: «Упав жереб на сина твого, бо зволили боги його собі. Тож учинимо жертву богам». І сказав варяг: «Не боги вони суть, а дерево. Сьогодні є, а завтра вже згнило. Не їдять бо вони, ні п'ють, ні говорять, а зроблені вони руками з дерева, сокирою і ножем. А бог один єсть, [той], що йому служать греки і поклоняються, бо сотворив він небо, і землю, і людину, і зорі, і місяць, і дав життя на землі. А сі боги що зробили? Вони самі зроблені є. Не дам сина свого бісам».

Вони тоді, пішовши, повідали [се] людям. А ті, взявши оружжя, пішли на нього і рознесли двір довкола нього. Він же стояв на сінях [галерея, або веранда на стовпах. — Авт.] із сином своїм, [і] вони сказали йому: «Дай сина твого, ми оддам його богам». А він відповів: «Якщо вони боги є, то нехай пошлють одного [з—між] себе бога і візьмуть сина мого. А ви чому приносите їм жертви? І зняли вони крик, і підрубали сіни під ними, а тоді повбивали їх. І не знає ж ніхто, де їх положили, бо люди тоді були невігласами і поганими.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 49–50.



КУПАЛЬСЬКЕ СВЯТО

Ніч на Купайла дуже значна для українського народу. В той час сила сонця й тепла розвивається до найбільшої міри. Ростюча й плодюча сила землі доходить до найвищого ступеня. Хліб починає спіти, трава й всяке зілля стоїть у цвіту. Земля пишно убрана зеленим листом; ніде не видно жовтого листочка. Вода в річках ще не висихає од літньої жари. В купальську ніч діються на землі й на небі великі чуда. В лісі цвіте папороть, як огнева іскра; цвіт папороті стережуть чорти, відьми, вовкулаки і всяка нечиста сила. Лихі люди в той час роблять на полі закрутки з хліба. В ту ніч відьми ходять доїти корови. Селяни кладуть на вікна кропиву, а в хлівах осичину, щоб оборонитись од відьом і всякої нечистої сили. Щоб молоко не дісталось відьмам, хазяйки злучають на ніч телят з коровами. В той день ходять по землі русалки, і дівчата цілий день носять під пахвами полин, щоб не причепились русалки. Дівчата йдуть в поле збирати всяке зілля, в'ють з нього вінки й ворожать про свого милого. Одну дівчину садовлять у лісі в яму, зав'язують їй очі і дають в руки вінки з свіжого й сухого

зілля. Та дівчина зветься Купайло. Побравшись за руки, дівчата ходять кругом неї і співають пісень. Кому Купайло дасть вінок з свіжого зілля, та дівчина буде щаслива в парі, а кому дістанеться сухий вінок, та буде нещаслива; кого ж Купайло піймає, та дівчина не вийде того року заміж. В купальську ніч дерево переходить з одного місця на друге, говорить шелестом листу. Всі звірі й зілля розмовляють між собою. Усяке зілля в ту ніч набирається незвичайної сили, і знахарі зривають його для чарів. Страшна сліпа змія мідяниця розкриває очі, нападає на людей і пробиває їх наскрізь. Такі чуда й дива діються в купальську ніч!

Свято Купайла на Україні справляють з такою обставою, в котрій вповні додержався до нашого часу давній язичеський обряд. На Купайла дівчата й хлопці роблять ляльку з вінників, з соломи, кропиви й шипшини, а найчастіше з чорноклена; її вбирають в квітки, в стрічки, в вінок і ставлять над водою. Та лялька зветься Мареною. Потім роблять другу ляльку з соломи, вбирають у вінок, в сорочку, плахту й намисто і ставлять рядом з Мареною. Друга лялька зветься Купайло. Часто беруть гільце з чорноклена, обвішують його вінками, стрічками і те гільце звать Мареною. Під тим гільцем ставлять ляльку Купайла. Перед Мареною й Купайлом ставлять стіл з горілкою й закускою, розкладають огонь, і дівчата й хлопці, взявшись за руки, скачуть через вогонь і співають купальських пісень. Тим часом хлопці закрадаються, однімають Марену, розривають і розкидають її або топлять у воді. Дівчата не сердяться на них і знов роблять другу Марену, докоряючи парубкам, що вони вкрали не любу Марену, а ту, що дівчата навмисне виставили, щоб піддурити хлопців. Після того дівчата розламують Марену, беруть по гіллячці додому і кидають на грядку в огірки, бо кажуть, що од того краще ростуть огірки. Після всього Марену кидають у воду, а з нею часом топлять у воді й Купайла.

Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. — К., 1992. — С. 33—34.



ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ. АНДРІЇВСЬКА ЛЕГЕНДА

Коли ж поляни жили особно по горах сих [київських], то була тут путь із Варягів у Греки, а із Греків [у Варяги]: по Дніпру, а у

верхів'ї Дніпра – волок до [ріки] Ловоті, а по Ловоті [можна] увійти в Ільмень, озеро велике. Із цього ж озера витікає Волхов і впадає в озеро велике Нево, а устя того озера входить у море Варязьке. І по тому морю [можна] дійти до самого Риму, а од Риму прийти по тому ж морю до Цесарограда, а від Цесарограда прийти в Понт—море, у яке впадає Дніпро—ріка... А Дніпро впадає в Понтійське море трьома гирлами; море це зовуть Руським. Побіля нього ж учив святий апостол Андрій, брат Петрів.

Як ото говорили, коли Андрій учив у Синопі і прийшов у [город] Корсунь, він довідався, що од Корсуня близько устя Дніпрове. І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням божим прийшов і став під горами на березі.

А на другий день, уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне бог». І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ, і рушив по Дніпру вгору. І прибув він до словен, де ото нині Новгород, і, побачивши людей, тут сущих, – який їхній обичай, і як вони миються і хвощуться, – здивувався їм.

І пішов він у Варяги, і прибув у Рим, [і] повідав, скільки навчив і скільки бачив, і розказав їм: «Дивне бачив я в землі Словенській. Коли йшов я сюди, бачив бані дерев'яні. І розпалять вони їх вельми, і роздягнуться, і стануть нагими, і обіллються мителем, і візьмуть віники, і почнуть хвостатись, і [до] того себе доб'ють, що вилізуть ледве живі. А обіллються водою студеною – і тоді оживуть. І так творять вони повсякдень. Ніхто ж їх не мучить, а самі вони себе мучать, і творять не миття собі, а мучення». І, це чувши, [римляни] дивувалися. Андрій же, побувши в Римі прийшов в Синоп.

Літопис руський. – К., 1989. – С. 3–4.



ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ. ХРЕЩЕННЯ РУСИ

У РІК 6495[987] скликав Володимир бояр своїх і старців городських і сказав їм: «Осе приходили до мене болгари, кажучи: «Прийми

закон наш». Потім же прийшли німці, і ті хвалили закон свій. Після сих приходили жиди. А після сих приходили й греки, гудячи всі закони, а свій хвалячи, і багато говорили вони, розказуючи од початку світу. Мудро ж говорять вони, розказують, що й другий світ [має] бути, і то, померши, встане знову, і не померти йому вовіки. Якщо ж хто в інший світ перейде, то на тім світі [йому] в огні горіти. Так що ви врадите? Що відповісте?»

І сказали бояри і старці: «Ти знаєш, княже, що своє ніхто не хулить, а хвалить. Якщо хочеш ти розізнати гаразд, то маєш у себе мужів. Пославши [їх], розізнай у кожного про їхню службу, і як [хто] служить богіві».

І була до вподоби річ [ця] князеві і всім людям. Вибрали вони мужів добрих і тямущих, числом десять, і сказали їм: «Ідіте спершу в Болгари, розізнайте про віру їхню і службу».

Вони, отож, пішли, і, прийшовши, бачили бридкі діла їх і поклоніння в мечеті, і вернулися в землю свою. І сказав їм Володимир: «Ідіте ще в Німці і роздивіться також, а звідти ідіте в Греки».

Вони ж прийшли в Німці, і, роздивившись церкву і службу їхню, прийшли до Цесареграда, і прибули до цесаря [Василія]. Цесар же спитав [їх], задля чого вони прийшли, і вони розповіли йому все, що було. Це почувши, цесар і рад був, і честь велику склав їм у той день. А на другий день послав він [вість] до патріарха [Миколая], кажучи так: «Прийшли руси іспитувати віру нашу. Тож приготуй церкву і клір і сам облачись у святительські ризи. Хай бачать вони славу бога нашого». І, це почувши, патріарх повелів скликати клір увесь, і за звичаєм вчинив празникову службу, і кадила вони запалили, і співи, [й] хори влаштували.

І пішов з ними й цесар у церкву [святої Софії], і поставили їх на почесному місці, показуючи красу церковну, і співи, і службу архієрейську, і дияконів, що стояли попереду, [і] розказуючи їм про службу богіві своєму. Вони ж, у зачудуванні будши і здивувавшись, похвалили службу їхню. І, прикликавши їх, цесарі Василій і Костянтин сказали їм: «Ідіте в землю вашу». І відпустив їх [Василій] з дарами великими і з честю.

Вони ж прийшли в землю свою, і зівзав князь бояр своїх і старців, [і] мовив Володимир: «Осе прийшли послані нами мужі. Так послухаймо од них, що було». І сказав він їм: «Розкажіть перед дружиною».

Вони тоді розказали: «Ходили ми спершу в Болгари і дивилися, як вони поклоняються в храмі, тобто в мечеті, стоячи без пояса. Отож, поклонившись, сяде [кожен] і глядить сюди й туди, як навіжений, і

нема радості в них, але печаль і сморід великий, і недобрий є закон їхній. І прийшли ми в Німці, і бачили, як вони службу правили, а краси ж не побачили ніякої. І прийшли ми тоді в Греки. І повели нас [туди], де ото вони служать богові своєму, і не знали ми, чи ми на небі були, чи на землі. Бо нема на землі такого видовища або краси такої, — не вміємо ми й сказати [про се]. Тільки те ми відаємо, що напевне бог [їхній] перебуває з людьми і служба їх єсть краща, ніж в усіх землях. Ми навіть не можемо забути краси тієї, бо всяк чоловік, якщо спершу спробує солодкого, потім же не може гіркоти взяти. Так і ми не будемо тут [поганими] жити».

Бояри ж, відповідавши, сказали: «Якби лихий був закон грецький, то не прийняла б хрещення баба твоя Ольга, що була мудрішою за всіх людей». А Володимир, відповідавши, мовив: «То де ми хрещення приймемо?» І вони сказали: «Де тобі вгодно».

У РІК 6496 [988], пішов Володимир з військом на Корсунь, город грецький. Та заперлися корсуняни в городі, і став Володимир з одного боку города в гавані, на віддалі одного польоту стріли од города, і боролися кріпко городяни з ними. Володимир обложив город, і знемагали люди в городі. І сказав Володимир городянам:

«Якщо ви не здастесь, — буду стояти хоч три роки».

Володимир тим часом спорядив воїв своїх і повелів насип сипати до городської стіни. І коли ці насипали, корсуняни, підкопавши стіну городську, викрадали сипану землю і носили до себе в город, висипаючи [її] посеред города. Вої тоді досипали більше, а Володимир стояв.

І от [один] муж, на ім'я Анастас, корсунянин, стрілив, написавши на стрілі: «За тобою, зі сходу, є колодязі, з яких іде вода по трубі. Перекопавши [їх], ви переймете воду». Володимир же, це по чувши [і] глянувши на небо, сказав: «Якщо збудеться се — охрещусь». І тут одразу звелів він перекопати труби, і перейняли вони воду, і люди знемагали від спраги і здалися.

І ввійшов Володимир у город, і дружина його. І послав Володимир [послів] до cesаря Василя і Костянтина, говорячи так:

«Осе город ваш славний я взяв. Та чую ось я, що сестру ви маєте, дівчину. Тож якщо її не оддасте за мене, то вчиню вашому городу [те], що й сьому вчинив».

І, це почувши, опечалились cesарі, [і] послали [йому] вість, так говорячи: «Не належить християнам заміж виходити за поган і оддавати за них. Якщо ж ти охрестишся, то візьмеш її, і дістанеш царство

небесне, і з нами єдиновірцем будеш. Якщо ж сього не вчиниш — не зможемо ми віддати сестри своєї за тебе».

І, це почувши, Володимир мовив посланим цесарями: «Скажіте обом цесарям так: «Я охрещусь, тому що раніше від сих днів іспитав я закон ваш, і він мені єсть до вподоби, і віра ваша, і служба. Бо мені розповіли послані нами мужі».

І, це почувши, обидва цесарі і раді були, і вмолили сестру свою, на ймення Анну, і послали до Володимира [послів], говорячи:

«Охрестись, тоді пошлемо сестру свою до тебе». І сказав Володимир:

«Нехай, прийшовши [із] сестрою вашою, охрестять мене».

І послухали [його] цесарі, і послали сестру свою, і деяких сановників, і пресвітерів. Вона ж не хотіла йти [в Русь], як у погани, і сказала їм: «Лучче б мені тут умерти». І сказали їй брати: «Коли наверне як-небудь бог Руську землю в покаяння, ти й Грецьку землю ізбавиш од лютої раті. Ти ж бачиш, скільки зла наробили руси грекам? Нині ж, якщо ти не підеш, те саме вони творитимуть нам». І ледве удвох присилували вони її, і вона, сівши в корабель [і] з плачем поцілувавши родичів своїх, рушила через море.

Коли прибула вона до Корсуня, то вийшли корсуняни з поклоном, і ввели її в город, і посадили її в палаті.

Охрестився ж він у церкві святої Софії. І єсть церква та в городі Корсуні, стоїть вона на [високому] місці посеред города, де ото чинять торг корсуняни; палата Володимирова стоїть окрай церкви і до сьогодні, а цесарицина палата — за олтарем...

Володимир же, взявши цесарицю [Анну], і Анастаса, і попів корсунських, моці святого Климента і Фіва, ученика його, узяв також начиння церковне [й] ікони на благословення собі. Поставив він теж церкву святого Іоанна Предтечі в Корсуні на горі, що її насипали [корсуняни] посеред города, крадучи насип, і та ж церква стоїть і до сьогодні. Узяли ж вони, ідучи [в Русь], двох мідяних ідолів і чотирьох коней мідяних, які й нині стоять за святою Богородицею [Десятинною?]; про них, не знаючи, думають, що вони мармурові є. Корсунь же він оддав грекам як віно за цесарицю, а сам вернувся до Києва.

І коли [Володимир] прибув, повелів він поскидати кумирів — тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому [узвозу] на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити [його] палицями. І це [діяли йому] не яко древу, що відчуває, а на знеславлення біса. Коли спокушав він сим образом людей — хай одплату прийме від людей!

«Велик ти еси, господи, дивні діла твої!» Учора шанований людьми, а сьогодні знеславлений!

І коли ото волокли його по ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони були хрещення. І, приволявши його, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир [до нього людей], сказавши: «Якщо де пристане він, то ви одпихайте його від берега, допоки пороги пройде. Тоді облиште його». І вони вчинили звелене. Коли пустили [його] і пройшов він крізь пороги, викинув його вітер на рінь, яку й до сьогодні зовуть Перунова рінь.

Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: «Якщо не з'явиться хто завтра на ріці — багатий, чи убогий, чи старець, чи раб, — то мені той противником буде». І, це почувши, люди з радістю йшли, радуючись, і говорили: «Якби се не добре було, князь і бояри сього б не прийняли». А назавтра вийшов Володимир з попами цесарициними і корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли — ті до шиї, а другі — до грудей. Діти ж [не відходили] од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили [у воді], а попи, стоячи, молитви творили.

І було видіти радість велику на небі й на землі, що стільки душ спасається, а диявол тужив, говорячи: «Горе мені, бо проганяють мене звідси! Тут бо думав я житво мати, бо тут немає вчення апостольського, не знають [тут люди] бога. І радів я з служіння їх, тому що служили вони мені. І ось побіждає мене невіглас оцей, а не апостол і мученик, і вже не буду я царствувати у землях сих».

Люди ж, охрестившись, ішли кожен у дома свої. А Володимир, рад бувши, що пізнав він бога сам і люди його, і глянувши на небо, сказав: «Боже великий, що сотворив небо і землю! Поглянь на новії люди свої! Дай же їм, господи, узнати тебе, істинного бога, як ото узнали землі християнськії, і утверди в них віру правдиву і незмінную. [А] мені поможи, господи, проти врага-диявола, щоб, надіючись на тебе і на твою силу, одолів я підступи його».

І, це сказавши, повелів він робити церкви і ставити [їх] на місцях, де ото стояли кумири. І поставив він церкву святого Василя [Великого] на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. І почав він ставити по городах церкви, і попів [настановляти], і людей на хрещення приводити по всіх городах і селах...

Літопис руський. — К., 1989. — С. 60–66.



УСТАВ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА СВЯТОСЛАВИЧА ПРО ДЕСЯТИНИ, СУДИ ТА ЛЮДЕЙ ЦЕРКОВНИХ

Не раніше 995 р.

1. Во имя Отца, и Сына, и Святаго духа.

2. Се яз, князь великий Василей, нарицаемый Володимер, сын Святославль, внук Игорев (и) блаженныя Ольгы, усприал есмь крещение святое от греческых цареи Константина и Василия и Фотей патриарха, взях перваго митрополита Михаила на Киев и на всю Русь, иже крести всю землю Рускую.

3. И по том летом минувшим, создах церковь святую Богородицу и дах десятину к ней во всеи земли Руской княжения от всего суда 10-тый грош, ис торгу 10-тую неделю, из домов на всякое лето 10-е всякаго стада и всякаго живота чюдной матери Божии и чудному Спасу.

4. И по том возрех в греческий номоканун и обретох в нем, юже не подобает сих тяжь и судов судити князю, ни бояром, ни судьям его.

5. И сгадав аз со своею княгиною Анною и со своими детьми, дал есмь святой Богородици и митрополиту и всем епископом.

6. А ты не ступають ни дети мои, ни внуци мои, ни род мой в люди церковныя и во все суды.

7. И по всем городом дал есмь, и по погостам, и по свободам, где крестьяне суть.

8. А кто вступит на мое дание, суд мне с тем пред Богом, а митрополиту проклинати его сбором.

9. Дал есмь: распусты, смильное, заставание, умыкание, пошибание, промежи мужем и женою о животе, или о племени, или о сватовстве поимутся, ведство, урекание, узлы, зелье, еретичество, зубоядение, иже отца и матерь бьют, или сын и дочи бьются, иже истяжутся о задници.

10. Митрополичи люди церковныи: игумен, игумения, (поп, попадья), поповиче, чернец, черница, дьякон, дьяконовая, проскурница, пономарь, вдовица, калика, стороник, задушный человек, прикладник, хромец, слепец, дьяк, и все причетници церковныи.

11. Аще их кто внидет в вину, судити тех митрополиту и епископом опрочи мирян.

Российское законодательство X–XX вв. — Т. 1. Законодательство Древней Руси. — М., 1984. — С. 139–140.



ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ. ЗАСНУВАННЯ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ

У РІК 6559 [1051]. Поставив Ярослав русина Ларіона митрополитом Русі у святій Софії, зібравши єпископів.

А тепер—от скажем, звідки дістав свою назву Печерський монастир.

Коли боголюбивий князь великий Ярослав уподобав [село] Берестове і церкву Святих апостолів, сушу тут, і попів многих надбав, то між них же був пресвітер, на ім'я Ларіон, муж благий, і книжний, і пісник. І ходив він із Берестового на Дніпро, на пагорб, де нині старий монастир Печерський, і тут молитви діяв. А був ліс тут великий, викопав він тут печерку малу, двосаженну, і, приходячи з Берестового, одспівував (церковні) часи і молився тут богу потай.

Потім же вложив бог князю в серце [добрий намір]: поставив він його митрополитом [у] святій Софії, а ся печерка так осталася. А не по багатьох днях знайшовся один чоловік, на мирське ім'я [Антипа], із города Любеча. І вложив йому бог у серце [намір] у землю [Грецьку] іти; монастир, що є там, подивитися. Він і подався іти на Святу Гору [Афон у Греції. — *Авт.*], і побачив тутешні монастирі, і возлюбив чернецтво. І прийшов він у один монастир із сущих тут монастирів, і вмолив ігумена його, щоби возложив він на нього сан чернечий. І він тоді, послухавши його, постриг його і нарік його ім'ям Антоній. І, напустивши його і научивши його чернецтва, сказав він йому:

«Тож іди назад в Русь, і хай буде на тобі благословення од Святої Гори, бо многі од тебе чорноризцями стануть». І благословив він його, і відпустив його, сказавши йому: «Іди з миром».

Антоній, отож, прийшов до Києва і думав: «Де жити?» І походив він по монастирях, і не вподобав [жодного], бо [цього] бог не хотів. І став він ходити по дебрях і по горах, шукаючи, де б йому бог показав [належне місце]. І прийшов він на пагорб, де ото Ларіон викопав був

печеру, і возлюбив місце се, і вселився в неї, і став молитися богові, зі сльозами говорячи: «Господи! Утверди мене в місці сьому, і хай буде на місці сьому благословення Святої Гори і мого ігумена, що мене постриг».

І став він жити тут, молячи бога, їв хліб сухий, і того через день, а води в міру заживаючи, і копаючи печеру, і не даючи собі покою ні вдень, ні вночі,— в трудах пробуваючи, і в неспанні, і в молитвах.

Потім же, коли узнали [це] добрії люди, вони приходили до нього, приносячи йому, що було на потребу його. І набув він (такої) слави, як і Великий Антоній. І, приходячи до нього, просили [люди] од нього благословення.

Потім же, коли преставився великий князь Ярослав і взяв владу його син Ізяслав і сів у Києві, Антоній уже був прославлений в Руській землі. І Ізяслав, довідавшись про життя його, прийшов із дружиною своєю, просячи] у нього благословення і молитов.

І відомий усім став Великий Антоній, і шанований усіма. І почали приходити до нього братія, і став він приймати і постригати їх. І зібралось до нього братії числом із дванадцять, викопали вони печеру велику, і церкву, і келії, які є і до сьогодні в печері під старим монастирем.

Коли ж згуртувалася братія, сказав їм Антоній: «Се бог вас зібрав, братія. Ви [тут] есте по благословенню Святої Гори, тому що мене постриг ігумен Святої Гори, а я вас постригав. Хай буде на вас благословення, перше — од бога, а друге — од Святої Гори». І, це сказавши їм, він мовив до них: «Живіте особно. Я поставлю вам ігумена, а сам хочу в іншу гору сісти один, усамотнившись, як ото і раніш я був звик».

І настановив він їм ігумена, на ім'я Варлаама, а сам пішов у гору, викопав печеру, яка є під новим монастирем, і в ній і скончав він живоття своє, живши у чесноті і не виходячи з печери сорок літ,— і ніколи, і нікуди. В ній же лежать мощі його й до сьогодні.

Братія ж та ігумен жили в печері. А коли братії умножилося і не могли вони вміститися в печеру, то задумали вони поставити монастир зовні печери. І прийшов ігумен і братія до Антонія, і сказали вони йому: «Отче! Умножилося братії, і не можемо ми вміститися в печері. Коли б повелів бог і твоя молитва, то поставили б ми церквицю малу зовні печери». І повелів їм Антоній.

Вони тоді поклонилися йому і поставили церквицю малу над печерею на честь Успіння святої богородиці. І став бог умножати чорноризців молитвами святої богородиці, і вчинила раду братія з ігуменом поставити монастир, і сказала братія з ігуменом Антонію: «Отче

святки! Братія умножається, тому хотіли б ми поставити монастир». Антоній же, рад бувши, сказав: «Благословен бог в усьому. А молитва святої богородиці і отців, сущих у Святій Горі, нехай буде з вами». І, се мовивши, послав він одного з братії до Ізяслава, великого князя, кажучи так: «Княже мій! Бог ось умножає братію, а місце мале. Якби дав ти нам гору ту, що є над печерою».

Ізяслав же, це почувши, був рад, і послав мужів своїх, і дав їм гору ту. А ігумен і братія заложили церкву велику, і монастир обгородили стовп'ям, і келій поставили багато, і церкву завершили, і прикрасили її іконами.

І відтоді почали називати монастир Печорським; тому що жили було ченці раніш у печері, то од того прозався монастир Печорським. Постав же Печорський монастир по благословенню Святої Гори.

Коли ж Феодосій прийняв монастир, то почав він додержувати великого отримання, посту, і молитви зі сльозами, і збирати став многих чорноризців, і зібрав братії числом сто. І почав він шукати правила чернецького. І знайшовся тоді Михаїл, чернець монастиря Студійського, що прийшов був із Греків з митрополитом Георгієм. І став [Феодосій] у нього шукати устав ченців студійських, і, добувши [його] у нього, списав, і встановив у монастирі своєму: як співати співи монастирські, і поклони як держати, і читання читати; і стояння в церкві, і весь порядок церковний, [і] сидіння на трапезі, і що їсти в які дні — все це за уставом. Феодосій, все це роздобувши, передав монастирю своєму.

Од сього ж монастиря прийняли всі монастирі устав — по всіх монастирях. Тому — то шанований є монастир Печорський як старший од усіх і почесію більший од усіх.

Літопис руський. — К., 1989. — С. 95—97.



БЕРЕТЕЙСЬКА ЦЕРКОВНА УНІЯ

Артикули, на які потребуємо гарантії від панів римлян раніше, заки приступимо до єдності з римською церквою

Перша умова: Тому, що між людьми Римської Церкви і грецької віри є спір про походження Св. Духа, що дуже перешкоджає з'єди-

ненню, ... вимагаємо: щоб нас не примушувано до іншого віровизнання, а тільки ... що Св. Дух не з двох початків, ані подвійним походженням, але з одного початку, немов із джерела, від Отця через Сина походить.

Друга умова: Богочитання і всі молитви, ранішні, вечірні й нічні, щоб нам залишилися незмінні по звичаю й обичаю, прийнятному в Східній Церкві, а саме – три св. Літургії: Василя, Золотоустого й Епіфанія, яка буває в часі Великого Посту з наперед освяченими Дарами, а також усі інші обряди та церемонії нашої Церкви, що ними ми дотепер користувалися..., щоб те все ми виконували в нашій мові.

Третя умова: Тайна Пресвятішого Тіла і Крови Господа нашого Ісуса Христа, щоб нам була збережена навечно, повно і непорушно під обидвома видами, хліба й вина, як ми дотепер уживали.

Четверта умова: Щоб св. Тайна Хрещення була нам повнотою і щодо форми запевнена і без ніяких додатків, теж як ми її уживали до сьогодні.

П'ята умова: Про чистилище не входимо в ніякі спори, а бажаємо бути поучені св. Церквою.

Шоста умова: Новий календар, якщо неможливо вживати старого, приймемо; але під тією умовою, що час і спосіб святкування Пасхи й інших свят буде нам збережений і залишений повний та незмінний...

Дев'ята умова: Подружжя священників нехай залишаться вповні без зміни, за винятком двоєнців.

Десята умова: Достойнства Митрополита, Єпископів чи іншого духовенства, щоб не давати людям іншого народу, а тільки народу руського або грецького, якщо вони є нашого обряду <...>.

Дванадцята умова: Щоб ми мали більшу повагу, а наші вірні овечки, щоб тим більше нас шанували й слухали, то прохаємо про допущення нашого Митрополита й Єпископів нашого обряду до Сенату його королівської Милості, і з багатьох і слухних причин: бо ж ми маємо ту саму гідність і уряд, що й Єпископи обряду Римської Церкви <...>.

П'ятнадцята умова: Якщо на майбутнє люди нашого обряду, погордивши своїм обрядом і церемоніями, забажали б прийняти обряд і церемонії римські, то нехай їх не приймають, бо всі вони вже в одній Церкві і під одним Пастирем.

Шістнадцята умова: Подружжя між людьми грецького і римського обрядів будуть свобідні без примушування до одного обряду в одній Церкві.

Дев'ятнадцята умова: Архімандрити, Ігумени, ченці й їхні монастирі аби по-старому були під послухом своїх Єпископів у своїх єпархіях, бо в нас є лише один чернечий чин—устав, яким користуються Єпископи, а провінціалів у нас нема.

Двадцята умова: Прохаємо також, щоб по звичаю й обичаю Римської Церкви ми могли висилати до державних трибуналів двох духовників нашого обряду, які будуть берегти наші права і вольності обряду.

Двадцять перша умова: Архімандрити, Ігумени, Священники, Архідиякони та інші духовники нашого обряду нехай користуються і втішаються такими самими почеснями й пошанівком у народі, як і особи римського обряду, та нехай користуються достоїнствами й привілеями, що їх колись визнав для нас бл. пам'яті король Володислав <...>.

Двадцять п'ята умова: Монастирів і церков наших руських, щоб на костели не обергано, а навпаки, якби який католик у своїм маєтку церкву пошкодив, то повинен її знову направити для підданих руського народу, або наново побудувати або старі зрепарувати <...>.

Двадцять сьома умова: Нехай нам буде також вільно закладати школи і семінарії грецької і слов'янської мови всюди, де це буде виглядати вигідно й відповідно, а також і друкарні для друкування книг, які, однак, будуть підчинені владі Митрополита й Єпископів, та нехай нічого не друкується без їхнього дозволу, щоб тим способом забрати лиходіям нагоду поширювати свої ересі <...>.

Тридцята умова: Якщо б хто—будь за якусь провину був виклятий своїм Єпископом, то щоб такого в Римській Церкві не приймали, а навпаки, щоб про це там оголошено, подібно як і ми будемо ставитися до тих, що будуть викляті Римською Церквою <...>.

Тридцять третя умова: Отож ми, нижче підписані, бажаючи вчинити те святе поєднання на Божу славу і для миру Церкви, повищі умови, які вважаємо необхідними для нашої Церкви та які треба, щоб наперед підтвердили Найвищий Архієрей і його королівська милість, передаємо для більшої достовірності цією нашою грамотою Преподобним Братам Отцеві Іпатієві Потієві, прототронієві, Єпископові Володимирському і Берестейському, та отцеві Кирилові Терлецькому, Екзархові й Єпископові Луцькому та Острозькому, щоб вони наперед прохали підтвердження і запевнення тих усіх артикулів, які ми письмово подали від імени нашого, від свого Найвищого Отця Папи, а також щоб просили його королівську милість; а ми, будучи упевнені про нашу віру, святі Тайни й обряди наші, тим певніше, без найменшого порушення сумління нашого і доручених нам духовних

овечок, могли приступити до святого з'єдинення і Римською Церквою, а й інші, бачачи, що все було там збережене непорушним і цілим, щоб тим радніше пішли нашими слідами.

Дано в рік Божий 1595 червня, 1 дня за старим календарем.

Михаїл Митрополит Київський і Галицький, власною рукою.

Іпатій Єпископ Володимирський і Брестський, власною рукою.

Кирилл Терлецький Божою благодаттю Екзарх, Єпископ Луцький і Острозький, власною рукою.

Леонтій Пельчичський з благодаті Божої Єпископ Пінський і Туровський, власною рукою.

(8 печаток, серед яких – єпископа львівського Гедеона Балабана и холмського Діонісія Збируйського; на звороті сьомого аркуша є підпис Йони Гоголя: «Йона архимандрит кобринський церкви святого Спаса, власною рукою підписав». Все підписи кирилицею).

Стахів М. Хрестова церква в Україні: 988–1596. – Л., 1993. – С. 396–405.



ЗАКОН УКРАЇНИ

Про свободу совісті та релігійні організації

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 3. Право на свободу совісті

Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті.

Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні

громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Стаття 4. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії

Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України.

Стаття 5. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави

В Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України.

Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у душі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

Розділ IV

ПРАВА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ГРОМАДЯН, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СВОБОДОЮ ВІРОСПОВІДАННЯ

Стаття 21. Релігійні обряди і церемонії

Релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва).

Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації.

Командування військових частин надає можливість військово-службовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів.

Богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталях, будинках для престарілих та інвалідів, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій. Адміністрація зазначених установ сприяє цьому, бере участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії...



ЩО ВМІЄТЕ, ТОГО НЕ ЗАБУВАЙТЕ, А ЧОГО НЕ ВМІЄТЕ, ТОГО ВЧІТЬСЯ...

ЗАПОВІТ ПАТРІАРХА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ МСТИСЛАВА І

Мої дорогі й улюблені діти, внуки і правнуки, з великим напруженням останніх своїх сил, але при повній притомності й не позбав-

лений свідомості, хочу промовити до вас, насамперед до всіх дітей—майбутнього нашого. Хочу сказати всім про все, що на душі моїй тяжить... Або мовою Великого нашого пророка й борця за щастя й добробут людей на нашій «не своїй землі», борця за Вічні Правди й Істину Божу кажучи, нехай буде це також «і мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє»...

Ми почали відбудовувати державу, а Церква? Якщо не віддамо належного Богові й душам нашим, то залишимося без Віри, залишимося знову без держави. А коли і те, і друге треба відбудовувати, а це історична необхідність, то треба забути про злобу, заздрощі й інтриги. Шукаймо в серцях своїх християнську любов, миролюбство, благодатність розуму. Без цього не піде діло.

Чи Україна повинна мати кілька Православних Церков? Наявність кількох Православних Церков є дійсністю під сучасну пору. Це не здоровий стан. Він тим гірший, що деякі Церкви навіть не підлягають своїм Першоієрархам, а підлягають тій Церкві, яка глумиться століттям над нашим народом, нашою Церквою і воліє бачити нас не вільними, а рабами, якими можна буде відбудовувати втрачену імперію. Ми мусимо усунути такий ганебний і небезпечний для нашої нації стан. Не знаю, як і хто підготує ґрунт для національної єдності серед Православних Церков, але повинні найскоріше про це подумати Глави цих Церков. Їм треба зійтися і побути разом так довго, аж поки не знайдуть усього потрібного для об'єднуючого Акта. А потім, на Соборі національному, при таємному голосуванні обрати ОДНОГО Предстоятеля, Патріярха Київського і всієї України. Не забуваймо при цьому і мрій Великих Митрополитів нашого народу: Петра Могили, Василя Липківського та інших.

Як Першопатріярх Київський і всієї України УАПЦ і Митрополит УАПЦ в США, як віком найстарший ієрарх і смиренний слуга Божий, закликаю всіх до Вас, Отців духовних і Владик, задля Господа Бога нашого, задля Вашого і ваших дітей майбутнього: допоможіть суверенній Україні в будівництві вільної і ні від кого незалежної Держави, допоможіть Об'єднаною Православною Церквою, з власним, вами обраним Патріярхом.

Ще, мої дорогі земляки, діти й собраття во Христі, молю вас і закликаю до братньої єдності та святого миру задля Бога, Спасителя нашого, задля нашого багатостраждального народу, задля великомучениці Церкви рідної і многостраждальної Матері України.

Об'єднання православних Церков України як історична необхідність, щоб історично вижити і закріпити своє місце серед вільних

народів світу, є можливим, як не раз уже казав, лише довкола Української Автокефальної Православної Церкви як Церкви-Мучениці, яка ніколи не зраджувала свій народ і свою Віру. Жертви її всі ми знаємо. Треба глянути один одному в очі і сказати, що ми хочемо об'єднання, ми будемо його мати і, не відкладаючи, беріться за здійснення цієї Богові і народу нашому бажаної ідеї. На засадах чесності і чистоти перед Богом і народом нашим приступаймо до діла, мої рідні!

А коли запанує над світом розум, зверніться, як я звертався до його Святості Вселенського Патріярха, щоб скликати Вселенський Собор усіх Православних Церков світу. Мені не вдалося цього досягти. Іншим Церквам не спішитися. Моїм же наступникам заповідаю «стукати, аж поки не відчиниться Вам». Є велика потреба поговорити й про наші канони, і про кривди, заподіяні нашій Церкві, і багато інших суто християнських справ, дальшого спілкування наших Церков тощо.

Благословляю Вас на добробут, щасливе й радісне життя у своїй навіки вільній Державі!

Нехай ніколи матері наші не знають сліз! Нехай ніхто не знає горя...

На віки вічні, на віки вічні, на віки вічні.

АМІНЬ!

Ваш і Божий Слуга Мстислав Перший,
Патріярх Київський і всієї України.

Червень, 1993 року Божого.

Людина і світ. – 1993. – № 3. – С. 59 – 61.



РИТУАЛ У КРИШНАЇТІВ

Мантра-медитація

Медитація являє собою дуже важливий різновид діяльності для тих, хто бажає знайти щастя й звільнитись від усіх страждань та тривог.

Слово «медитація» означає «розумове споглядання», але в спогляданні повинен бути об'єкт. Щоб позбутись повсякденних тривог,

що в них занурений розум, людині слід піднятися над матеріальним рівнем. Вона повинна спробувати закріпитись на трансцендентнім, духовнім рівні і зробити це можна, якщо постійно виспівувати Господні імена, спілкуючись з Ним у такий спосіб.

У Господа, як свідчать різні релігійні писання, багато імен: Кришна, Рама, Єгова, Аллах, Будда та інші. Оспівування імен Господа очищувально впливає на людину і підносить її з матеріального рівня на духовний. В Індії протягом тисячоліть люди оспівують Господні імена у вигляді мантр. ... Мантра є поєднання трансцендентних звуків, що звільнюють наш розум від тривоги.

В оспівуванні Харе Кришна маха-мантри немає якихось твердих і безумовних правил. Найпрекраснішим у мантра-медитації є те, що мантру можна повторювати скрізь: дома, на роботі, в машині, автобусі чи метро — і робити це можна будь-коли.

Існує два основних різновиди оспівування. Особисту медитацію, під час якої людина користується вервицею, називають *джапу*. Коли ж людина співає, відгукуючись на спів інших, — таке оспівування називають *кіртана*. Кіртану звичайно супроводжує гра на музичних інструментах та плескання в долоні. Радять практикувати обидва різновиди оспівування, адже кожний з них дуже сприяє духовному поступові.

Для того, щоб практикувати перший різновид медитації, джапу, потрібна лише вервиця, тобто цупка нитка з нанизаними на неї 108 намистинами. Остання намистина, яка скріплює кінці нитки, має назву намистини Кришни.

Щоб розпочати медитацію за допомогою вервиці, затисніть намистину, першу за намистиною Кришни, між великим та середнім пальцями правої руки й прокажіть разом усю маха-мантру: Харе Кришна Харе Кришна Кришна Кришна Харе Харе Харе Рама Харе Рама Рама Рама Харе Харе. Потім переходьте до наступної намистини, затискуйте її між тими ж самими пальцями і знову проказуйте маха-мантру. Продовжуйте перебирати таким чином намистини вервиці, повністю проказуючи мантру на кожній із них, аж поки ви не «пройдете» по колу всю низку з 108 кульок й не дійдете до намистини Кришни. Це означатиме, що ви завершили одне «коло» джапи. Оспівування одного «кола» звичайно повинно тривати близько семи хвилин, хоча спочатку воно може віднімати хвилин десять чи навіть більше. Не «читаючи» мантри на намистині Кришни, переверніть вервицю й продовжуйте повторювати мантру, перебираючи намистини

одну за одною в зворотному напрямку. Почніть із одного—двох щоденних «кіл», поступово збільшуйте їх кількість, поки ви не досягнете рівня в шістнадцять «кіл», котрий є мінімальним для того, хто ставиться до джапа-медитації серйозно й бажає стати відданим Господа Кришни.

На відміну од джапи, кіртана являє собою групову медитацію. Спів Харе Кришна мантри у кіртані виконують на якийсь мотив, і його можуть супроводжувати музичні інструменти. Кіртани можна влаштовувати в себе вдома з сім'єю та друзями, в гостях або ж на природі. Хтось один «веде» кіртан, тобто спочатку він виспівує Харе Кришна мантру, інші ж потім відгукуються на той самий мотив. «Заспівувач» співає знову — інші знову підхоплюють. Таким чином триває кіртана — оспівування мантри, яку повторюють знову і знову, збільшуючи духовне блаженство всіх, хто бере в цьому участь.

Перевага кіртани в тому, що ви слухаєте не лише своє власне оспівування, а й спів інших. Звичайно в кіртанах використано і такі традиційні індійські інструменти, як барабани й ручні цимбали, але якщо їх немає, можна скористатися тим, що є напихваті: коробка, яка може замінити барабан, що-небудь дзвінке — цимбали. Оспівування Харе Кришна маха-мантри наділить вас відчуттям надзвичайної свіжості, яка до того ж повсякчас зростатиме. Ви можете переконатися в тому самі. Спробуйте—но кільканадцять разів проказати будь-яке інше слово або ж фразу. Якщо ви знову й знову повторюватимете, скажімо, «Пепсі—кола», це набридне вам не більш як через якихось дві—три хвилини. Ви не знайдете в такому оспівуванні ніякісінького задоволення, і воно анітрохи не розважить вас. Звуки ж імені Кришни — трансцендентні, і Його ім'я хочеться виспівувати ще і ще.

Бгагавад-Ґіта, як вона є. — Л., 1990. — С. 787—797.



Л. СИЛЕНКО ПРО СВОЮ ВІРУ

У РУНВірі, яку я з Волі єдиносущого Господа вже 30 літ проповідую, є монотеїзм вищої форми. У РУНВірі ніхто Бога не малює

(не робить ідола (ікону)), щоб перед ним стояти на колінах, і просити прощення, спасіння.

Я вірую в Єдиносущого Господа. І не зву його Аллахом чи Саваотом. У достойного Народу ім'я Бога рідне. Миле й рідне мені ім'я Дажбог (Датель буття). Дажбог життєтворча, вічна, незнищима енергія Світу (Космосу), яка творить суть несвідомого і свідомого буття.

Дажбог – Світло, ми віруємо, що народжені Світлом, живемо в Світлі і відходимо у Світле Царство Духа Предків – у таїну вічності Народу. Немає Віри вищої за Світло. Дажбог – Святий Дух. Дажбог – свята Правда, Любов, Милосердя. Крім Дажбога, немає бога.

О, Дажбоже, Милосердний і Світлодайний Господи мій, я щасливий, що вірую в Тебе, що люблю і славлю Тебе. Ти Всюдисущий. Бачу Тебе в зорях небесних, у проміннях Сонця (любого нам Світла Твого), у пелюстці квітки, в усмішці немовляти, у ласках матері, в леті трудолюбної бджілки.

Я чую Тебе, Дажбоже мій, у шепоті золотоколючих нив, у шумі дощових крапель, у битті закоханих сердець, у мові красивого обличчя моєї Матері Вітчизни. У непорочній природі планети Земля бачу і чую Дажбога, Господа Живого, Всеправедного. Дажбог у всьому і все у Дажбогові. І Йому не потрібно амбасадорів (менших чи більших богів, демібогів).

Дажбог – Святий Дух України-Руси Один, як одне сонце в небесах, як одна мати в дитини, як одне серце в людини, як одне небо, під яким ми, сини і дочки України, живемо. І не потрібні мені боги більші чи менші, які жили в уяві моїх далеких любих Предків.

О, я обожнюю і славлю Предків моїх, вони – це я, а я – це вони. Та на славу Предкам, збагачений досвідом людства, йду вперед, і по-сучасному дивлюся на Предків, на себе, на Світ, по-сучасному розумію Віру і Бога. Усі, що визнають моє розуміння Бога, Господа нашого, йдуть зі мною, як брати і сестри. Обезсмертнюють себе й родину святою РУНВірою. Щасливляться 7-ма Законами Правильного Життя. Господи, хай всюди і завжди святиться ім'я Твоє, Дажбог!

Святе Вчення. Силенкова Віра в Дажбога. – К.: 1995. – С. 362–363.



**РОБОТА ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕКТИВІВ
ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ
І ПІДЛІТКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ ХАРИЗМАТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ**
(ЛИСТ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УКРАЇНИ від 20.04.98 р. № 1/9–168)

Останнім часом в Україні набула поширення діяльність місіонерів, іноземних проповідників, релігійних організацій та сект, таких як «Слово віри», «Іскра віри Божої», «Київська Церква Христа» тощо, які впливають на релігійні почуття шляхом політичного тиску, шкідливого для життя і здоров'я людини. Особливо небезпечними в цьому значенні є Церкви харизматичного спрямування.

На Заході харизматичний рух сприймається як відроджувальний рух євангельського християнства. В Україні цей рух виник і зміцнився на базі частини п'ятидесятництва та деяких баптистських громад.

Значна частина керівників релігійних організацій харизматичного спрямування – іноземці, на яких припадає переважна більшість порушень закону, зокрема ст. 24 Закону України про совість та релігійні організації.

Спільним для харизматичних церков є: ...протиставлення членів Церкви рідним і близьким; обов'язкове відрахування на потребу Церкви десятини від прибутку члена громади, заохочення до пожертв Церкві у вигляді матеріальних цінностей. Найбільш негативний імідж у цьому плані мають церкви «Слово віри» та «Перемога», що діють у Києві.

Богослужіння харизматичних церков проводиться за американським зразком, у формі велелюдних релігійних шоу, часом їх можна трактувати як сеанси масового гіпнозу, які призводять до істерії, втрати особою контролю над собою, що негативно впливає на психічне здоров'я людини. Особливо це є небезпечним для людини молоді, з ще не сформованою психікою. До того ж така діяльність неохристиянських організацій суперечить Конституції України, зокрема статті 35, бо є проявом психічного насильства відносно рядових членів організації, а також загальнолюдській моралі...

Вербування членів громади здійснюється шляхом психологічного пресингу із застосуванням гнучких форм роботи з окремими групами населення. Особлива увага приділяється залученню до Церкви тих, хто має широкі контакти з населенням і може вести активну пропагандистську роботу: лікарів, медсестер, учителів тощо.

Культова практика харизматичних церков нерідко викликає негативну оцінку з боку традиційних релігій, громадськості, батьків, що є реакцією на погіршення фізичного і психічного стану здоров'я людей, які стали членами харизматичних церков.

Питання посилення державою контролю за діяльністю релігійних організацій харизматичного спрямування набуває дедалі більшої актуальності. У зв'язку з цим Міністерство освіти України підготувало і надіслало на місця інструктивно-методичні листи щодо стосунків закладів освіти з релігійними організаціями, які мають базуватися на суворому дотриманні законодавства (від 29.01.97 № 1/9398, від 03.02.98 № 1/9–38).

Міністерство освіти України рекомендує з метою профілактики шкідливого впливу релігійних організацій харизматичного спрямування силами органів управління освітою, педагогічних колективів проводити ряд заходів, а саме:

- вивчати ситуацію на місцях стосовно діяльності релігійних організацій харизматичного спрямування;

- постійно контролювати дотримання керівниками органів управління і закладів освіти законодавства України щодо стосунків з релігійними організаціями, а також стан профілактичної роботи з метою захисту дітей і молоді від шкідливого впливу релігійних організацій харизматичного спрямування;

- проводити в педагогічних колективах роз'яснювальну роботу щодо відповідальності педагогічних працівників за характер інформації, яку вони використовують у спілкуванні з молоддю;

- організувати в педагогічних, а також в учнівських, студентських колективах вивчення законодавства України стосовно дотримання прав і свобод громадян, в тому числі положень щодо захисту молоді від психічного насильства;

- проводити відповідну роз'яснювальну роботу з батьками.

Рекомендується також посилити увагу педагогічних працівників до формування загальнонародських ціннісних орієнтацій учнівської та студентської молоді, організації проведення вільного часу молоді, а також вивчення морально-психологічного клімату сімей, де виховуються діти, підлітки, молодь.



Підготовлено за матеріалами Державного комітету у справах релігій Управлінням гуманітарної освіти та виховання Міносвіти України – відділ гуманітарної освіти.

Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1998. – N 11.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ВСІХ РОЗДІЛІВ

1. Яка із складових частин релігії є основоположною:
 - а) віровчення,
 - б) віра,
 - в) культ,
 - г) організація.
2. Вищою формою релігійної організації є:
 - а) громада,
 - б) Церква,
 - в) деномінація,
 - г) секта.
3. Одним з провідних представників біологічного і психологічного підходу до сутності і походження релігії є:
 - а) З. Фрейд,
 - б) М. Вебер,
 - в) Л. Фейєрбах,
 - г) П.-А. Гольбах.
4. Одним з провідних представників етнологічного підходу до сутності і походження релігії є:
 - а) Ф. Енгельс,
 - б) У. Джеймс,
 - в) Е. Тайлор,
 - г) Т. Парсонс.
5. Одним з провідних представників соціологічного підходу до сутності і походження релігії є:
 - а) З. Фрейд,
 - б) М. Вебер,
 - в) В. І. Ленін,
 - г) Дж. Фрезер.
6. Тотемізм – це:
 - а) віра в існування душі і духів,
 - б) віра в надприродну силу, що править світом,
 - в) віра в надприродну спорідненість людей з тваринами і рослинами,
 - г) віра в надприродні можливості матеріальних предметів.

7. Фетишизм – це:

- а) віра в надприродну спорідненість людей з тваринами і рослинами,*
- б) віра в надприродні можливості матеріальних предметів,*
- в) система заборон,*
- г) віра в надприродні здібності древніх служителів культів (шаманів).*

8. Анімізм – це:

- а) віра в існування душі і духів,*
- б) віра в потойбічне життя,*
- в) віра в надприродну спорідненість людей з тваринами і рослинами,*
- г) віра в надприродну силу, що править світом.*

9. Ініціації – це:

- а) обряди посвячення «у доросле життя»,*
- б) система заборон,*
- в) різновид магічних дій,*
- г) поклоніння померлим предкам.*

10. Камлання в шаманізмі – це:

- а) обряди викликання духів,*
- б) обряди вигнання злих духів,*
- в) екстатичний танець—подорож у світ духів,*
- г) обряди посвячення «у доросле життя».*

11. Політеїзм – це:

- а) віра в духів,*
- б) віра в єдиного бога,*
- в) віра у багатьох богів,*
- г) віра в надприродну силу, що править світом.*

12. Монотеїзм – це:

- а) віра в єдиного бога,*
- б) віра у споконвічну боротьбу доброго і злого начала,*
- в) віра у багатьох богів,*
- г) віра в самостійне існування людської душі.*

13. Світові релігії – це:

- а) буддизм, християнство, іслам,*
- б) християнство і іслам,*
- в) індуїзм, християнство, іслам,*
- г) іудаїзм, християнство, буддизм.*

14. Політеїзм виник у:

- а) первісних релігіях,*
- б) етнічних і регіональних релігіях,*
- в) світових релігіях,*
- г) нових релігійних рухах.*

15. Монотеїзм виник у:

- а) етнічних і регіональних релігіях,*
- б) світових релігіях,*
- в) нових релігійних рухах,*
- г) первісних релігіях.*

16. Священним Писанням іудаїзму є:
- Талмуд,*
 - П'ятикнижжя Мойсея (Тора),*
 - Старий Заповіт,*
 - Агада.*
17. Бог ізраїльського народу:
- Амон-Ра,*
 - Ахурамазда,*
 - Яве,*
 - Брахма.*
18. Десять заповідей були даровані:
- Аврааму,*
 - Ісааку,*
 - Якову,*
 - Мойсею.*
19. Основним релігійним обрядом древніх іудеїв було:
- воскуріння фіміаму,*
 - читання Тори,*
 - жертвопринесення,*
 - обрізання.*
20. Синагога – це:
- «будинок молитви»,*
 - місце для жертвопринесень,*
 - релігійна школа,*
 - древня назва Єрусалимського храму.*
21. Субота в іудаїзмі це:
- день відпочинку,*
 - вихідний день,*
 - святковий день, коли на нього випадає якесь свято,*
 - щотижневе свято.*
22. Найурочистішим святом в іудаїзмі є:
- Пурим,*
 - Песах,*
 - Шавуот,*
 - Суккот.*
23. Засновник хасидизму:
- рабе Маймонід,*
 - Ізраїль Бешт,*
 - Гіллель,*
 - Мойсей.*
24. Основні обряди індуїзму:
- паломництво до річок,*
 - участь в храмових церемоніях,*
 - домашні богослужіння – пуджі,*
 - постійні промовляння мантр.*

25. Три верховних божества в індуїзмі:
а) *Брахма, Вішну, Шива,*
б) *Брахма, Вішну, Кришна,*
в) *Вішну, Калі, Шива,*
г) *Брахма, Яма, Вішну.*
26. Основні священні тексти індуїзму:
а) *Пурани,*
б) *Веди,*
в) *Дхармашастри,*
г) *Сутри.*
27. Карма – це:
а) *учення про переселення душ,*
б) *закон моральної віддаки,*
в) *кодекс правил релігійної поведінки,*
г) *одне із індуїстських божеств.*
28. Жерці в індуїзмі – це:
а) *шудри,*
б) *кшатрії,*
в) *брахмани,*
г) *вайшї.*
29. Священні тексти зороастризму – це:
а) *Яшти,*
б) *Авеста,*
в) *Відевата,*
г) *Гати.*
30. Характерною рисою віровчення зороастризму є:
а) *учення про мирне співіснування доброго і злого начала,*
б) *учення про протиборство доброго і злого начала,*
в) *учення про єдність доброго і злого начала,*
г) *учення про потойбічну віддаку.*
31. Зороастрійці вшановували:
а) *вогонь,*
б) *воду,*
в) *небо,*
г) *землю.*
32. Зороастрійці своїх померлих:
а) *закопували в землю,*
б) *спалювали,*
в) *вміщували в особливі «вежі мовчання»,*
г) *залишали без поховання.*
33. Священним Писанням буддизму є:
а) *Типітака (Трипітака),*
б) *Триратна,*
в) *Тримурті,*
г) *Трикая.*

34. Буддизм виник у:
- а) середині I тис. до н.е.,*
 - б) середині II тис. н.е.,*
 - в) на рубежі I тис. до н.е. – I тис. н.е.,*
 - г) наприкінці I тис. н.е.*
35. У буддизмі налічується:
- а) чотири благородні істини,*
 - б) три благородні істини,*
 - в) вісім благородних істин,*
 - г) п'ять благородних істин.*
36. «Серединний шлях» у буддизмі – це шлях між:
- а) стриманістю і надмірностями,*
 - б) спасінням, доступним для всіх віруючих, і спасінням для небагатьох обраних,*
 - в) життям і смертю,*
 - г) сприятливим і несприятливим переродженнями.*
37. Серединний шлях звільнення від страждань налічує:
- а) вісім ступенів,*
 - б) сім ступенів,*
 - в) дванадцять ступенів,*
 - г) чотири ступені.*
38. Основний принцип буддійської етики:
- а) незаподіяння шкоди священним тваринам,*
 - б) незаподіяння шкоди всьому живому,*
 - в) незаподіяння шкоди людині,*
 - г) незаподіяння шкоди священним рослинам.*
39. Основними напрямками в буддизмі є:
- а) тхеравада і махаяна,*
 - б) шиїзм і сунізм,*
 - в) ламаїзм і чань-буддизм,*
 - г) махаяна і ваджраяна.*
40. Далай-лама – це:
- а) верховний релігійний керівник всіх буддистів,*
 - б) верховний релігійний керівник тибетських буддистів,*
 - в) почесний титул буддійського ченця,*
 - г) титул керівника буддійської громади.*
41. Засновником чань-буддизму вважають:
- а) Бодхидхарму,*
 - б) Майтрею,*
 - в) Амитабху,*
 - г) Авалокітешвару.*
42. Священним Писанням християнства є:
- а) Старий Заповіт,*
 - б) Новий Заповіт,*

- в) Біблія, що включає Старий і Новий Заповіти,
г) Євангелія.
43. Християнство виникло в:
а) II ст. н.е.,
б) I ст. до н.е.,
в) I ст. н.е.,
г) в III ст. н.е.
44. Християнство виникло в:
а) Візантійській імперії,
б) Римській імперії,
в) імперії Олександра Македонського,
г) Священній Римській імперії.
45. Христос у перекладі з грецької:
а) Посланник,
б) Помазаник Божий,
в) Пророк,
г) Спаситель.
46. Розкол християнства на католицизм і православ'я стався в:
а) 1154 р.,
б) 1054 р.,
в) 954 р.,
г) 988 р.
47. Протестантизм виник у:
а) XVI ст.,
б) XVII ст.,
в) XV ст.,
г) XIV ст.
48. Основоположником протестантизму в Німеччині є:
а) Ульріх Цвінглі,
б) Жан Кальвін,
в) Мартін Лютер,
г) Філіпп Меланхтон.
49. Символ віри в християнстві складається з:
а) дванадцяти членів,
б) семи членів,
в) дев'яти членів,
г) трьох членів.
50. Християнський символ віри був прийнятий на:
а) Соборах в Нікеї (325 р.) і Константинополі (381 р.),
б) Соборі в Константинополі (680 р.),
в) Соборі в Нікеї (787 р.),
г) Соборі в Халкидоні (451 р.).
51. У православному християнстві таїнств:
а) сім,
б) шість,

- в) два,
г) дев'ять.
52. Православний храм складається з:
а) вітара, храму, притвору,
б) вітара, приділу, іконостасу,
в) жертовника, престолу і паперті,
г) притвору, жертовника, вітара.
53. Ступенями священства в православ'ї і католицизмі є:
а) диякон, чернець, священник,
б) священник, єпископ, митрополит,
в) диякон, священник, єпископ,
г) пресвітер, ієрей, священник.
54. Католицький догмат про «філіокве» – це:
а) догмат про чистилище,
б) догмат про непомильність Папи Римського,
в) догмат про походження Святого Духа від Отця і Сина,
г) догмат про непорочне зачаття.
55. Чернецтво існує в:
а) католицизмі і протестантизмі,
б) католицизмі і православ'ї,
в) православ'ї і протестантизмі,
г) тільки в православ'ї.
56. Обов'язкова безшлюбність духовенства існує в:
а) православ'ї,
б) протестантизмі,
в) католицизмі,
г) протестантизмі і католицизмі.
57. Папа Римський обирається:
а) довічно,
б) на двадцять років,
в) на чотири роки,
г) доти, доки стан здоров'я дозволяє виконувати свої обов'язки.
58. Резиденцією Папи Римського є:
а) Рим,
б) Ватикан,
в) Собор Святого Петра,
г) Авіньон.
59. Константинопольський патріарх:
а) глава всіх православних,
б) глава тільки Константинопольської Церкви,
в) «перший серед рівних» серед Православних Церков,
г) глава всіх християн.
60. Автокефалія – це:
а) незалежність окремої Православної Церкви,
б) залежність однієї Православної Церкви від іншої,



- в) незалежність однієї православної єпархії від іншої,
г) незалежність Православної Церкви від державної влади.
61. Учення про виправдання тільки вірою існує в:
- а) православ'ї,
 - б) католицизмі,
 - в) протестантизмі,
 - г) протестантизмі і католицизмі.
62. До основних напрямів раннього протестантизму належать:
- а) англіканство, кальвінізм, лютеранство,
 - б) англіканство, баптизм, кальвінізм
 - в) баптизм, лютеранство, методизм,
 - г) п'ятидесятництво, мормони, адвентизм.
63. До основних пізніх протестантських деномінацій відносяться:
- а) квакери, мормони, п'ятидесятники,
 - б) п'ятидесятники, баптисти, адвентисти,
 - в) «Свідки Єгови», пресвітеріани, меноніти,
 - г) меноніти, анабаптисти, методисти.
64. Основні положення протестантського віровчення викладені в:
- а) 95 тезах,
 - б) Аугсбурзькому сповіданні віри,
 - в) Вестмінстерському сповіданні віри,
 - г) «Наставлянні в християнській вірі»
65. Принцип «мирського аскетизму» існує в:
- а) православ'ї,
 - б) католицизмі,
 - в) протестантизмі,
 - г) протестантизмі і католицизмі.
66. Характерною рисою баптизму є:
- а) хрещення дорослих,
 - б) повна відмова від таїнства хрещення,
 - в) хрещення дітей,
 - г) перехрещення тих, хто прийняв хрещення в інших християнських конфесіях.
67. Однією з характерних рис п'ятидесятництва є:
- а) говоріння на мовах,
 - б) відмова від служби в армії,
 - в) дотримання четвертої заповіді – шанування суботи,
 - г) неживання алкоголю і тютюну.
68. Однією з характерних рис адвентизму є:
- а) повна відмова від таїнств,
 - б) дотримання четвертої заповіді – шанування суботи,
 - в) загальна місіонерська діяльність,
 - г) надзвичайна строгість внутрішньої церковної дисципліни.
69. Священним Писанням ісламу є:
- а) Коран,

- б) Суна,
в) хадиси,
г) Коран і Суна.
70. Іслам виник у:
а) VII ст.,
б) VI ст.,
в) V ст.,
г) I ст.
71. Іслам виник на:
а) Аравійському півострові,
б) Синайському півострові,
в) Апеннінському півострові,
г) Піренейському півострові.
72. Хадж – це:
а) паломництво до «святих місць»,
б) обов'язок вести «священну війну»,
в) щоденна ритуальна молитва,
г) піст.
73. Послідовниками основних напрямів в ісламі є:
а) вішнуїти та шиваїти,
б) фарисеї та саддукеї,
в) шіїти та суніти,
г) суфії та шіїти.
74. Мусульмани моляться:
а) п'ять разів на добу,
б) три рази на добу,
в) шість разів на добу,
г) два рази на добу.
75. День відпочинку в ісламі:
а) п'ятниця,
б) субота,
в) неділя,
г) кожна остання п'ятниця місяця.
76. Мухаммад для мусульман:
а) Посланник Аллаха,
б) Син Божий,
в) Боголюдина,
г) Ангел.
77. «Символ віри» в ісламі звучить так:
а) *Аллах Великий!*
б) *В ім'я Аллаха, всемілостивого, всемілосердного!*
в) *Немає ніякого божества, крім Аллаха, а Мухаммад – Посланник Аллаха!*
г) *Нехай благословить його Аллах і вітає!*



78. Посту в ісламі дотримуються один раз на:

- а) рік,*
- б) місяць,*
- в) тиждень,*
- г) добу.*

79. Керівником мусульманської громади є:

- а) муедзин,*
- б) кадї,*
- в) імам,*
- г) мулла.*

80. Шаріат – це:

- а) один з напрямів в ісламі,*
- б) одна з обрядово-культурних дій,*
- в) система норм і правил,*
- г) один із «стовпів» ісламу.*

81. Головним язичницьким божеством древніх слов'ян при князі

Володимирові став:

- а) Перун,*
- б) Дажбог,*
- в) Велес,*
- г) Рїд.*

82. Капище – це:

- а) язичницьке кладовище,*
- б) язичницьке святилище,*
- в) язичницькі жертвопринесення,*
- г) язичницьке поховання.*

83. Тризна – це:

- а) весільний обряд,*
- б) обряд землеробського культу,*
- в) поховальний обряд,*
- г) обряд посвячення «у доросле життя».*

84. Русалка – це:

- а) річковий дух,*
- б) морський дух,*
- в) лісовий дух,*
- г) небесний дух.*

85. Хрещення Русі за літописними вістями сталося в:

- а) 988 р.,*
- б) 966 р.,*
- в) 998 р.,*
- г) 1088 р.*

86. Двовір'я у давніх слов'ян – це:

- а) віра в двох богів,*
- б) співіснування язичництва і християнства,*

- в) процес поступового витіснення християнства язичництвом,
г) синтетична релігія, складена з елементів язичництва і християнства.
87. Русь була похрещена при:
а) Ярославі Мудрому,
б) Володимирі I Святославичі,
в) Володимирі II Мономасі,
г) княгині Ользі.
88. Брестська церковна унія була укладена в:
а) 1696 р.,
б) 1596 р.,
в) 1569 р.,
г) 1689 р.
89. Брестська церковна унія – це:
а) об'єднання Православної Церкви в Україні з Римо–Католицькою Церквою,
б) визнання незалежності Православної Церкви в Україні з боку Римо–Католицької Церкви,
в) об'єднання Православної Церкви в Україні з Руською Православною Церквою,
г) договір про канонічне спілкування між Православною Церквою в Україні й Римо–Католицькою Церквою.
90. Унаслідок Брестської церковної унії виникла:
а) Українська Автокефальна Православна Церква,
б) Українська Греко–Католицька Церква,
в) Римо–Католицька Церква в Україні,
г) Українська Католицька Церква.
91. Православна Церква в Україні згідно із законодавством:
а) відокремлена від держави,
б) є державною,
в) підтримується державою,
г) контролюється державою.
92. «Церква Уніфікації» належить до напрямку в нетрадиційних релігіях:
а) неоязичницького,
б) неоорієнтального,
в) синтетичного,
г) саєнтологічного.
93. «Свідки Єгови» належать до напрямку в нових релігійних рухах:
а) неохристиянського,
б) саєнтологічного,
в) синтетичного,
г) неоязичницького.



94. Мормони належать до напрямку в нових релігійних рухах:

- а) неохристиянського,*
- б) неоорієнтального,*
- в) сатаністського,*
- г) синтетичного.*

95. «Церква» Р. Хаббарда належить до напрямку в нових релігійних рухах:

- а) неохристиянського,*
- б) неоязичницького,*
- в) синтетичного,*
- г) саснтологічного.*

96. «Міжнародне Товариство Свідомості Кришни» належить до напрямку в нових релігійних рухах:

- а) неохристиянського,*
- б) неоорієнтального,*
- в) сатаністського,*
- г) неоязичницького.*

97. Преподобний Мун є фундатором:

- а) «Церкви Уніфікації»,*
- б) «Церкви Останнього Заповіту»,*
- в) «Міжнародного Товариства Свідомості Кришни»,*
- г) «Церкви Ісуса Христа Святих Останніх Днів».*

98. Неоязичницькі організації носять характер:

- а) наднаціональний,*
- б) національний,*
- в) вузькоконфесійний,*
- г) інтернаціональний.*

99. РУНВіра Л. Силенка належить до напрямку у нових релігійних рухах:

- а) неохристиянського,*
- б) неоорієнтального,*
- в) неоязичницького,*
- г) сатаністського.*

100. Розквіт нових релігійних рухів припадає на:

- а) початок ХХ ст.,*
- б) кінець ХІХ ст.,*
- в) ІІ половину ХХ ст.,*
- г) початок ХІХ ст.*



КОРОТКИЙ РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Аватара — в індуїзмі втілення бога в образах інших богів, людей або тварин.

Автокефалія — самоврядування, адміністративна незалежність помісних Православних Церков.

Азан — заклик до щоденної ритуальної молитви (намазу), що п'ять разів на день лунає з мінаретів мечетей у країнах або територіях, де поширений іслам.

Амулет — невеликий предмет, який наділяється надприродною силою, здатністю захищати, оберігати його власника від всіляких нещасть, ворожих чар тощо.

Анафема — у християнстві найвища кара для віруючого, яка означає його відлучення від Церкви.

Ангели — згідно з віровченням іудаїзму, християнства та ісламу, створені Богом безтілесні надприродні істоти, що повідомляють людям його волю.

Анімізм — віра в надприродне існування душі і духів, як своєрідних двійників людей, тварин, рослин, предметів і природних явищ. Виникає як форма первісної релігії, надалі стає невіддільним елементом будь-якої релігії.

Апостоли — мандрівні проповідники у первісному християнстві, які поширювали його у давніх громадах, а також серед нехристиян. Пізніше Церква стала називати апостолами переважно тільки 12 найближчих учнів Ісуса Христа, які, згідно з новозаповітними текстами, були обрані ним для проповіді його вчення.

Архат — згідно з буддійським вченням: 1) епітет Будди; 2) у буддизмі тхеравади людина, яка шляхом перевтілень наблизилася до найвищого рівня духовного розвитку — нірвани; 3) праведник, святий. Архатами вважались найближчі учні Будди Шак'ямуні.

Архидиякон – духовний сан у християн, старший з дияконів, помічник єпископа при богослужінні, найчастіше – чернець.

Архієпископ – старший єпископ, один з вищих титулів у Християнській Церкві, середній між єпископом і митрополитом. Як правило, очолює велику за розмірами єпархію. У той же час цей титул надається на знак великих заслуг перед Християнською Церквою.

Архієрей – у східному християнстві загальна назва вищих церковних ієрархів (єпископів, архієпископів, митрополитів, патріарха) з числа т. зв. «чорного», тобто чернечого духовенства.

Архімандрит – вищий перед єпископом чернечий чин у східному християнстві, почесний титул настоятелів великих монастирів.

Аскетизм релігійний – концепція і певний спосіб життя, що передбачають добровільну відмову від життєвих благ та задовольень.

Ахімса – в індуїзмі, буддизмі релігійно-етичний принцип, який означає: не слід робити нічого, що завдає страждань або бентежить будь-які живі істоти.

Айят, аят – найменший відокремлюваний уривок коранічного тексту, вірш Корану.

Аятола – найвищий титул шиїтських релігійних провідників.

Богослов'я, теологія – у християнстві система обґрунтування і захисту релігійного вчення про Бога, сукупність доказів істинності догматики, релігійної моралі, правил і норм життя духовенства і віруючих, боговстановлення віровчення і Церкви.

Бодхисатва – у буддизмі людина чи будь-яка інша істота, яка упритул наблизилась до виходу з колеса сансари – з кола нескінченних перероджень, але добровільно вирішила залишитися в ній, щоб допомогти просвітленню інших. У пантеоні буддизму посідають проміжне місце поміж буддами і архатами.

Брахман – в індуїзмі жрець, представник особливої жрецької верстви.

Будда – 1) ототожнюється з Сіддхартхою Гаутамою Шак'ямуні, який є засновником буддизму; 2) у буддизмі тхеравади людина, яка досягла найвищої межі духовного розвитку; 3) у буддизмі махаяни унаочнений Гаутамою Шак'ямуні символ, який втілює в собі ідеал межі духовного розвитку.

Булла – найважливіший документ Папи Римського, що містить його звернення, постанову або розпорядження.

Вікарій – заступник духовної особи. У Католицькій Церкві вікарієм Ісуса Христа називають Папу Римського. У протестантизмі часто зустрічається як посада помічника священика. У Православній

Церкві заступник правлячого у певній єпархії архієрея, може мати титул єпископа, архієпископа.

Віра релігійна — невіддільна ознака релігійної свідомості, особливістю якої є прийняття істинності релігійного вчення, визнання реального існування надприродних сил, властивостей і відносин без жодних раціональних доказів.

Гріх — вчинок (поведінка) людини, що виявляється у неприйнятті або порушенні релігійних цінностей.

Гріх первородний, або гріхопадіння — за іудейським і християнським віровченням порушення першими людьми Адамом і Євою, яких спокусив змії, Божої заповіді не споживати плодів з дерева пізнання добра і зла.

Громада релігійна — первинне територіальне об'єднання віруючих, які належать до певного релігійного напрямку.

Гуру — духовний дорадник індуїстської родини, вчитель.

Демон — дух, який керує природними явищами і розпоряджається долями людей. У християнстві синонім слів «біс», «диявол».

Деномінація — релігійне об'єднання, що перебуває у процесі організаційного оформлення. Цей термін використовується також як синонім слів «віросповідання», «конфесія», що означають приналежність до певної релігії.

Дервіш — в ісламі — злидений мандрівний аскет, часто член одного з містичних суфійських братств.

Диякон — перша ступінь священства. Помічник священника або єпископа у здійсненні богослужінь, але самостійно не має права здійснювати таїнства.

Догмати релігійні — основні положення віровчення тієї чи іншої релігійної конфесії, що визнаються як вічні і незмінні істини, встановлені Богом і обов'язкові для віри в них усіх віруючих.

Духовенство — особлива, як правило, організована за ієрархічним принципом група професійних служителів культу в ряді розвинутих релігій.

Екзархат — у східному християнстві — церковний округ, наділений певною самостійністю у справах внутрішнього управління. Екзархат очолюється єпископом, підпорядкованим главі Церкви.

Есхатологія — релігійне вчення про кінцеву долю людства і світу.

Єпархія — церковно-адміністративний округ у Християнській Церкві на чолі з єпархіальним архієреєм (митрополитом, архієпископом, єпископом).

Єпископ – вищий ієрарх у більшості Християнських Церков, керівник єпархії.

Єреси – релігійні вчення, відмінні від офіційної доктрини та організації.

Жрецтво (від старослов. «жрети» – приносити жертву) – група людей, яка в політеїстичних релігіях виконує функції посередника між віруючими і надприродними силами, а також здійснює релігійні обряди.

Ібліс – в ісламі – ім'я духа, що спочатку був одним із створених з вогню ангелів, але відмовився вклонитися Адаму, якого сотворив Аллах з праху, і був за це скинутий з небес. Відповідник диявола в християнстві.

Ігумен – у східному християнстві настоятель чоловічого монастиря (ігуменя – жіночого). Сан священнослужителя з ченців, наступний за ієромонахом.

Ідол – виготовлений з дерева, каменю чи іншого матеріалу предмет, що зображає, уособлює божество для поклоніння. Часто ідоли наділені тваринними або людськими рисами.

Ієрарх – представник вищого християнського духовенства (Папа Римський, патріарх, кардинал, митрополит, архієпископ, єпископ).

Ієрархія церковна – сукупність чинів духовенства в порядку субординації, прийнятої в тій чи іншій Церкві, форма організаційного церковного устрою.

Імам – духовний керівник, голова мусульманської громади, людина, яка керує молитвою в мечеті.

Ініціації релігійні – у первісних релігіях сукупність обрядів, що знаменували перехід до дорослого життя і супроводжувалися низкою фізичних і моральних випробувань, покликаних засвідчити готовність юнака (або дівчини) до виконання нової соціальної ролі.

Індульгенція – папська грамота, свідоцтво про відпущення як скоєних, так і не скоєних ще гріхів, яке видавалось за гроші або особливі заслуги перед Церквою.

Кааба – головне святилище ісламу, будівля в центрі Священної Мечеті (аль-Масжид аль-Харам) у Мекці. У східному куті будівлі знаходиться Чорний Камінь, нібито посланий Аллахом з неба. Мусульмани всього світу під час молитви звертаються обличчям у напрямі Кааби.

Каббала – релігійно-містичне вчення з елементами магії, спрямоване на осягнення «справжнього», потаємного сенсу Тори та інших священних книг іудаїзму.

Каді, казі – релігійний суддя і чиновник в мусульманській громаді, який керується у своїй діяльності нормами релігійного права – шаріату.

Канон – у релігійному контексті – зразок, порядок, правило, установлення щодо віровчення, культу, релігійної організації. У християнстві вважається, що канони ведуться від апостолів, отців Церкви або вироблені церковними соборами; а тому є законом, якого треба неухильно дотримуватися.

Капище – давнослов'янське язичницьке святилище.

Кардинал – другий за значенням чин після Папи Римського в Католицькій Церкві. Кардинали – найближчі радники Папи. Після смерті Папи вони обирають із свого середовища нового Папу.

Карма – в індуїзмі та буддизмі так називають особливу містичну силу або універсальний вселенський принцип, автоматично діючий «закон віддяки», згідно з яким поведінка людини в реальному житті, її вчинки визначають її нинішню долю і наступне переродження її душі.

Катехізис – книга, що містить короткий, популярний виклад основ релігійної віри і моралі, призначений для навчання релігії.

Клір – у Християнській Церкві узагальнена назва священнослужителів.

Коан – логічно абсурдна загадка у дзен-буддизмі, що використовується як один з медитативних засобів досягнення Просвітлення.

Конклав – зібрання кардиналів, яке скликається відразу після смерті Папи Римського для обрання нового.

Консисторія духовна – 1) церковно-адміністративний орган при православному єпархіальному архієреї. В її віданні перебували всі справи єпархії, суд над духовенством, а також над мирянами у випадках, коли йшлося про шлюб і розлучення та про богохульство; 2) в Католицькій Церкві – нарада кардиналів; 3) у різних напрямках протестантизму – орган управління, подібний до православної консисторії.

Конфесія – приналежність до будь-якої Церкви, релігійної організації, яка має своє віровчення, культову практику та організаційну структуру.

Конфірмація – 1) таїнство миропомазання в Католицькій Церкві, проводиться єпископом в урочистій обстановці зазвичай над дітьми 7–12 років; 2) у протестантизмі не має містичного смислу і являє собою публічний акт, що означає досягнення молодими людьми церковного повноліття (14–16 років), свідоме прийняття ними християнства.

янської віри, а також включення їх до складу релігійного співтовариства.

Культ релігійний – система релігійних дій, предметів і символів, пов'язана з релігійними уявленнями віруючих і спрямована на задоволення їхніх релігійних потреб.

Курія Римська – уряд держави Ватикан і найвищий орган управління Римсько–Католицькою Церквою. Складається з очолюваних префектами (Папою Римським або кардиналами) конгрегацій (департаментів, міністерств). Крім конгрегацій, до складу курії входять трибунали, секретаріати тощо.

Лавра – назва великих і найбільш впливових православних чоловічих монастирів, підпорядкованих у своїй діяльності вищій церковній владі.

Лама – спочатку так називались вищі ієрархи ламаїзму в Тибеті, опісля – всі буддистські ченці в Монголії, Бурятії, Туві, Тибеті. Найвищий духовний авторитет і керівник усіх тибетських буддистів – Далай-лама.

Легат – духовна особа, яка виконує в будь-якій країні особливе, постійне чи тимчасове доручення Папи Римського.

Магія – комплекс ритуальних обрядів і дій, які, згідно з переконанням їхніх виконавців, можуть спричинити надприродний вплив на навколишній світ із певною практичною метою.

Мандала – це кругла чи багатогранна діаграма (коло, вписане в квадрат, який в свою чергу також вписаний в коло), являє собою геометричну форму усвідомлення людиною Всесвіту. В основному використовується для медитації й проведення містичних обрядів у тантричному буддизмі і ламаїзмі.

Мантри – вірші з текстів Вед, що використовуються як заклинання і чаклунські формули, а також для медитації.

Медресе – середній або вищий мусульманський навчальний заклад для підготовки служителів культу, вчителів початкових мусульманських шкіл, а також службовців державного апарату у країнах Близького та Середнього Сходу.

Мекка – головне священне місто мусульман, де народився, жив та починав свою проповідницьку діяльність Мухаммад. У Мекці знаходиться головне святилище мусульман – Кааба. Паломництво до Мекки є одним з п'яти найзначніших релігійних обов'язків мусульманина.

Месіанізм, месія – віра у майбутнє пришестя Месії, тобто Божого Посланця, Спасителя, покликаного знищити зло і встановити на землі

Царство Боже. Месіанізм поширений, крім іудаїзму і християнства, в індуїзмі (уявлення про аватари), буддизмі, ісламі та інших релігіях.

Мечеть — релігійно-культова споруда, в якій моляться мусульмани. Необхідними атрибутами мечеті є молитовний зал із міхрабом (ніша, що вказує напрямок на Каабу) і мінбаром (кафедра проповідника), книгосховище, приміщення для ритуальних омовінь.

Митрополит — вищий духовний сан у східних Християнських Церквах. У Церквах з патріаршою системою правління — другий після патріарха чин у церковній ієрархії.

Мінарет — вежа у мечеті або поблизу неї, з якої кілька разів на день лунає заклик до молитви. Мечеть може мати декілька мінаретів.

Місіонерство — поширення представниками релігійних організацій своєї віри серед населення, яке сповідує іншу.

Містика, містицизм — в широкому розумінні визнання надприродної сутності явищ природи, суспільства, у вужчому — релігійно-філософська віра у можливість надчуттєвого і надрозумового спілкування з надприродним.

Монастир — громада ченців, які об'єдналися на основі загальних релігійних поглядів для спільного проживання за особливими правилами, зафіксованими в монастирських статутах. Зовні монастир виглядає як комплекс культових, житлових та господарських приміщень, обнесений огорожею чи стіною.

Монотеїзм — форма вірувань і культу, що полягає у поклонінні єдиному Богу, вища форма релігійної еволюції, властива світовим релігіям.

Муедзин — служитель мечеті, до обов'язків якого входить п'ять разів на день сповіщати з мінарету азан — заклик до молитви.

Мулла — служитель культу в мусульманстві. Мулли часто поєднують відправлення культу з посадами вчителів у релігійних навчальних закладах, релігійних суддів-каді, керуючих благодійними закладами. Становлять особливу соціальну групу. Мають великий вплив серед віруючих.

Намаз (перс.), саят (араб.) — мусульманська ритуальна молитва, яку виконують п'ять разів на день.

Нунцій — постійний дипломатичний представник (посол) Ватикану в державі, з якою останній підтримує дипломатичні відносини.

Обрізання — релігійно-магічний обряд відрізання крайньої плоти статевого органу чоловіків. В іудаїзмі обрізання — центральний, з точки зору етноконфесійної приналежності обряд, ознака заповіту між

Богом і обраним ним народом. В ісламі має релігійно-містичне значення, постає своєрідним символом приналежності до цієї релігії.

Обряди релігійні – сукупність символічних індивідуальних або колективних дій віруючих, що спрямовані на встановлення двобічних стосунків між людиною і надприродними об'єктами.

Окультизм – містичне вчення, що визнає існування надприродних сил і можливість безпосереднього спілкування з ними за допомогою магічних обрядів, таємних ритуалів.

Ордени чернечі – властиві Католицькій Церкві об'єднання ченців, монастирів, на основі прихильності особливим ритуалам, певним принципам чернечого життя і з метою захисту, утвердження католицької віри.

Пагода – культова буддистська споруда у вигляді багатоярусної башти, в якій зберігаються буддистські святині. Пагода будується у дворах монастирів поруч з храмами.

Пантеон – сукупність богів будь-якої релігії.

Папа Римський (Верховний Первосвященик) – глава Римо-Католицької Церкви і монарх міста–держави Ватикан. Обирається конклавом – зборами кардинальської колегії – пожиттєво.

Парафія (приход) – термін, яким позначають первинну територіально-адміністративну одиницю Церкви в християнстві (православ'ї, католицизмі). Ознаками парафії є наявність храму, молитовного будинку, штату служителів культу, а також громади віруючих. Центр парафії – парафіяльна (приходська) церква.

Пастор – у різних напрямках протестантизму служитель Церкви.

Патер – священик у Римо–Католицькій Церкві.

Патріарх – духовний сан верховних ієрархів у ряді Християнських Церков; глава автокефальної Церкви у православ'ї; у католицизмі титул патріарха мають керівники окремих уніатських Церков.

Політеїзм – форма вірувань і культу, що полягає у поклонінні багатьом богам.

Прелат – загальна назва вищих духовних осіб у Римсько–Католицькій і Англіканській Церквах.

Пресвітер – у Православній Церкві – священик, в протестантизмі – обраний з мирян керівник громади.

Примас – у Католицькій і Англіканській Церквах цей титул належить єпископу, який має вищу владу щодо духовенства певної країни.

Протоієрей – старший священик у східному християнстві, найчастіше настоятель храму, належить до «білого» духовенства.

Пуджа – в індуїзмі комплекс обрядів індивідуального і колективного безкровного жертвопринесення.

Рабин – духовна особа в іудаїзмі, авторитет у витлумаченні приписів та заборон для членів іудейської громади та застосування їх до конкретних соціальних умов.

Ритуал релігійний – сукупність приписів і правил, що визначають порядок виконання обрядів, церемоній релігійного культу. Регламентує порядок і характер дій служителів культу під час богослужіння, при здійсненні таїнств, визначає правила проведення молитви тощо.

Сангха – буддійська чернеча громада на певній території. Часто має свій власний монастир.

Священне Писання (Святе Письмо) – релігійні книги, що наділяються віруючими ореолом святості, оскільки вони, за їхніми уявленнями, написані і заповідані людям за нав'яннями самого Бога. Кожна розвинута релігія має своє Святе Письмо: в індуїзмі це – Веди, в іудаїзмі – Танах, в ісламі – Коран тощо. У християнстві Святим Письмом вважається Біблія, до якої увійшли книги Старого і Нового Заповітів.

Священне Передання – в християнському богослов'ї так називається сукупність релігійних положень і приписів, які розглядаються як одкровення Бога, тобто як одержані від нього не в письмовій (як Святе Письмо), а в усній формі. Метою Святого Передання є витлумачення основних положень Святого Письма. Святе Передання визнається лише православ'ям і католицизмом. За догматичною значимістю і релігійним авторитетом Святе Передання прирівнюється там до Священного Писання. Протестантизм розглядає його як продукт людської творчості.

Священик – сан служителя культу у християнстві, якому надано право самостійно здійснювати богослужіння і таїнства (крім священства). Офіційна назва священників – ієрей, пресвітер.

Секта – замкнута релігійна група з незначною кількістю віруючих, яка відкололася від основної течії релігії в певній країні. Для сект характерна претензія на винятковість власної ролі, доктрини, ідейних приписів, цінностей та настанов.

Секуляризація – процес звільнення від релігійного, сакрального. Стосується різних сфер суспільних відносин і особистого життя, свідомості, діяльності і поведінки людини.

Синагога – молитовний будинок в іудаїзмі.

Синод — у православ'ї та католицизмі дорадчі органи при східних патріархах та Папі Римському. До складу синодів входять представники вищої ієрархії. Число членів та порядок функціонування визначаються кожною Церквою відповідно до місцевих традицій.

Скит — тип монастиря, розташованого у віддаленому, пустельному місці. Устав скитів відзначається більшою суворістю, вимогливістю щодо чернечої життєорганізації.

Собор — 1) кафедральний чи головний храм міста або монастиря, де здійснюють богослужіння особи вищої духовної ієрархії; храми, що мають особливе значення; 2) зібрання представників певної чи кількох Церков для обговорення і вирішення питань віровчення, внутрішнього устрою і дисципліни, моральної поведінки членів Церкви. Собори розрізняються за значенням, яке вони відіграють у житті віруючих (вселенські і помісні), за назвами Церков, країн чи народів, у яких вони відбувалися, за складом членів чи титулом головуючого (архієрейські, монастирські, патріарші тощо), а також за тривалістю проведення (тимчасові і постійні), віросповіданням (протестантські, православні) та ін.

Сотеріологія — 1) учення про спасіння, проголошоване світовими та іншими релігіями; 2) частина богослов'я, що тлумачить питання про умови, шляхи та засоби спасіння.

Суна — Священне Передання ісламу, викладене у формі висловів Мухаммада та оповідей (хадисів) його діянь людьми, які близько його знали.

Сура — окремий розділ Корану. Коран містить 114 сур. Кожна сура має власну назву. У Корані сури розташовані за кількістю віршів—айатів, з яких вони складаються.

Сутра — в індуїзмі та буддизмі назва релігійно-філософського трактату, в якому викладено віронавчальні положення цих релігій.

Схизма — церковний розкол у результаті суперечностей між послідовниками різних поглядів усередині Церкви.

Табу — у первісних релігіях система надприродно пояснюваних заборон і приписів, функціонування якої (накладання, зняття, покарання) відбувається за певним ритуалом.

Таїнство — у християнстві особливі обрядові дії. Вважається, що в процесі здійснення таїнств на людей невидимо сходить Божа благодать.

Теократія — форма правління, за якої вся повнота влади в державі належить главі Церкви і духовенству.

Тотемізм – комплекс обрядів і вірувань, пов'язаний із уявленнями про надприродний зв'язок людини й окремих соціальних колективів із тваринами та рослинами.

Тризна – у давніх слов'ян комплекс поховальних обрядів після завершення поховання. Включала в себе: військові турніри, криваве жертвопринесення на жертовному вогнищі і жалобне частування.

Умма – мусульманська громада, спільнота всіх мусульман.

Унія церковна – об'єднання однієї з Церков християнського Сходу або її частини з Римо–Католицькою Церквою на засадах визнання першості Римських Пап і католицької догматики за умов збереження притаманних їй традицій, обрядів, способів відправи таїнств, особливостей церковного устрою.

Фанатизм релігійний – доведена до крайньої міри відданість релігійним ідеям, прагнення неухильно дотримуватись їх у практичному житті, нетерпимість до інших вірувань та іновірців.

Хадис – розповідь про діяння і висловлювання Мухаммада і його однодумців. Хадиси складають Суну як Священне Передання в ісламі.

Халіф – духовний і світський глава теократичної мусульманської держави (халіфату). У ранньому ісламі, а потім у сунітів – голова мусульманської громади. Халіфи мали бути особливо набожними людьми, які обиралися громадою для того, щоб регулювати її життя згідно з шари'атом, стежити за виконанням настанов, заповідей, даних Аллахом. З X ст. халіфи перетворилися на мусульманських первосвящеників.

Харизма – благодать, Божий дар, особлива сила дарована апостолам Святим Духом в Єрусалимському храмі на П'ятидесятницю для подолання гріховності та досягнення спасіння. У переносному значенні – сукупність видатних психофізичних якостей особистості.

Цезарепапізм – умовний термін для характеристики особливих стосунків між імператорською та церковною владою. Імператор фактично був главою Церкви, призначав патріархів. Вважається, що принцип цезарепапізму підштовхнув кн. Володимира I Святославича до прийняття Руссю християнства саме східного зразка.

Целібат – обов'язкова безшлюбність католицьких священиків.

Церква – 1) централізоване багаточисельне самоврядне ієрархізоване релігійне об'єднання священнослужителів (кліру) і простих віруючих (мирян), яке постійно відтворює й координує віронавчальний, обрядово-культовий бік релігії; 2) молитовна споруда у християнстві (православ'ї).

Чотки – намистини, нанизані на шнурівку або з'єднані одна з одною гачками, призначені для відрахування молитов і поклонів. Використовуються у багатьох релігіях.

Фетишизм – форма первісної релігії, поклоніння матеріальним предметам як наділеним надприродними властивостями.

Шабат – в іудаїзмі щотижнєве свято суботи, встановлене четвертою заповіддю на згадку про сьомий день Творіння.

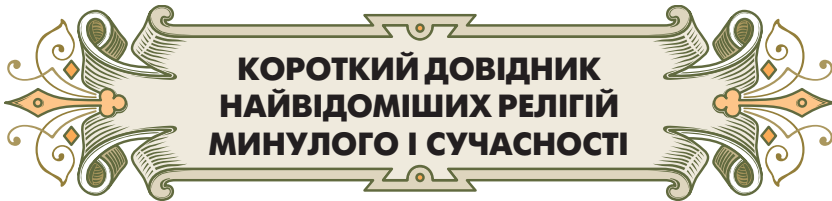
Шаманізм – особливий комплекс обрядів і ритуалів, пов'язаний з віруваннями в надприродні здібності і можливості давніх служителів культів – шаманів.

Шаріат – комплекс юридичних норм, принципів та правил поведінки, релігійного життя та вчинків мусульманина, дотримання яких є угодним Аллаху. Шаріат вважається божим законом, доведеним до людей через Коран і хадиси.

Шейх – 1) в новий та новітній час – титул голови племені в Аравії; 2) почесна назва визначних богословів, керівників ісламських громад.

Хрещення – християнське таїнство, що символізує прийняття людини у лоно Церкви.

Язичництво – різноманітні релігійно-міфологічні уявлення, обряди та культу, що існували в різних народів планети до прийняття ними вищих релігійних форм (як правило, світових релігій).



**КОРОТКИЙ ДОВІДНИК
НАЙВІДОМІШИХ РЕЛІГІЙ
МИНУЛОГО І СУЧАСНОСТІ**

ГЕРМАНО-СКАНДИНАВСЬКА РЕЛІГІЯ. Германські племена з бронзового віку (середина I тисячоліття до н.е.) мешкали в Скандинавії та Південній Прибалтиці. Германці були відомі своєю войовничістю, саме вони поклали край існуванню Римської імперії (в 476 р. германський вождь Одоакр зруйнував Рим). У період розпаду Римської імперії германські племена утверджуються як в континентальній, так і в острівній Європі. Довше за все їх вірування зберегалися в Ісландії (до XIII ст.).

Відомостей про древніх германців збереглося небагато, і основним джерелом знань про релігію древніх германців є «Старша Едда» (XI–XII ст.) і «Молодша Едда» Сноррі Стурлусона (1178–1225). У цих поетичних збірках містяться відомості про богів і легендарних героїв. Крім того вони розказують про міфологію і релігію древніх германців-скандинавів. Всі сюжети міфологічних подій німецьких народів пов'язані з Світовим Деревом – вертикальною і горизонтальною проекцією світу. В Світовому Дереві древні германці бачили просторове (верх – боги, середина – люди, низ – темні духи) і часове (минуле, теперішнє, майбутнє, космогонія та есхатологія) уособлення навколишньої дійсності.

Космогонія і есхатологія Едд зводиться до наступного: з тіла велетня Іміра з'являється все суще; боги борються один з одним і різними чудовиськами; верховний бог Один оживляє прообрази людей (Аск і Ембля); для всього світу настає «золоте вік». Проте цей вік порушується підступним вбивством юного бога Бальдра – сина Одина, яке супроводжується катаклізмами; космос перетворюється на хаос; боги вступають в битву з велетнями і чудовиськами, в результаті якої гинуть; світ вступає в епоху первостану.

Боги скандинавського пантеону діляться на асів – основну групу богів і ванів – богів родючості (Фрейр, Фрея, Ньорд та ін.). При-

значення наймогутніших богів таке: Один – вождь воїнів, глава їх патріархальної общини, а також мудрець і жрець; Брагі – бог скальд (поетичних оповідей); Уль – бог стрілець і лижник; Тюр – покровитель військових зборів і поєдинків, Ньорд – бог родючості, моряків і торгівлі.

Окрім асів і ванів в германській релігії існувало уявлення і про «нижчі» божества – духів природи – лісових, гірських, річкових, морських, про духів, пов'язаних із землеробством, з родючістю, з рослинністю. «Нижча» демонологія якнайповніше зберігається в народній свідомості, вона грубіша і безпосередніша за «вищу» міфологію (міфологію про богів). До герmano-скандинавської міфології належать наступні «нижчі» персонажі: ельфи – духи природних стихій; нікси – водяні діви; тролі – велетні; феї – чарівниці.

Своїх божеств древні германці зображували у вигляді ідолів – грубо оброблених дерев'яних фігур.

Особливу роль в релігійному культі древні германці відводили жертвопринесенням і ворожінням. У жертву найчастіше приносили військовополонених.

Спеціальних храмових споруд і святилищ у древніх германців не існувало. Місцем здійснення релігійних обрядів служили священні гаї, де знаходилися жертovníки. Окремого стану професійних служителів культу в релігії древніх германців також не було.

Базовими чарунками релігійної організації давніх германців були родина і плем'я. Сім'ю об'єднувало виконання культу предків, а головною дійовою особою цього культу був голова родини. Вшанування племінних богів здійснювалося вождями і старійшинами. Існували також таємні союзи – наприклад, братерство берсерків, воїнів, яких у битвах охоплювала священна лють.

ДАОСИЗМ – національна релігія давнього й середньовічного Китаю. Основоположником даосизму вважається давньокитайський мислитель Лао-цзи (VI–V ст. до н.е.). Його погляди викладено у «Даодецзин» – «Книзі про Шлях та Чесноту». Через декілька століть даосизм із філософського вчення почав поступово перетворюватись на релігію.

Віронавчальною основою даосизму є вчення про безсмертя і шляхи його здобуття, яке було розвинуто із вчення ранньої даоської філософії про відносність буття, життя та смерті.

Щодо даоської практики досягнення безсмертя, то вона складалася з трьох основних напрямків: «регулювання тіла», «регулювання дихання», «регулювання серця». У найзагальнішому вигляді вважа-

лося, що «три регулювання» впливають на «три скарби» людини, три її основні життєві сили, основні носії її внутрішньої, справжньої, «першонебесної» енергії: сім'я, власне енергія (дихання), дух.

1) «Регулювання тіла» містило в собі різні способи фізичного і хімічного впливу на організм. До фізичних засобів належали дієта, комплекси гімнастики, прийняття повітряних і сонячних ванн, прогулянки і взагалі ведення здорового способу життя. До хімічних засобів належало виготовлення всіляких настоянок, пігулок, мікстур, еліксирів з рослинних, тваринних і мінеральних компонентів. Важливою частиною зусиль, спрямованих на тіло людини, вважалося моральне вдосконалення: той, хто хотів продовжити життя, мав зробити, як мінімум 300 добродесних вчинків. Якщо ж серед них виявлявся хоч один неправильний, то всі попередні зусилля зводилися нанівець.

2) «Регулювання дихання» полягало головним чином у тому, щоб шляхом послідовних тренувань навчитися не дихати ні ротом, ні носом, тобто щоб вдих і видих відбувалися без усвідомлених зусиль з боку людини.

3) «Регулювання серця» полягало у самоконтролі над усіма проявами людської психіки, переважним чином над волею і свідомістю.

Особливою самостійною сферою даоської практики безсмертя була «алхімія». Уважалося, що в алхімічній реторті можна приготувати суміш, що дарує безсмертя — «золоту пігулку». Ось один з найпростіших рецептів даоських алхіміків: «Треба взяти «неоперених» пташенят і вигодувати їх справжньою кіновар'ю [розчин, що містить ртуть] і яловичиною. Коли вони підростуть, а їхній пух і пера почервоніють, їх слід убити і сто днів сушити в тіні. Потім треба потовкти їхні пера і прийняти кількість, що вміщується на кінчику ножа, тоді через сто днів знайдеш довголіття на п'ятсот років».

Сукупність прийомів і методів знаходження безсмертя можна вважати лише одним, «вищим» шаром релігійної практики даосизму. У ній легко простежити й інший, «нижчий» шар або «простонародний» даосизм, що містив у собі все те, що ми зараз називаємо «окультурними науками». Він складав із таких видів діяльності: 1) вивчення і приведення в систему накопиченого за століття астрологічного матеріалу, складання великої кількості гороскопів, астрологічних карт, ворожильних книжок тощо; 2) виготовлення і продаж оберегів — заклинання з кількох знаків, написані на папері жовтим або червоним кольором часто із зображеннями якогось ідола; 3) лікування хворих — і препаратами, де лікарські трави часто перемішувалися з отруйни-

ми речовинами, і засобами психотерапії, що ґрунтувалися на вірі хворих у надприродні можливості лікарів і ліків, а часто й за допомогою обрядів вигнання з хворого духів, які викликали хворобу.

Елементи релігійної організації в даосизмі з'явилися тільки в II ст. н.е., коли Чжан Дао Лін в одній з китайських провінцій (суч. провінція Сичуань) створив на основі даоської секти своєрідну теократичну державу з власною структурою, принципами, підданими. Себе ж він назвав тянь-ши (небесний наставник), таким собі даоським «папою» чи «патріархом». Держава у різних видах проіснувала до середини XX ст. У даоського духовенства існували власні обряди. Життя ж простих мирян під пильним оком даоських наставників було організоване таким чином, щоб уникати гріхів і тим самим наближати людину до великої мети даосизму – безсмертя. Від «держави» даосів згодом від'єдналися численні даоські секти, що зберігали в загальних рисах колективну даоську обрядовість. У VII–X ст. виник інститут даоського чернецтва. Ченці жили у власних монастирях або разом з буддійськими ченцями. За деякими підрахунками, у період свого розквіту даосизм організаційно містив у собі до 100 різних сект, частина яких об'єднувалася в автономне теократичне утворення, півтори тисячі різних культових споруд, кілька десятків тисяч ченців і більше сотні черниць, кілька тисяч служителів вищого рангу на чолі з тянь-ши і до ста тисяч даосів, зайнятих окультною практикою.

Даоський пантеон увібрив у себе всі поширені древні божества, духи, культу тощо. Найбільшої популярності в народі зажили «вісімка безсмертних святих» (ба-сянь), що вдало ілюстрували ключову ідею даосизму.

У даосизмі не існує й аналогів Священного Писання релігій інших народів. Даоський релігійний канон (Дао цзен) являє собою радше повне зібрання даоських філософських, релігійних, алхімічних, астрологічних трактатів, зібраних у XI – XII ст. Він містить у собі приблизно півтори тисячі творів, виданих у п'яти з половиною тисячах томів.

У середині XX ст. даосизм, що нараховував понад 20 млн послідовників, був у комуністичному Китаї практично викоренений. У наші дні даоські громади і монастирі існують, головним чином на о. Тайвань і в Гонконгу. Там же регулярно проводяться особливі даоські молебні, покликані забезпечити благополуччя місцевих жителів. У самому Китаї теж продовжують функціонувати даоські храми, багато з яких охоче відвідують китайці інших конфесій. Крім того, у 1984 р. у країні налічувалося 25 даоських монастирів, що контролюва-

лися створеною в 1957 р. проурядовою Китайською даоською асоціацією. При одному з монастирів діє свого роду даоська академія, в якій навчається близько 100 слухачів. У цілому ж даосизм давно розчинився в матеріальній і духовній культурі Китаю. Це й гомеопатичні препарати з лікарських рослин, розробкою яких колись займалися даоські лікарі й алхіміки, і дихальна гімнастика цигун, і комплекс вправ тайцзицюань, що залишилися від даоської практики регулювання внутрішньої життєвої енергії організму. В наші дні в Україні діють кілька громад послідовників даосизму.

ДЖАЙНИЗМ («джайна-дхарма», релігія джайнів; джайн, або «джина» — людина, що зуміла завдяки суворим аскетичним самообмеженням отримати перемогу над своїми пристрастями і вийти з кола перероджень) виник в VI—V ст. до н.е. на сході сучасної Індії (штат Біхар). Вважається, що найбільший вплив на формування джайнізму зробив Махавіра Джина (бл. 599—527 рр. до н.е.).

Священний канон джайнів — Агама, або Сиддханта, ядро якого складають проповіді Махавіри. З часом до них додалися численні оригінальні твори (сутри), коментарі (нірьюкті), праці з граматики, філософії, астрономії, географії та інших дисциплін. Складання священних книг джайнізму завершилося у V ст. н.е.

Сучасні джайни заперечують існування Верховного Бога-Творця, проте визнають інші божественні істоти. Традиційно джайни почитають численних індійських богів, але особливо шанобливо — 24 тиртханкара, себто «вчителів», які унаочнюють для них ідеал самозречення.

Всесвіт існує вічно. У своєму існуванні він переживає періоди підйому і спаду. Він складається із двох незалежних начал — живого та неживого. Живе — це душа. Неживе — матерія. Джайни вірять, що природні стихії теж мають душі. Вони визнають перевтілення душі і закон Карми. Але, згідно уявлень джайнів, Карма — щось матеріальне. Вона входить у нематеріальну душу й тримає її у полоні перевтілень. Мета людини — припинити потік нескінченних перероджень. Порятунку можна досягти через розділення двох начал шляхом аскетичних самообмежень. Для цього необхідно слідувати трьом основним принципам, викладеним Джиною.

Ці «три коштовності» такі: 1) «досконале переконання», тобто правильний погляд на світ; 2) «досконале пізнання», тобто розуміння істинної суті душі і оточуючого світу, подолання невідання, яке є причиною земних пристрастей і бажань, яке досягається ознайом-

ленням зі священними текстами і спілкуванням із вчителем-гуру; 3) «досконала поведінка», тобто дотримання п'яти великих морально-етичних обітниць (не заподіяння шкоди всьому живому, правдивість, непривласнення чужого, дотримання цнотливості, утримання від суєтних залежностей, тобто від власності, розваг, задоволень тощо).

Культова практика джайнізму відрізняється у мирян і мандрівних аскетів («ченців»). Миряни зобов'язані суворо слідувати тільки принципу ахімси, незаподіяння шкоди нічому живому, відвідувати святі місця, храми і храмові майданчики із статуями великих святих подвижників минулого. Шанування їх зображень зводиться до покрощення статуй водою, ароматичними речовинами, підношеннями у вигляді квітів, фруктів і солодощів, а також молитов. У своїх молитвах джайни просять не матеріальних благ або відпущення гріхів, а ясності думки і твердості духу. В звичайному житті міряни-джайни віддають перевагу заняттям торгівлею, лихварством і деякими видами ремесел, щоб не заподіяти шкоди живим істотам.

Ченці в сезон дощів живуть в монастирях, одержуючи прожиток від джайнів-мирян, а в інші пори року збирають милостиню. Вони не повинні затримуватися більше трьох днів на одному місці і мандрують по всій країні в простому білому одязі або зовсім без нього. Голова джайна-аскета позбавлена волосся, він постійно постує, дотримується численних обітниць, наприклад, обітниць мовчання. Джайни-аскети проціджують крізь тканину воду для пиття, оскільки в ній можуть бути невидимі для ока живі істоти, метуть перед собою дорогу, щоб не роздавити мурашки або черв'яка, не розпалюють вночі вогонь, тому що в його полум'ї можуть загинути нічні метелики тощо.

Багато ритуалів в джайнізмі дуже близькі до індуїстських. Джайни також відзначають деякі загальноіндуїстські свята (Дівалі, Дасєра). Власні свята джайнів: День шанування праведного знання і священних книг, обмивання в річці священних символів, головним з яких вважається сіддха-чакра («священне колесо»), День народження Махавіри.

Послідовники джайнізму діляться на дігамбарів (букв. «одягнені повітрям»), які дотримуються найсуворіших самообмежень, і шветамбарів (букв. «одягнені світлом»), у яких ці обмеження не так суворо.

Зараз послідовники цієї релігії складають приблизно 0,5% населення суч. Індії. Діаспора джайнів є також у США, Великобританії, деяких країнах Південної Азії.

ДОКОЛУМБОВОЇ АМЕРИКИ РЕЛІГІЇ (інки, майя, ацтеки). Релігія **інків** — релігія однієї з великих держав доколумбової Америки, імперії інків, із столицею в місті Куско (суч. Латинська Америка). Існувала в XIII—XVI ст., доки не була безжально знищена європейськими завойовниками. У інків була безліч богів. Найголовнішим вважався Інті, бог золотого Сонця, від якого вони вели своє походження. Віракоче поклонялися як творцю всесвіту, але, за загальними віруваннями, він передавав свої повноваження менш високопоставленим божествам, таким як Ільяпа, богу грому і блискавки, Пачамамі, богині землі та ін.

Інки наділяли також надприродними силами найрізноманітніші предмети, явища природи, місцевості. Такі своєрідні святині вони називають одним загальним словом «уака» (святие місце). Археології помітили, що місця розташування деяких уака пов'язані з сходом і заходом сонця по певних днях і тому вони можуть служити своєрідним календарем.

В уявленнях інків, світ складався із 3-х рівнів: власне земного світу, небесного і підземного царств. З цими світами асоціювались уявлення про загробне життя: праведники опинялись на небі, де їх чекало щасливе й забезпечене життя, а грішники — у підземному царстві, де не було нічого, крім каміння. Гарантувати достойне загробну віддачу мали, поміж іншим, регулярні жертвоприносини.

У релігії інків склалася досить централізована організація і систематизований і регулярний культ. Сам правитель, Верховний Інка, визнавався нащадком Сонця і посередником між божественним і людським світом. Він призначав Верховного жерця цієї релігії, зазвичай з числа своїх братів або близьких родичів. Верховний жрець, у свою чергу, вибрав з числа інкської знаті «єпископів», які повинні були очолювати десять «епархій», що охоплювали всю територію держави. На місцях теж існував вельми численний жрецький прошарок. Тільки в столиці налічувалося більше 4 000 служителів культу різного рангу. Особливу категорію складали «діві Сонця», що проживали в спеціальних храмах. Вони набиралися з роду Верховного Інки з 9-тирічного віку і здійснювали ритуальне обслуговування сім'ї правителя.

У кожному місяці в інків було, принаймні, три святкові дні, і декілька загальнодержавних свят (в сумі 120 днів). У день свята Сонця сонячне проміння збиралося увігнутих дзеркалом і з його допомогою запалювався священний вогонь. На свято померлих їхні останки

витагували з могил, прикрашали і робили повноправними учасниками святкових церемоній і трапез. Напередодні Нового року в подячну жертву приносилося 500 спеціально відібраних незайманих хлопців і дівчат, яких закопували живцем.

Величезний розвиток отримав культ предків. З ним тісно пов'язаний звичай муміфікувати померлих, виставляти їх мумії в храмах, виносити під час урочистих процесій і навіть брати з собою у військовій походи.

Перед ухваленням важливих рішень інки вдавалися до ритуальних ворожінь.

Майя — група споріднених мовою індійських народів. Їхня держава на території сучасних Мексики, Гватемали і Гондурасу досягла періоду найвищого розквіту в 300–900 рр. н.е.

Священні тексти майя — «Пополь-Вух», які налічують більше 8500 сторінок. У них містяться міфи про початок і кінець світу, про світобудову, царство мертвих. Згідно до уявлень майя, Всесвіт складається, окрім власне світу людей, із 13 небес і 9 підземних світів. У центрі Всесвіту височіє світове дерево, яке пронизує усі рівні буття. З кожного боку світу майя пов'язували певний колір і певну групу богів. Кожен рівень населений власними надприродними істотами, які, втім, можуть вільно переходити від одного рівня на інший. За допомогою особливих ритуальних засобів вони також здатні опинитися в людському тілі.

Описуються чотири ери, кожна з яких закінчується потопом. Ми, якраз, живимо у четверту еру, яка припиниться у грудні 2012 року. Життя було організоване на основі 2-х головних календарних циклів — 365-денного сонячного та 260-ти денного ритуального. Обидва календарі були поділені на місяці, кожен з яких позначався старанно зрежисованими ритуальними виставами. Усі можливі хронологічні комбінації оберталися навколо 52-ти річного циклу.

Жерці майя розробили складне містичне вчення про богів, пов'язане з календарем, літочисленням і астрологією. Здебільшого, боги прив'язувались до певного «світу» чи природної стихії.

Найбільш впливовими були: Іцамна — головний бог неба, владика світу, що зображався у вигляді старого з беззубим ротом, орлиним носом і зморшкуватим обличчям; Чак — бог дощу, якого часто зображали в чотирьох іпостасях, одна на кожному із сторін світа, Ке-цалькоатль, бог вітру, Ах Пуч, бог смерті, що зображався у вигляді скелета, Ши-Чель (Веселка) — дружина Іцамни. Були і боги сонця,

боги долини, боги мисливців, боги-ягуари і навіть бог кукурудзи. Віра в богів доповнювалася вірою в обожнюваних героїв і предків.

У майя існував складний богослужбний ритуал, що полягав принаймні з 6 основних обрядів, величні кам'яні храми, численне жрецтво, серед якого особливе місце займали Чілани, які уміли розраховувати час настання засухи, виверження вулканів та інші стихійні лиха. Храми споруджувались на величезних платформах. Вони виглядали як східчасті піраміди (до 70 м заввишки). До двох-трьох внутрішніх приміщень із статуями богів вели зовнішні довгі та круті сходи. Особливістю культових споруд була прив'язка їхнього розташування до руху небесних світил, завдяки чому ставало можливим точне визначення календарного часу і пов'язаної з ним ритуальної події. Іноді в глибинах храму здійснювались поховання. Багато таких архітектурних пам'яток (наприклад, Храм Сонця, Піраміда Написів у Паленке) збереглися до наших днів. Жерці складали особливу верству й мали постійно випробовувати себе численними обмеженнями. Вони вбирались у довгі білі сорочки без рукавів, носили високі ковпаки а волосся мастили жертвовною кров'ю.

Найбільше поширення серед обрядів набули жертвопринесення. Богам жертвували людей, тваринних, плоди, квіти, дорогоцінні прикраси. Найвишуканішим вважалося піднесення статуї божества серця жертви, що ще тріпоче. Вірогідно, здійснюванню певних жертвопринесень передувала ритуальна гра у м'яч, коли ті, хто програв, мали стати жертвою для тих, хто переміг.

Були поширені т. зв. «обряди переходу»: від одного періоду життя до іншого, від однієї соціальної ролі до іншої. Вони супроводжували без перебільшення все життя людини, починаючи від народження і закінчуючи смертю. Суттєвим моментом цих обрядів було кровопускання, яке ініціювало появу «отворів» і «містків» (у вигляді струменю крові) для появи у світі надприродних сил. Для цього надрізали вуха, проколювали язика і губи, навіть статеві органи.

Майя вірили, що після смерті душа має здійснити подорож через підземний світ. Якщо вона здолає численні перешкоди і пройде важкі випробування, то здатна віродитися у формі духа предка чи частки природного або небесного явища.

Початок нового 52-і річного циклу знаменував особливий ритуал «нового вогню». Центральним моментом ритуалу було жертвопринищенням полоненого воїна. На місці вирваного серця у момент певного розташування зірок на небосхилі надприродні сили мали запалити новий вогонь, який розносився по всій державі.

Майя обожнювали своїх правителів, яких називали «великими правителями Сонця». Їх статус живого божества підкреслювався нарядами, фантастично прикрашеними деревом, пір'ями, тканинами, раковинами і камінням, які мали утілювати образи богів і організацію світу.

У період свого розквіту держава **ацтеків** налічувала понад 400 міст, а її населення перевищувало 15 млн. У країні налічувалося понад 40 тис. храмів, з них у столиці – 300. Головним святилищем ацтеків був Великий Храм (букв. Гора Змія) в Теночтитлані, який обслуговували близько 5 тис. служителів. Цей храм було присвячено двом головним ацтекським божествам – Тлалоку, богу води, дощу, землеробства, плодючості, Уїцилопочтлі – богу війни й данини. Найцікавішим в релігії ацтеків є культ людини-бога. У жертву проносився юнак (часто полонений), якій обирався за зовнішньою вродою й мав нагадувати живе божество. Протягом року він готувався до проведення ритуалу й отримував дійсно божественне вшанування. Однак у відповідний день на вершині пірамідального храму йому розсікали груди, виймали серце, скидали униз й відрубали голову, яку потім виставляли на палиці у храмовому дворі

ЄГИПТУ СТАРОДАВНЬОГО РЕЛІГІЯ в своїй основі виникла в III тисячолітті до н.е. і проіснувала до середини I тисячоліття н.е. Увесь цей час в ній відбувалися вельми значні зміни. Найвідоміші – релігійна реформа Ехнатона, який у XIV ст. до н.е. вперше в історії релігії спробував увести культ єдиного бога Атона.

Пантеон богів поділявся на місцевих, шанованих в певній місцевості, і загальноєгипетських. Боги древніх єгиптян часто знаходилися між собою в певних стосунках: Бог-батько, богиня-мати, бог-син. Найбільш шановані: Ра – бог-сонце, верховний бог держави, цар богів, покровитель фараонів; Амон – ще один сонячний бог, що з часом злився з богом Ра, Осіріс – бог позаземного світу, безсмертя, Ісида – цариця богів, велика богиня-мати, божество родючості і землеробства; Тот – бог науки, мудрості, винахідник писемності, Гор – бог Нижнього Єгипту, бог-небо, Сет – бог пустель, суховіїв, Анубіс – бог мертвих, хранитель гробниць і поховань.

Крім богів в Єгипті був розвинений культ тварин. Багато з них втілювали божества, тому їх часто зображали у вигляді чоловіків і жінок з головою тієї або іншої тварини. Найбільш шановані: бик Апіс, крокодил, сокіл (яструб), кішка, змія (зображення змії використовувалося на головному уборі правителя Єгипту для захисту від ворогів). Тому, хто робив замах на священних тварин, загрозувала страта.

Обожнювався також правитель – фараон. Єгиптяни вірили, що фараон – нащадок династії богів, що спрадавна правили небом і землею, земне втілення бога Гора. Стосунки між фараоном і богами будувалися за принципом договору: боги дарували фараону особисте благополуччя і заступництво його країні. Натомість фараон повинен був забезпечувати дотримання шанування богів, повсюдні жертвопринесення, будівництво храмів тощо. Для спілкування з фараоном як боголюдиною був розроблений окремий ритуал, що надавав йому божественних почестей.

Віронавчальні основи староегипетської релігії містяться в міфах. Найбільш поширені два типи міфів. Міфи про творення світу оповідають про первісний океан (втілений богом Нуном), з якого богом сонця Ра був створений світ. Між силами хаосу і тьми, світла і порядку постійно точиться боротьба. Зовні вона виражається в щоденному заході і сході сонця, що знаменує кінцеву перемогу світлого початку. Другий міф – про Осиріса і Ісиду. Вони були божествами, братом і сестрою, що полюбили один одного ще в утробі матері. Осиріс справедливо і мудро правив на землі. Але він був убитий заздрісним братом Сетом, який розчленував його тіло. Ісиді вдалося зібрати його останки і воскресити їх. Тому Осиріс зміг дати життя сину і підготувати того до помсти. Урешті-решт син переміг і зайняв престол батька, а Осиріс став верховним правителем підземного царства.

Особливий вид релігійно-магічної літератури складають тексти, присвячені заупокійному культу. Велика увага в них надається правилам поведінки в іншому світі і магічним заклинанням, за допомогою яких можна подолати всі небезпеки пекла (умовна назва – «Книга мертвих»).

Найбільші культові центри Давнього Єгипту – Геліополь, Мемфіс і Фіви, де були споруджені монументальні храмові комплекси Карнак і Луксор (в головному залі Карнака міг би спокійно розміститися Собор Паризької Богоматері).

Кожне божество мало своїх жерців, на чолі яких стояв верховний жрець, що призначався фараоном. До їх складу входили також співаки і музиканти, що брали активну участь в проведенні різних обрядів. Жерці відрізнялися від решти єгиптян голеною головою, білим лляним одягом і білими сандалями.

Щоденне богослужіння полягало в тому, що зображенням божеств храмах віддавалися особливо урочисті почесті, підносилися їжа і пиття, оскільки вважалося, що самі божества незримо присутні в своїх матеріальних образах. Служба відбувалася усередині храму, а її

учасниками були тільки жерці. Крім того, кожний храм мав власний розклад свят на честь свого божества.

Святкування, як правило, супроводжувалися урочистими процесіями — ходами із зображенням божеств, містеріями — театралізованими виставами з життя богів, розігрувані жерцями. В святах брали участь і прості єгиптяни.

Найважливішим елементом староегипетської релігії був похвальний і заупокійний культ. Заупокійний культ був направлений на те, щоб забезпечити продовження гідного життя людини і після її смерті. Він включав: збереження тілесної оболонки померлого (муміфікація тіла), будівництво гробниці, в якій перебувала Ка — двійник людини (існувала ще Ба — уявна істота, що являла собою душу людини), принесення йому регулярних жертв (іноді, у вигляді простих написів, із спеціальною магічною формулою). До мертвих могли звертатися за допомогою і порадою (наприклад, надсилаючи їм листи).

Важливе значення мав обряд «відкриття вуст» — тобто магічної обробки всіх отворів тіла з метою забезпечити померлим можливість бачити, чути тощо. Подібній обробці піддавалися статуї і зображення богів, щоб перетворити їх на живе вмістилище божественної душі.

Після смерті фараони на барці відправлялися в східну частину неба, де перебували разом з богами. Прості смертні повинні було пройти суд Осиріса, який оцінював ступінь гріховності або праведності земного життя людини. Залежно від вироку, людину чекало або продовження існування в замогильному світі, т.зв. «дуаті», або повна і остаточна загибель.

КОНФУЦІАНСТВО — не зовсім релігія в звичному для європейця значенні. Радше, це — політичне і соціальне вчення про принципи справедливого і гармонійного управління державою і взаємостосунки між людьми. З другого боку, конфуціанство — основа основ китайського суспільства і китайського способу життя, яка додавала йому стабільність і життестійкість, тобто була для Китаю і китайців, значно більшим, ніж релігія. У наш час принципи конфуціанства органічно вписані не тільки в культуру Китаю, але і деяких країн Східної та Південно-Східної Азії (Японія, Корея, В'єтнам, Сінгапур).

Виникнення конфуціанства зазвичай пов'язують з ім'ям великого мудреця Стародавнього Китаю Конфуція, Кун-цзи, Кун-фуцзи (Мудрець Кун) (551—479 рр. до н.е.). Поступово вчення Конфуція, що розповсюдилося по всьому Китаю, в III ст. до н.е. в епоху Цинь піддавалося жорстоким переслідуванням. Проте вже в II ст. до н.е.

конфуціанство почало зводитися в ранг офіційної ідеології і залишалося нею — не дивлячись на численні зльоти і падіння — до революційних подій 1913 р. Найбільшого свого впливу воно досягло в кінці XVII ст. При цьому, з одного боку, в ньому тісно перепліталися риси філософського напрямку і релігії, а з іншого, — конфуціанство мирно уживалося з іншими традиційно поширеними в країні віруваннями: даосизмом і буддизмом, а також численними народними віруваннями й іншими філософськими доктринами.

Основний священний текст конфуціанства — «Лунь юй» (VI—V ст. до н. е.), «Бесіди і судження» Конфуція, записані його учнями. У цілому ж, класичний канон конфуціанства налічує 13 творів, чий об'єм разом з вибраними коментарями досягає 40 томів. Але для кожного грамотного китайця обов'язковим вважається знання 9 канонічних творів, утворюючих «Чотирикнижжя» і «П'ятикнижжя».

У конфуціанстві немає окремо створеного пантеону. Проте особливе значення надається шануванню Неба як символу божественного верховного порядку, регулятору Всесвіту з центром в Китаї (Піднебесній), який видає імператору верховний мандат на управління країною. Сам Конфуцій хоча й офіційно вважається «Великим Учителем», «Досконалим мудрецем», покровителем учених, ученості, урядовців, не обожненим. Але в очах простих китайців він займає перше місце серед інших шанованих богів і героїв.

Етика конфуціанства включає чотири чесноти: жень («людинолюбство») і споріднену йому «шанобливість» і «відданість» (сяо), і («обов'язок»), лі («ритуал», «етикет», «культурна поведінка»), синь («взаємність»). Головний її зміст полягає в тому, що щонайпершим моральним обов'язком будь-якої людини є сумлінне дотримання тих соціальних обов'язків, які накладаються на нього місцем, яке вона посідає в суспільстві.

Після смерті Конфуція був споруджений перший храм на його честь, де були зібрані учнями і близькими Конфуція всі реліквії, що мали до нього відношення. Цей храм поступово перетворився на місце паломництва. З VI ст. по всій країні стали зводитися храми на честь Конфуція, їх число сягало 1500. Двічі на місяць в них проводилися звичайні церемонії з розпалюванням свічок і курінням пахошів, а двічі на рік — весною і восени — особливо урочисті обряди з кривавими жертвопринесеннями. Обов'язковим елементом конфуціанського ритуалу була музика, танці, а іноді і цілі вистави. Вони були покликані підсилити барвистість і емоційність стародавньої форми ритуалів. Зараз статуетки Конфуція або ієрогліфічні таблички з його

ім'ям можна зустріти в невеликих каплицях або храмах інших божеств разом із зображеннями інших шанованих божеств, духів або обожнених осіб. Китайці вірять, що дух Конфуція дарує сім'ї довголіття і міцне потомство.

Окрім офіційного культу широке розповсюдження в конфуціанстві отримала вимога дотримання правил «лі» як правил соціального етикету (за деякими підрахунками, таких правил налічується 300 основних і 3000 другорядних), культ синовньої шанобливості і культ предків. Конфуцій вважав, що батьки зобов'язані прищеплювати своїм дітям високі моральні принципи, а ті, у свою чергу, шанувати батьків. Ця пошана повинна включати в себе в першу чергу беззастережне підпорядкування авторитету батька. Пошана, що надається батькам в цьому житті, повинна виявлятися і після смерті. Приклад шанобливого відношення до батьків: хлопчик, стурбований тим, що його батьків кусають комарі, спав без покривала, щоб комарі кусали його, а не батька і матір.

МЕСОПОТАМІ СТАРОДАВНЬОЇ РЕЛІГІЯ починає формуватися в межиріччі Тигра і Евфрата в кінці IV тисячоліття до н.е. разом з появою перших міст-держав, писемності і т.д. У різних формах шанування місцевих богів зберігалося аж до перших століть нашої ери.

Месопотамські боги в пантеоні часто мінялися, на передній план виступали то одні, то інші — через те, що на цій території послідовно змінилося кілька державних утворень — Шумер, Аккад, Ассирія, Вавилон. Стабільної царської влади тривалий час не було сформовано, отже, верховного правителя на ранніх стадіях релігійного життя Месопотамії не обожнювали.

Від початку, батьком всіх богів уважався Ан — бог неба, також главою пантеону була богиня землі — Ки. Від них походили могутні боги, що безпосередньо впливали на життя шумерів: бог повітря Енліль (покровитель шумерів), бог води Еа (представлявся у вигляді людини-риби) і покровитель культури Енки (що створив перших людей). Древні шумери вірили, що людина — істота нижчого порядку, безправний раб. Вважалося, що людина створена богами для служіння їм. Боги стояли на першому місці. Вони мешкали в блаженній країні, в якій не було ні старості, ні страждання, жили для свого задоволення, чого не могли дозволити собі люди.

Посмертна доля людини, за уявленнями шумерів, була ще більш безрадісна, ніж земне життя. Дух померлого поміщався в приховану глибоко під землею область під назвою Кур, де його існування було смутним і похмурим.

Тут виник міф про смерть і воскресіння Таммуза, який в алегоричній формі передає зв'язок між життям і смертю, між вмиранням і воскресінням, що відбувається в природі щорічно (пор. міф про воскреслого Осиріса в Давньому Єгипті). Таммуз (Думузі), який втілює родючість природи, гине і воскресає за допомогою богині родючості – Іштар, яка перемагає смерть. Тому свята на честь Таммуза та його супруги Іштар влаштовувалися наприкінці землеробського року. Під час цих свят розігрувались містерії, як у театралізованій формі відтворювали головні події цього міфу.

Крім інших міфів, в міфології Месопотамії склалася розповідь про вселенський потоп, який дійсно мав місце в історії. Археологи довели, що древні шари месопотамських міст відокремлені від пізніших багатометровими відкладеннями мула.

Релігійна система межиріччя Тигра і Євфрату поступово удосконалювалася і вже в II тисячолітті до н.е. мала досить розвинену структуру і ієрархію богів. Місце верховного божества зайняв Мардук (бог-покровитель Вавилону). При цьому державна влада так зміцнилася, що стало можливим обожнювання правителя. Розвивалася і древня наука (астрономія, математика, календар, писемність), хоча її зв'язок і за походженням, і за своїм функціям, з релігією безперечний.

У Месопотамії сформувався впливовий жрецький стан. Жерці походили в основному із знатних родів і передавали свій статус у спадок.

Богослужіння зводилося до догляду за статуями богів як за живими людьми (богів зазвичай зображали в людському вигляді і з людськими пропорціями) і принесенні ним жертв. Культ відправлявся в спеціальних храмах, які були за формою східчастими баштами (зіккурати) з цегли-сирцю величезних розмірів (декілька десятків метрів завширшки і висоту). Упродовж всієї історії Месопотамії храми мали не тільки релігійне, але і важливе господарське і культурне значення. При храмах знаходилися майстерні, склади, архіви, бібліотеки, школи.

Месопотамці також вклонялися численним духам, найважливішими серед яких, звичайно, уважалися духи річок і каналів. Священним деревом для них був кедр. Він уособлював безсмертя. Кедрове масло використовувалося для благовогнній, зрубання кожного стовбура обов'язково супроводжувалось виконанням певних ритуально-магічних дій. При храмах утримувались священні тварини, або вшановувалися фантастичні зображення із рисами людей і

тварин. Зокрема, відомі кам'яні ідоли духів-хранителів у вигляді крилатих левів чи биків, у яких людська мудрість поєднувалася із швидкістю орла та силою лева.

ОЛІМПІЙСЬКА РЕЛІГІЯ в основі своїй склалася у древніх греків в VI–V ст. до н. е., й багато в чому була запозичена римлянами, починаючи з III ст. до н. е.

Пантеон богів давніх греків носив політеїстичний характер. У них було безліч богів, місцеперебуванням яких вважалася гора Олімп. Політеїзм давніх греків пояснюється тією обставиною, що цей пантеон штучно утворювався із богів-покровителів певної місцевості або полісу — давньогрецької міста-держави.

Священні тексти відсутні, проте були цикли міфів, присвячені олімпійським богам.

З Олімпу боги спостерігали за людьми, чиє життя відоме їм в найдрібніших деталях. Зовнішнім виглядом і рисами характеру олімпійські боги нагадували людей. На чолі олімпійських богів знаходилися Зевс (рим. Юпітер), батько богів і людей, що, втім, не був, творцем світу, Аїд (Плутон), правитель підземного царства і Посейдон (Нептун), повелитель водної стихії. Інші відомі боги: Арес (Марс) — бог війни, Афродіта (Венера) — богиня любові, краси, Аполлон — бог стад, стрільби з лука, музики, Артеміда (Діана) — богиня полювання, материнства і родючості, Асклепій (Ескулап) — бог лікування, Діоніс (Вакх) — що ототожнювався з виросуванням зерна, фруктів, виноробством, Гефест (Вулкан) — бог вогню, покровитель ремесел, особливо ковальської справи, Гермес (Меркурій) — посланець богів, бог торгівлі, Гера (Юнона) — дружина Зевса, покровителька шлюбу, материнства і жіноцтва). Особливою шаною в Стародавньому Римі користувалася також богиня домівки, будинку і сім'ї Гестія (Веста).

В олімпійському пантеоні греків склалася чітка ієрархія. Олімпійці Зевс і Гера утворюють головну божественну пару, зразок родини та верховної влади. Перед тим, вони перемогли та ув'язнили старше покоління богів на чолі з Кроносом, які були носіями первозданного хаосу. Молодше покоління богів включало виконавців волі світоправителя Зевса, кожен з них, проте, опікувався власною частиною світу або мав чітко визначені функціями.

Специфічною рисою олімпійської релігії була теофанія — періодичне явлення богів у світі людей, про які розповідають численні міфи. Причём, для богоявлення часто було достатньо простої примхи, наприклад, закоханості бога у земну жінку.

Разом з вірою в існування великих богів, елліни продовжували вірити в духів, що населяли навколишній світ, особливо в німф — духів природи, які втілювали все, що росте і рухається в природі, дає життя рослинам, риbam, тваринам, селенів та сатирів — чоловічих духів природи, злих духів — ламій. Найчастіше духи уявлялись в людському вигляді, але могли мати й змішані риси.

Особливе значення мав культ мертвих. Поза всяких зв'язком із земним життям, всі померлі уважались могутніми надприродним духами. Але у той же час, найбільші грішники опинялися у Тартарі — найнижчому, найнепридатнішому для життя рівні підземного царства — Аїда. Припускали давні греки й переселення душ. Догоджати померлим уважалось невід'ємною часткою сімейного та суспільного обов'язку.

Відправа богослужінь, як правило, була завданням державного значення. Тому священнодійства справлялись регулярно у чітко визначені терміни. За надзвичайних обставин проводились особливі відправи. Показовими елементами давньогрецького олімпійського культу були: 1) піспєспіви (як правило, у вигляді хорового виконання гімнів на честь богів); 2) театралізовані ходи й вистави із розігруванням міфологічних сцен із життя богів; 3) жертвоприносини, криваві і безкровні. Часто приносилися масові жертви — гекатомби (до 450 биків). Особливо урочисті жертвопринесення здійснювалися також на місцях битв і масового поховання полеглих воїнів.

Крім того, давні греки не обходились без магії та чаклунства, вони рівно могли заклинати богів виконати їхнє прохання, захистити від нещастя та наслати усілякі негаразди на недругів.

Свята, що вважались невід'ємною частиною релігії, часто приймали форму ігор на честь бога або героя. Найвідомішими серед 4-х загальногрецьких змагань були Олімпійські ігри, що проводилися раз на чотири роки. По олімпіадам древні греки вели своє літочислення.

Разом з святами, відкритими для всіх громадян, були і закриті, куди допускався лише вузьке коло посвячених — містерії. Вони уявляли собою складні ритуальні комплекси, до складу яких входили обряди посвячення, причастя, молитви, особливі техніки входження в екстатичні стани. Прикладом містеріальних ритуалів є Єлевсинські містерії, що проходили неподалік від Афін.

Центром поклоніння богам були кам'яні храми із зображеннями богів, що знаходилися в них. Ці зображення були кам'яними, де-

рев'яними, глиняними, мармуровими тощо. Дев'ятиметрової висоти статуя Зевса Олімпійського із золота і слонової кістки, що покривали дерев'яну основу, вважалася одним з семи чудес світу. Особливого роду жрецькими об'єднаннями були оракули, що займалися ворожіннями і давали поради на всі випадки життя. Найбільшим авторитетом з VII ст. до н.е. користувався оракул при храмі Аполлона в Дельфах.

Однак священні відправи міг здійснювати кожен повноправний громадянин за власним бажанням. Представляти громадян перед богами входило також в обов'язок офіційних осіб. Іноді жрецькі посади успадковувались у межах того чи іншого роду.

Релігійна організація давніх греків відзначалася багатоступеневістю. Сім'ї та роди утворювали фратрії, братерства по крові, які нібито вели свій родовід від загального предка. Фратрії уходили до складу філ, з філ складався поліс, який мав своїх власних богів-покровителів, декілька полісів об'єднувались у амфіктоній – союз держав для вшанування загальних богів і утримання спільних культових центрів. Зрештою, всі еліни відрізняли себе від неелінів («варварів») й уважались членами єдиної культової спільноти на чолі із Зевсом.

На відміну від грецької, римська релігійна міфологія від початку була зайнята створенням «римського міфу» про чудесне заснування міста Рима та його велике всесвітнє призначення. Цьому слугували оповідання про Ромула і Рема, синів бога війни Марса, про Енея, який приніс із Троя залоги майбутньої римської величі.

Римляни поділяли своїх богів на небесних, земних, підземних. Найбільше значення вони надавали «Капітолійській тріаді» – Юпітеру, Юноні, Мінерві. Прикметною особливістю їхнього пантеону було обожнення загальних понять. Так, Вікторія уособлювала перемогу, Лібертас – свободу, Конкордія – суспільну злагоду.

Померлі предки складали особливу категорію – «богів батьків». Об'єктом поклоніння були великі співвітчизники, які після смерті і відходу в підземне царство вважались героями. За часів Римської імперії існував культ померлого або правлячого імператора.

Римляни вшановували пенатів – духів-покровителів людей і хранителів домовки. Римлянам були відомі також лари – покровителі території громади, зображення яких встановлювали на перехрестях доріг. Покровителями тих чи інших родів виступали генії. Існував, навіть, особливий геній «римського народу». Цікавою особливістю римського пандемонізму було намагання віднайти духів для будь-якого об'єкта чи явища (аж до стічних канав!).

Культурна практика давніх римлян чітко поділялась на домашню та родинну й суспільну. У колі родини найбільше почитали своїх померлих предків, зображення яких у вигляді масок зберігались у домі. Найурочистішими були поховальні церемонії, які включали скорботну процесію у супроводі особливих плакальниць, криваві змагання (наприклад, гладіаторські бої), публічну кремацію та побудову монументальної гробниці. Особливі обряди виконувались при народженні дитини, вступі у шлюб, досягненні повноліття тощо. Виконання жрецьких обов'язків тут покладалось на голову родини.

Центром суспільного і державного культу в Стародавньому Римі вважався храм на честь Юпітера Найкращого і Найбільшого на Капітолійському пагорбі. Кожний храм мав одного або кількох служителів культу. Зазвичай, вшануванням богів відали жерці, а богинь — жриці. У римлян жерці були об'єднані в колегії (товариства). Вищою з жрецьких колегій були понтифіки (5—15 осіб на чолі із Верховним понтифіком), що керували всією сферою державної релігії і відповідали за календар. За сумлінним виконанням релігійних обрядів спостерігали й виборні магістрати (посадові особи). Громадський культ уключав у себе молитви, урочисті клятви при складанні угод, масові процесії під звуки труб і флейт, публічні жертвоприносини тощо.

Прикметна особливість домашнього і публічного культу — широке використання дивінацій. Римляни вірили, що за певними ознаками чи прикметами можна прочитати волю богів. Особливо популярними були гадання на основі спостереження за птицями, склюванням курками зерна, нутрощах жертвних тварин.

Як і у давніх греків, релігійна організація римлян складалась із кількох взаємопов'язаних форм — від родини до «римського народу». Широко були поширені й професійні об'єднання з власними надприродними покровителями і специфічним культом їхнього вшанування.

СИКХІЗМ — релігія, що виникла в XVI ст. в Пенджабі (територія суч. Пакистану і Індії) і остаточно сформувалась приблизно до кінця XVIII ст. Основоположником сикхізму є Гуру Нанак (1469—1539). Крім нього відомо ще 9 духовних лідерів сикхів, кожний з яких вніс значний внесок у формування сикхізму, у розвиток віровчення, становлення культу і релігійної організації сикхізму. Разом з Гуру Нанаком вони утворюють шанованих «десять Гуру».

Сикхом вважається той, хто: 1) вірить в єдиного Бога; 2) у вчення «десяти Гуру»; 3) в Священну книгу сикхізму; 4) хто є членом

сикхської общини і приймає всі закони, за якими вона живе; 5) хто не приймає ніякої іншої релігії.

Священна книга – Аді Грантх, збірка гімнів і віршів, складених сикхськими Гуру в XVI–XVII ст. Вона також носить назву «Гуру Грантх» (Книга-гуру), «Грантх Сахиб» (Книга-Господь). В «Мул Мантрі», з якого починається кожний розділ Священної книги, висловлені основні положення віровчення сикхізму. Священна книга вважається одинадцятим і останнім Гуру сикхізму. Вона має постійно знаходитися на особливому узвишші в кожному культовому приміщенні сикхізму і в особливій кімнаті на верхньому поверсі в житлі кожного сикха.

Основні положення віровчення: 1) Бог єдиний, не має видимої форми, незбагнений («ниргун»), проте незримо присутній в світі і людській душі у нескінченній кількості форм («сагун»); 2) сама по собі людина втягнута в «колесо перероджень» відповідно до своєї Карми; 3) постійний роздум про Бога, щоденне повторення Його імені, а також служіння общині (Хальсі) і всім людям можуть допомогти душі вийти з циклу перероджень і знайти істинне звільнення у вигляді відновлення єдності Бога і людської душі; 4) таке спасіння відкрите для всіх людей, незалежно від їхньої касты.

Релігійна організація сикхізму – община (Хальса). Заснована на межі XVII–XVIII ст. десятим гуру – Гуру Гобіндом Сингхом. Зараз об'єднує сикхів як чоловічої, так і жіночої статі. Всі чоловіки – члени Хальси носять прізвисько Сингх («лев»), а жінки – Каур («принцеса»). Члени Хальси рівні між собою і не діляться на священнослужителів і простих віруючих. Проте величезний авторитет мають у сикхів «п'ятірки» служителів храмів, які призначаються і зміщуються зборами Хальси.

Від своїх членів Хальса вимагає не відмови від мирського життя, навпроти, моральної поведінки: шодня виконувати п'ять гімнів, не пити алкогольних напоїв, не вживати дурманячих речовин, не зраджувати дружин, не грати в азартні ігри, допомагати нужденним, служити Богу – істинному Гуру, будь-якою корисною справою.

Ознаки членів Хальси – т. зв. «п'ять К»: 1) кеш – нестрижені борода і волосся, ознака святості і відданості Богу, 2) кирпан – шабля, ознака готовності боронити віру; 3) кангху – гребінь, знак зовнішньої чистоти і охайності; 4) кару – сталевий браслет, який носить на правому зап'ястку як нагадування про те, що Бог єдиний і зв'язок між Ним і віруючим нерозривний; 5) качх – традиційні короткі штани, які носять, щоб показати свою приналежність до сикхізму.

Один з найважливіших ритуалів – посвячення в члени Хальси, під час якого майбутнім членам сикхського братства дають випити амріт – напій, приготований в залізній чаші з використанням води і цукру; потім наноситься укол загостреною шаблею. Обряд посвячення в повноправні члени Хальси сикхи проходять в досить зрілому віці.

Богослужіння полягає в читанні Священної книги, співі релігійних гімнів і молитов. Після служби обов'язкова спільна вегетаріанська трапеза (лангара). «Священна їжа» складається з суміші пшеничного борошна, масла, цукру й води, яка покликана нагадувати про солодкість Бога. Її ділять між всіма присутніми як доказ рівності перед Богом.

Основні свята: Байсакхі, новорічне свято, що знаменує утворення сикхської общини, Дівалі – свято світла, що символізує той внутрішній шлях, який освітлює віруючим шлях до єднання з Богом, Хола Мохалла («нападай або хай на тебе нападуть»), що прославляє військову доблесть сикхів, гурпурби, які проводяться на згадку про головні події в житті Десяти Гуру.

Релігійний центр сикхізму – «Золотий Храм» в місті Амрітсар в Північній Індії.

У 1980–1990-і рр. поняття «сикхи» і «терористи» часто ототожнювались, оскільки вони вступили в гострий конфлікт з центральною владою Республіки Індія з вимогою про надання автономних прав їхній території. Однак останніми роками ця проблема частково врегульована.

Загальна чисельність сикхської общини в сучасній Індії – 17 млн. чоловік; це – четверта по величині після індуїстів, мусульман і християн релігійна група країни. За її межами є численна сикхська громада Великобританії, яка налічує понад 0,5 млн. членів.

СІНТОЇЗМ – національна релігія Японії. Слово «синто» походить від китайських слів син-то, а японською ця релігія називається камі-но-міті і перекладається як «шлях богів». Починає формуватися з IV ст. н.е. Періоду найвишого розквіту досягає в 1868–1945 рр., коли вона була проголошена державною релігією. Впродовж всієї своєї історії синтоїзм був тісно пов'язаний з іншими релігіями – конфуціанством і буддизмом.

Найдавнішими джерелами національних японських традицій є книга «Кодзикі» (бл. 712 р.) і книга «Ніхонсьокі» (бл. 720 р.). Обидві вони містять як міфологічні, так і фактичні дані, що торкаються історії Японії і предків імператорського двору.

Ця релігія не має в своїй основі системи догм або розробленого богословського вчення і є великим комплексом вірувань, звичаїв і обрядів.

Верховним божеством вважається сонячна богиня Аматерасу. В історії релігій це єдиний випадок, коли божество жіночого роду виявилось головним в державній релігії.

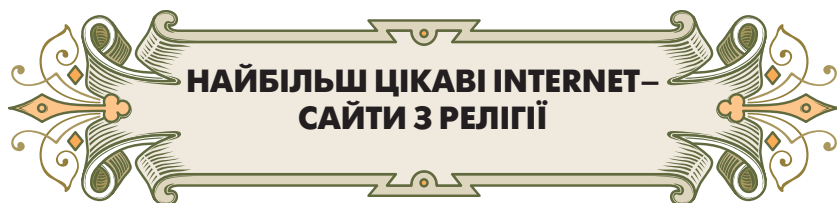
Проте центральним уявленням в релігії японців є «камі». Словом «камі» позначаються боги або істоти, що володіють надприродною силою. Камі незліченна кількість. Вони розрізняються могутністю, функціями, здібностями тощо. Камі можуть бути як чоловічого, так і жіночого роду. Камі є у всіх явищ природи, тварин, рослин і людини. Після смерті людина перетворюється на духа-камі.

Відносно людини камі нейтральні, вони можуть приносити їй користь або завдавати шкоди. Тому головна задача людини – не прогнати камі. Для цього людині необхідно суворо дотримуватись всіх релігійних розпоряджень, регулярно приносити жертви духам у вигляді їжі і пиття, а головне – лояльно ставитися до своєї країни і правлячій в ній династії.

Найбільше значення в синтоїзмі мають обряди очищення – як фізичні, так і символічні. До них належить, наприклад, такий обряд, коли після похоронів померлого члена сім'ї всі родичі заходять у воду і разом купаються. Тільки священнослужитель може здійснювати хараї (очисний обряд) за допомогою палички (хараїгусі). Після очищення приносяться в подарунок паростки священного дерева сакури – символу врожаю. Ритуальна дія супроводжується музикою, танцями і молитвами, зверненими до камі.

Більшість синтоїстських ритуалів відбувається в храмах. Храм – це місце, де живе камі. Воно пов'язано з тією або іншою частиною ландшафту: горою, лісом, водопадом. Символічна присутність камі в храмі позначена його емблемою (наприклад, дзеркало символізує Аматерасу) або, під впливом буддизму, статуєю. За традицією в кожному японському будинку є камідана (домашній вівтар), в середині якого стоїть мініатюрний храм.

У церемонії під назвою синко (священний обхід) процесія з емблемою камі проходить по всьому кварталі. Найзначніші свята пов'язані з Новим роком (согацу), Весною (сьоцубун, 13 лютого), Вдень Хлопчиків (танго но-секю, 5 травня), Фестивалем камі води (суйдзін мацурі, 15 червня), Поминанням померлих (бон, 13-16 липня), літнім рівноденням (акі но-хиган). До числа прибічників синто відносять себе більше 100 млн японців.



Священні тексти. Першоджерела. Релігії світу

1. <http://www.ay.ru/japan/htm> (Буддизм, Індуїзм)
2. <http://www.wco.ru/biblio/books> (Християнство)
3. <http://www.heretics.com/library> (Християнство)
4. http://www.kcn.ru/tat_ru/religion/islam/ulum_ad_din/index.htm
(Іслам)
5. <http://islam-ua.net/quran> (Іслам)
6. http://www.ay.ru/japan/htm/dao_1.html (Даосизм)
7. <http://avesta.tripod.com> (Зороастризм)
8. <http://www.mtu-net.ru/encyclopaedicula> (Мала Католицька енциклопедія)
9. <http://www.coramdeo.ru> (Бібліотека християнської літератури)
10. <http://history.mtu.ru> (Єгипетська «Книга мертвих»)
11. <http://upelsinka.boom.ru/Russian/religions.html>
12. <http://gods.hotmail.ru>
Етнічні та регіональні релігії
13. <http://www.israland.com/judaic/input/index.html> (Іудаїзм)
14. <http://www.torahbytes.org/sechel> (Іудаїзм)
15. <http://www.hinduismtoday.kauai.hi.us/htoday.html> (Індуїзм)
16. <http://www.taorestore.org/> (Даосизм)
17. <http://www.avesta.org/zfaq.htm> (Зороастризм)
18. <http://www.boban.bizland.com/religion/dao/kon.htm> (Конфуціанство)
19. http://www.colostate.edu/_malaiya/jainhlinks.html (Джайнізм)
20. <http://www.sikhs.org> (Сикхізм)
21. <http://www.chabad.org> (Іудаїзм, хасидизм)
22. <http://www.kabbalah.da.ru/> (Іудаїзм, Каббала)

Буддизм

23. <http://buddhism.buryatia.ru> (Офіційний сайт Буддійської Традиційної Сангхи Росії)
24. <http://www.dalailama.com> (Офіційний сайт Далай-лами)
25. www.buddhismofrussia.ru
26. <http://www.buddha.ru>
27. <http://www.skyman.ru/~lotos>
28. <http://www.tibetworld.com>
29. <http://www.zen.ru>
30. <http://www.yelo-center.da.ru>
31. <http://nickdudko.da.ru/>
32. <http://www.specialtool.ru/teaching>
33. <http://pro.omsk.su/dharma>
34. <http://gyudmed.chat.ru/>
35. <http://tushita.on.ufanet.ru/>

Християнство

36. <http://www.russian-orthodox-church.org.ru/> (Офіційний сайт Руської Православної Церкви)
37. <http://www.catholic.ru/> (Офіційний сайт Римо-Католицької Церкви в Росії)
38. <http://www.vatican.va/> (Офіційний сайт Ватикану)
39. <http://www.angelfire.com/sk/rayisa>
40. <http://www.spbumag.nw.ru/Nikon/index.htm>
41. http://www.kcn.ru/tat_ru/religion/catholic/jpii.htm
42. <http://www.ortho-rus.ru/titles/home-person.htm>
43. <http://www.stphilaret.org/personal.htm>
44. <http://www.rocor.org/>
45. <http://www.trimo.com/holy>
46. <http://www.pravoslavie.ru/>
47. <http://www.rtoc.20m.com/index.html>
48. <http://www.vertograd.com.ru:8101/>
49. <http://staroobryad.nm.ru/>
50. <http://www.info.ee/cerkov/>
51. <http://protestant.newmail.ru/>
52. <http://ehb.chat.ru>
53. <http://www.russia-church.com/>
54. <http://www.adventist.org.ru>
55. <http://www.chat.ru/~adventos/>
56. <http://episcopal.chat.ru/>

Іслам

57. <http://islam.boom.ru>
58. http://www.kcn.ru/tat_ru/religion/islam/ulum_ad_din/index.htm
59. <http://i.am/koran>
60. <http://islam-ua.net/quran>
61. <http://www.islam-istina.nm.ru/>
62. <http://www.al-shia.com/html/ru/index.htm>
63. <http://www.az.ru/islam>
64. <http://www.islam.ru/vera/vera.shtml?name=obshie.html&dir=vera>
65. <http://www.chat.ru/~mamont4/Islam.htm>
66. <http://musliman.chat.ru>
67. <http://islamworld.narod.ru/>
68. <http://www.chat.ru/~sufism/>
69. <http://ikhlass.by.ru>
70. <http://www.islam.in-baku.com>
71. <http://www.annajat.com/russ/>
72. <http://postman.ru/~dervish/>
73. <http://www.islam.ru/vera/vera.shtml?name=names1.htm&dir=vera>
74. http://www.chat.ru/~bratya_musulmane/
75. http://zhurnal.lib.ru/a/apsheroni_a/islam.shtml
76. <http://www.islamminbare.freesevers.com/>
77. <http://www.prbank.ru/~milura/makkah>
78. <http://www.sufism.ru/shah/index.htm>

Релігія в Україні

79. <http://www.kievpatr.org.ua> (Офіційний сайт УПЦ–КП)
80. <http://www.uapc.org.ua>, www.uaoc.org.ua (Офіційний сайт УАПЦ)
81. <http://www.uaoc.kiev.ua> (Патріархія УАПЦ)
82. <http://www.orthodox.org.ua> (Офіційний сайт УПЦ «Православ'я в Україні»)
83. <http://www.blago.org/index01> (Києво-Печерська лавра)
84. <http://www.ugcc.org.ua> (Офіційний сайт УГКЦ)
85. <http://www.papalvisit.org.ua> (Офіційний сайт візиту Папи Римського Івана Павла II в Україну)
86. <http://www.rkc.lviv.ua> (Офіційний сайт РКЦ)
87. <http://www.catholicmedia.org.ua> (Католицький медіа-центр)
88. <http://www.michael-op.org.ua> (Генеральний вікаріат Росії і України ордену домініканців)
89. <http://www.ukrlc.org> (Офіційний сайт Української Лютеранської Церкви)

90. <http://www.baptist.org.ua> (Баптисти в Україні)
91. <http://missioner.org.ua> (Офіційний сайт місіонерського відділу Союзу вільних церков ХВЄ України)
92. <http://www.maranatha.org.ua> (Християнський сайт Церкви АСД «Маранафа»)
93. <http://www.godembassy.org>; www.wof.org.ua; www.word-of-faith-ch.org, (Харизматична Церква Повного Євангелія «Слово віри», м. Київ)
94. <http://www.orggospelcom.tripod.com> (Офіційна сторінка Християнських Повноєвангельських і Харизматичних Церков Криму)
95. <http://www.carstvo-bojje.narod.ru> (Церква Повного Євангелія «Царство Боже»)
96. <http://www.jewish.kiev.ua> (Всеукраїнський єврейський конгрес)
97. <http://www.jfu.kiev.ua> (Єврейська фундація України)
98. <http://www.jewukr.org> (Єврейська конфедерація України)
99. <http://www.judaism.org.ua> (Релігійне об'єднання громад прогресивного іудаїзму в Україні)
100. <http://www.islam.kiev.ua> (Сайт «Іслам для всіх»)
101. <http://www.arraid.org> (Благодійна ісламська організація «Арраїд»)
102. <http://www.buddhism.lg.ua> (Українська Асоціація Буддистів Карма Каг'ю)
103. <http://www.sergey-bugaev.com> (Офіційний сайт Асоціації центрів медитації Сергія Бугаєва «Серединний шлях»)
104. <http://www.ningma.agava.ru> (Буддійська школа Н'їнгма в Україні)
105. <http://users.i.com.ua/~sangha/dharma> (Колесо Дхарми)
- Нові релігійні рухи
106. <http://blagovest.bel.ru/mission/sekts1/H0b-T.htm>
107. <http://www.stolica.narod.ru/indexr.htm>
108. <http://www.religioved.narod.ru/>
109. <http://iriney.vinchi.ru/main.htm>
110. <http://hare-krishna.newmail.ru>
111. <http://www.people.nnov.ru/iskcon/>
112. <http://www.bahai.org>
113. <http://www.vissarion.ru/>
114. <http://www.yazychestvo.ru/>
115. <http://www.com2com.ru/veles>
116. <http://ruspagan.chat.ru/>
117. <http://windoms.sitek.net/~aussy/>
118. <http://svetozar.narod.ru/>
119. <http://www.iskcon.net/ukraine> (Офіційний сайт Міжнародного Товариства Свідомості Кришни в Україні)
120. <http://www.runvira.org> (Офіційний сайт РУН Віри)
121. <http://www.svaroh.alfacom.net> («Українське язичництво»)
122. <http://www.usmalos.com> («Велике біле братство»)



123. <http://nac.narod.ru> (Новоапостольська церква м. Одеси)

124. <http://www.inner~sanctum.com/cos.alt.satanism>

125. <http://www.arcana.com/shannon/voodoo/voodoo.html>

126. <http://www.pagan.net/~jaz/pagan>

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Першоджерела

1. Авеста: Избр. гимны / Пер. с авест. И. Стеблина-Каменского – М., 1993.
2. Авеста в русских переводах (1861–1996). – 2-е изд., испр. – СПб., 1998.
3. Агада: Сказания, притчи, изречения Талмуда и Мидрашей. – Ростов-н-Д., 2000.
4. Антология даосской философии. – М., 1994.
5. Апокрифические апокалипсисы: [Сб. Памятников апокрифической лит.] / Сост., пер., вступ. ст. и коммент. М. Витковская, В. Витковский. – СПб., 2001.
6. Апокрифы древних христиан: Исследования, тексты, комментарии. – М., 1989.
7. *Арья Шура*. Гирлянда Джатак, или Сказания о подвигах Бодхисаттвы – 2-е изд., доп. – М., 1989.
8. Атхарваведа [Древнейшее собрание инд. заговоров]: Избранное / Пер., коммент. и вступ. ст. Т. Я. Елизаренковой. – 2-е изд., стереотип. – М., 1989.
9. *Барт К.* Очерк догматики: Лекции, прочит. в ун-те Бонна в летний семестр 1946 г. / Пер. с нем. – СПб., 2000.
10. Біблія. – будь-яке видання.
11. *Бонхеффер Д.* Сопротивление и покорность / Пер. с нем. – М., 1994.
12. Будда: История о перерождениях / Пер. с пали Б. Захарьина. – М., 1991.
13. Буддизм: Четыре благородных истины [Сб. / Сост. Я. Боцман]. – М.–Х., 2001.
14. Бхагавад-Гіта, як вона є. – Л., 1990.
15. Бхагавад гита / Пер. с санскр., исслед. и примеч. В. С. Семенцова. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1999.

16. Васубандху. Абхидхармакоша (Энциклопедия Абхидхармы). Разд. 1, 3. / Пер. с санскрита, введ., коммент., истор.-философ. исслед. Е. П. Островской и В. И. Рудого. — М., 1994.
17. Ветхозаветные апокрифы / Пер. Е. В. Витковского — М.—Х., 2001.
18. Вопросы Милинды / Пер. с пали. — М., 1989.
19. Всемирное Писание. Сравнительная антология священных текстов / Пер. с англ. — М., 1995.
20. Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури / Упоряд., пер. із санскр., прим. П. Ріггера. — К., 1992.
21. Дао: гармония мира / Пер. с древнекит. — М.—Х., 2000.
22. Даосская алхимия / Пер. с кит., коммент., примеч., вступ. ст. Е. А. Торчинов. — СПб., 2001.
23. Джатаки. Из первой книги «Джатак» / Пер. с пали Б. Захарьина. — М., 1979.
24. Догэн. Путь к пробуждению: главные сочинения наставника Дзэн Догена / Пер. с англ. — СПб., 2001.
25. Документы II Ватиканского собора: Пер. А. Ковалю. — М., 1998.
26. Дхаммапада / Пер. с пали, введ. и коммент. В. Н. Топорова. — 2-е изд., стереотип. — М., 1993.
27. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» // Закони України. — Т. 1. — К., 1996.
28. Законы Ману / Пер. с санскр. С. Д. Эльмановича, провер. и испр. Г. Ф. Ильиным. — М., 1960.
29. Избр. сутры китайского буддизма: [Сб. переводов] / Предисл. Е. А. Торчинов. — СПб., 2000.
30. История и культура Древней Индии: Тексты. — М., 1989.
31. Кальвин Ж. Наставление в христианской вере: В 2 т. / Пер. с фр. — М., 1997.
32. Клеман О. Истоки: Богословие отцов Древней Церкви: тексты и коммент. / Пер. с фр. — М., 1994.
33. Кодзики: Записки о деяниях древности: В 2 т. / Пер. со старояп. — М., 1995.
34. Кун Н. А. Легенды и мифы Древней Греции. — Ростов-н/Д., 1994.
35. Коран / Пер. И. Ю. Крачковского. — М., 1990.
36. Книга Мормона / Пер. с англ. — Солт-Лейк-Сити, 1988.
37. Литература Древнего Востока. Иран, Индия, Китай: Тексты.— М., 1984.
38. Лютер М. Время молчания прошло: Избр. произведения 1520—1526 гг. / Сост., пер. с нем. Ю. А. Голубкина. — Х., 1992.
39. Лютер М. 95 тезисов / Сост., вступ. ст., прим. и коммент. И. Фокина. — СПб., 2002.
40. Лютер М. Жить и возвещать дела Господни: Малый катехизис; Большой катехизис; Послание о переводе; Шмалькальденские статьи / Сост., пер. с нем. Ю. А. Голубкина. — Х., 2001.

41. Лютер М. Избр. произведения: [Пер. с нем.]. — СПб., 1994.
42. Лютер М. Основы христианської віри: Малий Катехізіс. — Тернопіль, 1998.
43. Махабхарата. Рамаяна. (Библиотека всемирной литературы). — М., 1974.
44. Поэзия и проза Древнего Востока / Под общ. ред. И. Брагинского. — М., 1973.
45. Правда про унію: Документи і матеріали / Редкол.: Д. Я. Яремчук (голова) та ін. — 3-е вид., доп. — К., 1981.
46. Права человека и религия: Хрестоматия / Сост. и науч. редактор В. Новик. — М., 2001.
47. Ранович Л. Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античные критики христианства. — М., 1990.
48. Религии Китая: Хрестоматия / Ред.-сост. Е. А. Торчинов. — СПб., 2001.
49. Ригведа. Избранные гимны / Пер. с коммент. и вступ. ст. Т. Я. Елизаренковой. — М., 1972.
50. Ригведа. Мандалы I—IV: [Пер. с санскр.] — М., 1989; Ригведа. Мандалы V—VIII: [Пер. с санскр.]. — М. 1995.
51. Рак И. В. Легенды и мифы Древнего Египта. — 5-е изд. — СПб., 1999.
52. Рак И. В. Мифы древнего и раннесредневекового Ирана. — СПб., 1998.
53. Религия и закон. Правовые основы свободы совести и деятельности религиозных объединений в странах СНГ и Балтии: Сб. правовых актов / Сост. А. О. Протопопов. — М., 2002.
54. Русская Православная Церковь в советское время (1917—1991): Материалы и док. по истории отношений между государством и церковью / Сост. Г. Штриккер. — М., 1995.
55. Свобода совести, вероисповедания и религиозных организаций: Сб. документов. — К., 1996.
56. Силенко Л. Святе вчення Пророка й Учителя Лева Силенко: РУН-Віра: Нове духовне народження. — К., 1995.
57. Силенко Л. Мага Віра. — К., 1998.
58. Сунна пророка Мухаммада // Наука и религия. — 1997—1998.
59. Темкин Э. Н., Эрман В. Г. Мифы Древней Индии. — 3-е изд. — М., 1985.
60. Тибетская книга мертвых: [О жизни после смерти: Пер. с англ.] / Психол. коммент. К.-Г. Юнга. — СПб., 1994.
61. Тиллих П. Систематическая теология: В 3 т. / Пер. с нем. — СПб., 2000.
62. Шаян В. Віра предків наших: В 2 т. — К., 1999.
63. Шептицький А. Церква і церковна єдність: Док-ти і матеріали. 1899—1944. — Л., 1995. — Т. 1.

64. Хадисы Пророка / Пер. с араб. и коммент. Иман Валерии Пороховой. – 3-е изд. – М., 2003.
65. Хасидская мудрость / Сост. В. В. Левский. – М., 1999.
66. Христос и культура: Избр. тр. Ричарда Нибура и Райнхольда Нибура / Пер. с англ. / Сост. П. С. Гуревич, С. Я. Левит. – М., 1996.
67. Философия китайского буддизма / Вступ. ст., предисл., коммент., пер. с кит. Е. А. Торчинов. – СПб., 2001.
68. Хрестоматия по исламу / Пер. с араб., введ. и примеч. – М., 1994.
69. Хрестоматия по истории Древнего Востока: В 2 ч. / Под ред. М. А. Коростовцева и др. – М., 1984.
70. Упанишады: В 3 кн.: [Пер. с санскр., предисл. и коммент. А. Я. Сыркина] – М., 1991–1992.
71. Учение Будды: Сб. текстов. – Элиста, 1992.

Загальна та навчально-методична література

1. Академічне релігієзнавство: Підруч. для студентів вищих навч. закладів / За наук. ред. А. М. Колодного. – К., 2000.
2. Будда. Конфуций: Жизнь и учение [Сб.] / В изложении и пер. П. А. Буланже. – М., 1995.
3. Будда. Конфуций. Саванарола. Торквемада. Лойола: [Биогр. очерки] / К. М. Корягин, А. К. Шеллер, М. В. Барро, А. А. Быков. – СПб., 1998.
4. *Васильев Л. С.* История религий Востока. – 6-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д., 2001.
5. *Вайнтруб И. В.* Священные лики цивилизаций. – К., 2001.
6. Введение в общее религиоведение: Учебник / Под ред. И. Н. Яблокова. – М., 2001.
7. *Головащенко С. І.* Історія християнства: Курс лекцій. – К., 1999.
8. *Головащенко С. І.* Біблієзнавство: Вступний курс: Навч. посібник. – К., 2001.
9. Иллюстрированная история религии: В 2 т. / Под ред. Д. П. Шантепи де ля Соссей. – М., 1992.
10. История религий в России: Учебник / Под ред. Н. А. Трофимчука. – М., 2002.
11. История религии: В 2 т. : Учебник / Под ред. Н. И. Яблокова. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2004.
12. *Ісиченко І.*, архієп. Історія Христової Церкви в Україні. – Х., 2003.
13. *Ісиченко І.*, архієп. Загальна церковна історія. – Х., 2001.
14. Історія релігії в Україні: Навч. посібник / За ред. А. М. Колодного і П. Л. Яроцького. – К., 1999.
15. Історія релігії в Україні: В 10 т. / Редкол.: А. М. Колодний (голова) та ін. – К., 1996–2002.

16. Калінін Ю. А., Харьковщенко Є. А. Релігієзнавство. – 6-е вид. – К., 2002.
17. Классики мирового религиоведения: Антология / Пер. с англ., нем., фр. / Сост. и общ. ред. А. Н. Красникова. – М., 1996.
18. Кюнг Г. Великие христианские мыслители / Пер. с англ. – СПб., 2000.
19. Лубський В. І. Релігієзнавство: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів. – К., 1997.
20. Лубський В. І., Лубська М. В. Історія релігії: Підручник. – К., 2004.
21. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство: Підручник. – К., 2004.
22. Малерб М. Религии человечества. Миф, религия, культура / Пер. с фр. – М.–СПб., 1997.
23. Мень А. История религии: В 7 т. – М., 1990–1994.
24. Мень А. История религии: Учеб. пособие: В 2 кн. – М., 1997.
25. Мечковская Н. Б. Язык и религия: Лекции по филологии и истории религий: Учеб. пособие для студентов вузов. – М., 1998.
26. Основы религиоведения: Учебник для вузов / Ю. Ф. Борунков, И. Н. Яблоков, К. И. Никонов и др. – 4-е изд., перераб. и доп. – М., 2004.
27. Радугин А. А. Введение в религиоведение: Курс лекций. – 2-е изд. – М., 1999.
28. Религиоведение: Хрестоматия: [Для высш. учеб. заведений] / Авт.-сост. П. И. Костюкович. – Минск, 2000.
29. Религиоведение: Учеб. Пособие / Науч. ред. А. В. Солдатов. – 4-е изд., испр. и доп. – СПб. 2003.
30. Релігієзнавство: Навч. посібник / За ред. С. А. Бублика. – стереотип. вид. – К., 2000.
31. Релігієзнавство: Підручник / За ред. В. І. Лубського, В. І. Теремка. – К., 2000.
32. Релігієзнавство: Підручник / Є. К. Дулуман, М. М. Закович, М. Ф. Рибачук та ін.; За ред. М. М. Заковича. – К., 2000.
33. Религия в истории и культуре: Учебник для студентов вузов / Под ред. М. Г. Писманика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2000.
34. Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии: Учеб. пособие для вузов / Сост. В. И. Гараджа, Е. Д. Руткевич. – М., 1996.
35. Росс Ф. Великие религии человечества / Пер. с англ. – М.–Ростов-н-Д., 1999.
36. Релігієзнавство: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К., 2001.
37. Сафронов А. Религиозные психопрактики в истории культуры. – Х., 2004.
38. Токарев С. А. Религия в истории народов мира. – 4-е изд., испр. и доп. – М., 1986.
39. Торчинов Е. А. Религии мира: Опыт запредельного: Трансперсон. состояния и психотехника. – СПб., 1997.

40. *Тришин А. Ф.* Мировые религии и религиозные памятники: Учеб. пособие. — М., 1997.
41. *Шоре Э.* Великие Посвященные / Пер. с нем. — М., 1990.
42. *Хаксли О.* Вечная философия: [Обзор духов. наследия всех мировых религий] / Пер. с англ. — М., 1997.
43. *Ходькова Л. П.* Релігієзнавство: Навч. посібник. — 2-е вид. — Л., 2001.
44. *Черній А. М.* Релігієзнавство: Навч. посібник. — К., 2003.
45. *Элиаде М.* История веры и религиозных идей: В 3 т. / Пер. с фр. — М., 2002.
46. *Элиаде М.* Очерки сравнительного религиоведения / Пер. с фр. — М., 1999.
47. *Элиаде М.* Трактат по истории религий: В 2 т. / Пер. с фр. — СПб., 1999.
48. *Яблоков И. Н.* Религиоведение: Учеб. пособие для вузов и словарь-минимум. — М., 1998.

Довідкова література і словники

1. Библиейская энциклопедия. — М., 1990.
2. Буддизм: Словарь. — М., 1992.
3. *Геллей Г.* Біблійний довідник: Короткий біблійний коментар / Пер. с англ. — Торонто, 1985.
4. *Губарева М. В., Низовский А. Ю.* Сто великих храмов мира. — М., 2000.
5. *Вон Кю-Кит.* Энциклопедия дзэн / Пер. с англ. — М., 1999.
6. Иллюстрированная полная популярная библиейская энциклопедия: В 2 кн. — Репринт. изд. — М., 1992.
7. Ислам: Краткий справочник. — 2-е изд. — М., 1986.
8. Ислам: Энцикл. словарь. — М., 1991.
9. Индуизм. Джайнизм. Сикхизм: Словарь. — М., 1996.
10. Иудаизм и христианство: Словарь. — М., 1995.
11. Календарь народных обычаев и обрядов. — К., 1993.
12. *Капица Ф. С.* Славянские традиционные верования, праздники и ритуалы: Справочник. — 2-е изд. — М., 2001.
13. Католицизм: Словарь. — М., 1991.
14. Кельтская мифология: [Мифы, верования, легенды, божества, герои]: Энциклопедия / Пер. с англ. — М., 2003.
15. *Кон-Шербок Д., Кон-Шербок А.* Иудаизм и христианство: Словарь / Пер. с англ. — М., 1995.
16. *Матвеева Н. П., Голобородько А. Р.* Святі і свята України: календар церковних свят і народних традицій: Словар-довідник. — К., 1995.
17. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. — 2-е изд. — М., 1998.

18. Народы и религии мира. Энциклопедия / Под ред. В. А. Тишкова. — М., 1998.
19. Новые религиозные культы, движения и организации в России: Словарь-справочник. — 2-е изд., доп. и перераб. — М., 1998.
20. Новые религиозные организации России деструктивного, оккультного и неоязыческого характера: справочник. — 3-е изд., доп. и перераб. / Авт.—сост. И. Куликов. — М., 1999.
21. Персонажи славянской мифологии. Рисованный словарь. — К., 1994.
22. *Покровский Д. Л.* Словарь церковных терминов. — М., 1995.
23. Полный православный богословский энциклопедический словарь: В 2 т. — Репринт. изд. — М., 1992.
24. Православная энциклопедия / Под общ. ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. — М., 2000.
25. Православие: Словарь. — М., 1989.
26. Протестантизм: Словарь. — М., 1990.
27. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б. Лобовика. — К., 1996.
28. Религия, свобода совести, государственно-церковные отношения в России: Справочник / Под ред. Н. А. Трофимчука. — М., 1996.
29. Религии мира: Справочник / Пер. с англ. — 2-е изд., перераб. — Минск, 1994.
30. Религии народов совр. России: Словарь: А—Я / Отв. ред. М. П. Мchedлов — М., 1999.
31. Религиозные традиции мира: В 2 т. / Пер. с англ. — М., 1996.
32. *Робертсон Р.* Восточные христианские церкви: Церк.—истор. справочник / Пер. с англ. — СПб., 1999.
33. Русский народный православный календарь: В 2 т. / Авт.—сост. В. В. Усов. — М., 1997.
34. Святые и чудотворцы: крат. Биограф. Слов. / Сост. С. П. Останина. — М., 2004.
35. Славянская мифология. Энцикл. словарь / Науч. ред. В. Я. Петрухин и др. — М., 1996.
36. *Соловьев О. Ф.* Массонство: Словарь-справочник. — М., 2001.
37. Старообрядчество: Лица. События. Предметы и символы: Опыт энциклопедического словаря. — М., 1996.
38. *Таевский Д. А.* Христианские ереси и секты I—XXI вв.: Словарь. — М., 2003.
39. Тайные общества и секты: Культовые убийцы, массоны, религиозные союзы и ордена, сатанисты и фанатики: [Подгот. текста Н. И. Марковой]. — Минск, 1996.
40. Христианство: Словарь / Под ред. Л. Н. Митрохина. — М., 1994.
41. Христианство: Энцикл. словарь: В 3 т. / Гл. Ред. С. А. Аверинцев. — М., 1993—1995.
42. *Шевченко В. М.* Словник-довідник з релігієзнавства. — К., 2004.

43. *Шпажников Г. А.* Религии стран Африки: Справочник. — 2-е изд. — М., 1981.
44. *Шпажников Г. А.* Религии стран Западной Азии: Справочник. — М., 1976.
45. *Шпажников Г. А.* Религии стран Юго-Восточной Азии: Справочник. — М., 1980.
46. *Элиаде М., Кулиано И.* Словарь религий, обрядов и верований. — М.-СПб., 1997.
47. Энциклопедия для детей. — Т. 6. Ч. 1–2. — М., Аванта+, 1996.
48. Энциклопедия мистицизма / [Сост. Н. Дядьков]. — СПб., 1995.

Додаткова література до розділів

До розділів «Релігія як духовний феномен людства»; «Релігієзнавство як галузь наукового знання»

1. *Андрианов Н. П.* Эволюция религиозного сознания. — М., 1975.
2. *Арабаджян А. З.* Истоки духовности: Религия и атеизм. — М., 1993.
3. *Берар П.* Религия в современном мире: Пер. с рум. — М., 1979.
4. *Бодак В.* Релігійна обрядовість в її соціальних реаліях: Монографія. — К., 2000.
5. *Борунков Ю. Ф.* Структура религиозного сознания. — М., 1971.
6. *Вайнгартен П.* Сходство и различие между научной и религиозной верой // Вопросы философии. — 1996. — № 5.
7. *Вебер М.* Теория ступеней и направлений религиозного неприятия мира // Работы М. Вебера по социологии религии и культуре. — Вып. 1. — М., 1991.
8. *Вебер М.* Социология религии // Избранное. — М., 1994.
9. *Гараджа В. И.* Социология религии: Учеб. пособие. — М., 1996.
10. *Девіс Б.* Вступ до філософії релігії / Пер. с англ. — К., 1998.
11. *Девятова С. В.* Религия и наука: шаг к примирению? — М., 1993.
12. *Джемс У.* Многообразие религиозного опыта. — СПб., 1993.
13. *Дит Э.* Все женщины Библии / Пер. с англ. — М., 1998.
14. *Друсон К. Г.* Религия и культура / Пер. сангл. — СПб., 2000.
15. *Евсюков В. В.* Мифы о вселенной. — Новосибирск, 1988.
16. *Иеромонах Серафим (Роуз).* Душа после смерти. — М., 1991.
17. *Капра Ф.* Дао физики: Исслед. параллелей между соврем. физикой и мистицизмом Востока / Пер. с англ. — СПб., 1994.
18. *Капустин Н. С.* Особенности эволюции религии. (На материалах древних верований и христианства) — М., 1984.
19. *Колодний А.* Феномен релігії. Природа, структура, функціональність. — К., 1999.
20. *Кимелев Ю. А.* Философия религии. — М., 1998.
21. *Кураев А.* Традиция. Догмат. Обряд. — М., 1995.

22. *Красников А. Н.* Современная феноменология религии // Вестник Московского ун-та. – Сер. 7. Философия. – 1999. – № 6.
23. *Красников А. Н.* Экология религии // Вестник Московского ун-та. – Сер. 7. Философия. – 1999. – № 1.
24. *Ламонт К.* Иллюзия бессмертия / Пер. с англ. – 2-е изд. – М., 1984.
25. *Левада Ю. А.* Социальная природа религии. – М., 1965.
26. *Лобовик Б. А.* Религиозное сознание и его особенности. – К., 1986.
27. *Лубський В. І., Предко О. І.* Психологія релігії: Навч. посібник. – К., 2004.
28. *Лубський В. І., Козленко В. М., Горбаченко Т. Г.* Соціологія релігії: Курс лекцій. – К., 1999.
29. *Маркова Л.* Наука и религия: Проблема границ. – СПб., 2000.
30. Методологические проблемы современного религиоведения: Науч.-аналит. обзор. – М., 1990.
31. *Москалец В. П.* Психология религии: Навч. посібник. – К., 2004.
32. *Москалец В. П.* Религиозный культ: особенности функционирования и пути преодоления. – К., 1987.
33. *Павлов С. В., Мезенцев К. В., Любичева О. О.* География религий: Навч. посібник для географ. і філософ. фак. вищих навч. закладів. – К., 1998.
34. *Пылаев М. А.* Экуменизм и апология протестантизма в феноменологических классификациях религии Р. Отто, Ф. Хайлера // Вестник Московского ун-та. – Сер. 7. Философия. – № 2001. – № 3.
35. *Рассел Б.* Почему я не христианин / Пер с англ. – М., 1987.
36. Релігієзнавство: предмет, структура, методологія. – К., 1996.
37. *Самыгин С. И., Нечипуренко В. Н., Полонская И. Н.* Религиоведение: социология и психология религии. – Ростов н/Д. 1996.
38. *Сафронов А.* Психология религии. – К., 2002.
39. *Суковата В. А.* Феміністська теологія в системі гуманітарного знання // Філософська думка. – 2000. – № 6.
40. *Угринович Д. М.* Психология религии. – 2-е изд. – М., 1986.
41. *Сухов А. Д.* Религия как общественный феномен. – М., 1972.
42. *Томпсон М.* Философия религии / Пер. с англ. – М., 2000.
43. *Тэнасе А.* Культура и религия / Пер. с рум. – М., 1977.
44. *Яковлев Е. Г.* Искусство и мировые религии. – М., 1985.

До розділу «Первісні форми релігії»

45. *Алексеев Н. А.* Шаманизм тюркоязычных народов Сибири: (Опыт реал. сравнит. исслед.) – Новосибирск, 1984.
46. *Анисимов А. Ф.* Этапы развития первобытной религии. – М.–Л., 1962.

47. *Арсеньев В. Р.* Звери – боги – люди. – М., 1991.
48. *Басилов В. Н.* Избранники духов: [О шаманизме]. – М., 1984.
49. *Бросс Ш.* де О фетишизме / Пер. с фр. – М., 1973.
50. *Березкин Ю. Е.* Голос дьявола среди снегов и джунглей: Истоки древней религии. – Л., 1987.
51. *Берндт Р. М., Берндт К. Х.* Мир первых австралийцев: [Сокр. пер. с англ.]. – М., 1981.
52. *Бутинова Л. М. С.* Как возникла религия. – М., 1977.
53. *Гэсо П. Д.* Священный лес / Пер. с фр. – М., 1963.
54. Гитт В., Ванкайдн К.-Х. Если бы животные могли говорить / Пер. с нем. – Б/м., 1991.
55. *Гросс П. А.* Тайны магии вуду. – М., 2001.
56. *Дюркгейм Э.* Элементарні форми релігійного життя / Пер. с фр. – К., 2001.
57. *Итс Р.* Шепот Земли и молчание Неба: Этнографические этюды о традиционных народных верованиях. – М., 1990.
58. *Каустов А.* Феномен магії в контексті теорії культури // Філософська думка. – 2003. – № 4.
59. *Леви-Брюль Л.* Сверхъестественное в первобытном мышлении / Пер. с фр. – М., 1994.
60. *Леманн А.* Иллюстрированная история суеверий и волшебства от древности до наших дней / Пер. с фр. – К., 1991.
61. *Локвуд Д.* Я – абориген / Пер. с англ. – М., 1971.
62. Магический кристалл. Магия глазами ученых и чародеев: [Сб. / Сост. и общ. ред. И. Т. Карсавина]. – М., 1992.
63. *Михайлов Т. М.* Бурятский шаманизм: история, структура и социальные функции. – Новосибирск, 1987.
64. *Парнов Е. И.* Трон Люцифера. Критические очерки магии и оккультизма. – 2-е изд., доп. – М., 1991.
65. *Смоляк А.* Шаман: личность, функции, мировоззрение (Народы Нижнего Амура). – М., 1991.
66. *Тайлор Э.* Первобытная культура / Пер. с англ. – М., 1989.
67. *Те Ранги Хироа.* Морепоплаватели солнечного восхода / Пер. с англ. – 2-е изд. – М., 1959.
68. *Теннер Д.* Тридцать лет среди индейцев / Пер. с англ. – М., 1963.
69. *Токарев С. А.* Ранние формы религии. – М., 1990.
70. *Фальк-Ренне А.* Слева по борту – рай: Путешествие по следам «Баунти» / Пер. с дат. – М., 1980.
71. *Фальк-Ренне А.* Путешествие в каменный век / Пер. с дат. – М., 1985.
72. *Фрэйзер Дж.* Золотая ветвь: исследование магии и религии / Пер. с англ. М. К. Рыклина. – М., 2003о.
73. *Уорсли П.* Когда вострубит труба: Исследование культов Карго в Меланезии / Пер. с англ. – М., 1963.

74. Шаманизм: религия, мировоззрение, практика // Наука и религия. — 1998. — № 8.
75. *Штернберг Л. Я.* Первобытная религия в свете этнографии: Исслед., статьи, лекции. — Л., 1936.
76. *Элиаде М.* Шаманизм: Архаические техники экстаза / Пер. с фр. — М., 1999.

До розділу «Етнічні та регіональні релігії»

77. *Арутюнов С. А., Светлов Г. Е.* Старые и новые боги Японии. — М., 1968.
78. *Бадж У.* Легенды о египетских богах / Пер. с англ. — М., 2001.
79. *Баранов И. Г.* Верования и обычаи китайцев. — М., 1999.
80. *Барац А.* Лики Горы. — М., 1995.
81. *Беленький М. С.* Иудаизм. — 2-е изд. — М., 1974.
82. *Бельский А. Г., Фурман Д. Е.* Сикхи и индусы: религия, политика, терроризм. — М., 1992.
83. *Берман Б. И.* Библиейские смыслы / Пер. с англ. — М., 1997.
84. *н'Битек О.* Африканские традиционные религии. Религии Африки в освещении западных и африканских ученых / Пер. с англ. — М., 1978.
85. *Бессерман П.* Каббала и еврейский мистицизм / Пер. с англ. — М., 2002.
86. Боги, брахманы, люди. Четыре тысячи лет индуизма / Пер. с чеш. — М., 1969.
87. Бойд Р. Т. Курганы, гробницы, сокровища. Иллюстрированное введение в библейскую археологию / Пер. с англ. — М., 1989.
88. *Бонгард-Левин Г. М.* Древнеиндийская цивилизация: история, религия, философия, эпос, литература, наука, встреча культур. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2000.
89. *Бонгард-Левин Г. М.* Индия в древности. — СПб., 2001.
90. *Бромберг Я. А.* Евреи и Евразия. — М., 2002.
91. *Бубер М.* Еврейство и человечество // Искусство кино. — 1992. — № 5.
92. *Бубер М.* Хасидские предания. Первые наставники / Пер. с англ. и нем. — М., 1997.
93. *Бэшем А.* Чудо, которым была Индия. — 2-е изд. — М., 2000.
94. *Васильев Л. С.* Культы, религии, традиции в Китае. — М., 1970.
95. Введение в изучение Ганчжура и Данчжура: Ист.-библиогр. очерк. — Новосибирск, 1989.
96. *Вонг Е.* Даосизм / Пер. с англ. — М., 2001.
97. *Голованов А. Э.* Неоиндуизм и его влияние на молодежь Запада и России // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. — 1996. — № 5.
98. *Гонсалес-Уиплер М.* Каббала для современного мира / Пер. с англ. — М., 2000.

99. Гусева И. Р. Джайнизм. — М., 1968.
100. Гусева И. Р. Индуизм: История формирования. Культурная практика. — М., 1977.
101. Гусева Н. Р. Познакомимся с индуизмом. — М., 1999.
102. Дандекар Р. Н. От вед к индуизму. — М., 1992.
103. Дао и даосизм в Китае: Сб. ст. / Отв. ред. Л. С. Васильев, Е. Б. Поршнева. — М., 1982.
104. Донин Х. Быть евреем. — Ростов-н-Д., 1999.
105. Донини А. Люди, идолы и боги: Очерки по истории религии / Пер. с итал. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1966.
106. Дорошенко Е. А. Зороастрийцы в Иране: (Историко-этнографический очерк). — М., 1982.
107. Дерево индуизма: Матер. и исслед.: [Сб.] — М., 1999.
108. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев / Пер. с фр. — М., 1986.
109. Дьяконов И. М. Архаические мифы Востока и Запада. — М., 1990.
110. Зелинский Ф. Ф. Древнегреческая религия. — К., 1993.
111. Зелинский Ф. Ф. Соперники христианства: (Ст. по истории античных религий). — Репринт. изд. — СПб., 1995.
112. Индуизм сегодня: Сб. статей. — М., 1996.
113. Индуизм: традиции и современность: Сб. статей. — М., 1985.
114. История таджикского народа. — Т. 1. С древнейших времен до V в. н. э. — М., 1963.
115. Йеттмар К. Религии Гиндукуша / Пер. с нем. — М., 1986.
116. Оля Б. Боги Тропической Африки / Пер. с фр. — М., 1976.
117. Каниткар (Хемант) В. П., Оуэн Коул У. Индуизм / Пер. с англ. — М., 2001.
118. Клюев Б. И. Гуру, «богочеловеки» и «сверхлюди» // Индия: религия в политике и общественном сознании: Сб. статей. — М., 1991.
119. Конфуцианство в Китае: Проблемы теории и практики: Сб. статей. — М., 1982.
120. Коростовцев М. А. Религия Древнего Египта. — М., 1976.
121. Костырченко Г. В плену у красного фараона: Полит. преследования евреев в СССР в последнее сталинское десятилетие: Документальное исследование. — М., 1994.
122. Кузнецов Б. И. Древний Иран и Тибет: история религии бон. — М., 1998.
123. Кун Н. А. Боги Древней Греции. — М., 1992.
124. Лаврецкий Н. Р. Боги в тропиках. — М., 1967.
125. Маркарьян С. Б., Молоднякова Э. В. Праздники в Японии. Обычай, обряды, социальные функции. — М., 1990.
126. Мещеряков А. Н. Древняя Япония: буддизм и синтоизм. — М., 1987.
127. Нараян Р. К. Боги, демоны и другие / Пер. с яп. — М., 1974.

128. *Немировский А. И.* Мифы и легенды Древнего Востока. — Ростов-н-Д., 2000.
129. *Нильсон М.* Греческая народная религия / Пер. с англ. — СПб., 1998.
130. *Павлова О. И.* Амон Фиванский. Ранняя история культа (V—XVII династии). — М., 1984.
131. *Непомнящий Н.* Притяжение Арарата // Вокруг света. — 1999. — № 3.
132. *Непомнящий Н.* Доля вдов — умирать // Вокруг света. — 2000. — № 12.
133. *Носенко Е. Э.* Праздник Песах: его генезис и эволюция // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. — 1995. — № 4.
134. *Пандей Р. Б.* Древнеиндийские домашние обряды (обычай) / Пер. с англ. — 2-е изд. — М., 1990.
135. *Парнов Е. И.* Боги лотоса: Крит. заметки о мифах, верованиях и мистике Востока. — М., 1980.
136. *Перепелкин Ю. Я.* Переворот Амен-Хотпа IV: В 2 ч. — М., 1967 — 1984.
137. *Пилкингтон С. М.* Иудаизм / Пер. с англ. — М., 2000.
138. *Пименов А. В.* Возвращение к Дхарме. — М., 1998.
139. *Попович М. В.* Еврейский геноцид в Украине: история и уроки // Филос. и социол. мысль. — 1994. — № 5—6.
140. Происхождение богов / Под ред. И. Шталь. — М., 1990.
141. Религия и атеизм в Индии: Сб. статей. — М., 1973.
142. *Рижский М. И.* Библейские вольнодумцы: [Иов и Екклезиаст]. — М., 1992.
143. *Рижский М. И.* Библейские пророки и библейские пророчества. — М., 1987.
144. *Рыбаков Р. Б.* Индуизм: Космическая Дхарма // Наука и религия. — 1997. — № 6, 7.
145. *Светлов Г. Е.* Путь богов: (Синто в истории Японии). — М., 1985.
146. *Светлов Г. Е.* Колыбель японской цивилизации. История. Религия. Культура. — М., 1994.
147. *Спеваковский А. Б.* Религия синто и войны. — Л., 1978.
148. Традиционные и синкретические религии Африки / Б. И. Шаревская, Ю. М. Кобишнов, К. А. Мелик-Симонян и др. — М., 1986.
149. *Тантлевский И. Р.* Введение в Пятикнижие. — М., 2000.
150. *Телушкин Й.* Еврейский мир / Пер. с англ. — М., 1992.
151. *Ткачева А.* Наставник-гуру в индуизме // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. — 1996. — № 4.
152. *Торчинов Е. А.* Даосизм. — М., 1998.
153. *Тураев Б. А.* История Древнего Египта. — Минск, 2002.
154. *Церен Э.* Лунный бог / Пер. с нем. — М., 1976.
155. *Церен Э.* Библейские холмы / Пер. с нем. — М., 1986.

156. Шаревская Б. И. Старые и новые религии Тропической и Южной Африки. — М., 1964.
157. Шифман Л. От текста к традиции: История иудаизма в эпоху Второго Храма и период Мишны и Талмуда / Пер. с англ. — М., 2000.
158. Шифман И. Ш. Ветхий Завет и его мир. — М., 1987.
159. Шифман И. Ш. Пятикнижие Моисеево. — М., 1993.
160. Фаликов Б. З. Неоиндуизм и западная культура. — М., 1994.
161. Фрэзер Дж. Фольклор в Ветхом Завете / Пер. с англ. — М., 1980.
162. Хафуз М. Э. Караимы. Историко-этнографические очерки. — М., 1994.
163. Хук С. Г. Мифология Ближнего Востока / Пер. с англ. — М., 1991.
164. Этика и ритуал в традиционном Китае: Сб. статей. — М., 1988.
165. Юрлова Е. С. «Неприкасаемые» в Индии. — М., 1989.
166. Элиаде М. Йога. Свобода и бессмертие / Пер. с англ. — К., 2003.

До розділу «Буддизм як світова релігія»

167. Абаев Н. В. Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае. — 2-е изд., перераб. и доп. — Новосибирск, 1989.
168. Агаджанян А. С. Буддийский путь в XX в. Религиозные ценности и современная история стран тхеравады. — М., 1993.
169. Агаджанян А. С. Буддизм в Японии. — М., 1993.
170. Асвагоша. Будда. — М., 1913 (переизд. — М., 1990).
171. Берзин А. Тибетский буддизм: история и перспективы развития. — М., 1992.
172. Будда: Жизнь, учение, мысли, изречения, афоризмы / Авт.-сост. В. В. Юрчук. — 2-е изд., с изм. — Минск, 2002.
173. Буддизм и культурно-психологические традиции народов Востока: Сб. статей. — Новосибирск, 1986.
174. Буддизм и культурно-психологические традиции народов Востока: Сб. статей. — Новосибирск, 1990.
175. Буддийский взгляд на мир / В. И. Рудой, Е. П. Островская, А. Б. Островский и др. — СПб., 1994.
176. Будон Ринчендуб. История буддизма / Пер. с англ. — М., 1999.
177. Буддизм: история и культура: Сб. ст. / Отв ред. В. В. Вертоградова. — М., 1989.
178. Дочери Будды // Наука и религия. — 1996. — № 3.
179. Ермакова Г. В., Островская Е. П. Классические буддийские практики. — СПб., 2001.
180. Дэвид-Ниль А. Мистики и маги Тибета. — Ростов н/Д., 1991.
181. Дэви-Неел А. Посвящения и посвященные в Тибете / Пер. с англ. — СПб., 1994.

182. Дюмулен Г. История дзэн-буддизма. Индия и Китай / Пер. с фр. — СПб., 1994.
183. Жуковская Н. Л. Ламаизм и ранние формы религии. — М., 1977.
184. Игнатович А. Н. Буддизм в Японии: Очерк ранней истории. — М., 1987.
185. Игнатович А. Н., Светлов Л. Г. Лотос и политика: Необуддийские движения в общественной жизни Японии. — М., 1989.
186. Корнев В. И. Буддизм и общество в странах Южной и Юго-Восточной Азии. — М., 1987.
187. Кочетов А. Н. Буддизм. — 2-е изд. — М., 1982.
188. Кочетов А. Н. Ламаизм. — М., 1978.
189. Кучер О. Н., Семотюк О. П. Буддизм. — Ростов-н-Д.—Х., 2005.
190. Кычанов Е. И., Савицкий Л. С. Люди и боги Страны снегов. Очерк истории Тибета и его культуры. — М., 1975.
191. Листопадов Н. Как русские ламы в Бирме учились // Наука и религия. — 1996. — № 10.
192. Листопадов Н. Матрeя не приходит раньше срока // Наука и религия. — 1996. — № 10.
193. Ольденбург С. Ф. Жизнь Будды, индийского учителя жизни // Наука и религия. — 1990. — № 1, 2.
194. Ольденбург С. Ф. Культура Индии. — М., 1991.
195. Парнов Е. Кольцо змея. — М., 1996.
196. Пишель Р. Будда, его жизнь и учение / Пер. с фр. — М., 1991.
197. Радхакришнан С. Индийская философия. — Т. 1. — М., 1959.
198. Рампа Т. Лобсанг. Шафранная мантия: [Воспоминания о детстве в монастыре Поталы] / Пер. с англ. — К., 1994.
199. Рампа Т. Лобсанг. Третий глаз: о религии, культуре, быте тибетцев / Пер. с англ. — Л., 1991.
200. Розенберг О. О. Труды по буддизму. — М., 1991.
201. Сергеева Т. Будда, или сказка о разбуженном принце // Наука и религия. — 2002. — № 5 и сл.
202. Семяка Е. С. История буддизма на Цейлоне (сангха в древности и средние века). — М., 1969.
203. Стронг Дж. Будда: Крат. биогр. / Пер. с англ. — М., 2003.
204. Тик Нат Хан. Древний путь. Белые облака: По следам Будды: [Лит. повествование]: В 2 т. / Пер. с англ. — М., 1997.
205. Улиг Г. Будда: [Жизнен. путь Будды, его учение, буддизм и его основные направления, о современном этапе развития этого религиозного движения] / Пер. с нем. — Ростов н/Д., 1998.
206. Уотс А. В. Путь Дзэн / Пер. с англ. — К., 1993.
207. Цыбиков Г. Ц. Избр. труды: В 2 т. — 2-е изд. перераб. — Новосибирск, 1991.
208. Хамфриз К. Дзэн-буддизм / Пер. с англ. — М., 2002.
209. Щербатской Ф. И. Избранные труды по буддизму. — М., 1988.

210. *Ферштайн Г.* Тантра / Пер. с англ. — М., 2002.
211. *Эрикер К.* Буддизм / Пер. с англ. — М., 1999.

До розділу «Виникнення християнства»

212. *Амусин И. Д.* Кумранская община. — М., 1983.
213. *Басле М. Ф.* Апостол Павел: [Свидетельства самого Павла, легенды о нем] / Пер. с фр. — Рн/Д, 1999.
214. *Додд Ч.* Основатель христианства / Пер. с англ. — М., 1993.
215. *Донини А.* У истоков христианства: (От зарождения до Юстиниана) / Пер. с итал. — 2-е изд. — М., 1989.
216. *Болотов И. А.* Лекции по истории древней церкви. — М., 1995.
217. *Кубланов М. М.* Новый Завет: Поиски и находки. — М., 1986.
218. *Каутский К.* Происхождение христианства / Пер. с нем. — М., 1990
219. *Козик П. З.* Раннее христианство: Вымыслы и действительность. — К., 1987.
220. *Косидовский З.* Библейские сказания. Сказания евангелистов / Пер. с пол. — М., 1990.
221. *Мак-Дауэлл М.* Неоспоримые свидетельства / Пер. с англ. — М., 1992.
222. *Нильсон С.* Завет в крови Иисуса. Красная нить Библии / Пер. с англ. — М., 1990.
223. *Ноев ковчег и Свитки Мертвого моря* / Пер. с англ. — М., 2001.
224. *Ренан Э.* Евангелия. Второе поколение христианства / Пер. с фр. — М., 1991.
225. *Ренан Э.* Жизнь Иисуса / Пер. с фр. — М., 1991.
226. *Ренан Э.* История первых веков христианства / Пер. с фр., — М., 1991.
227. *Свенцицкая И. С.* Апокрифические Евангелия. — М., 1996.
228. *Свенцицкая И. С.* Раннее христианство: страницы истории. — М., 1989.
229. *Святая плащаница Христова* // Наука и религия. — 1996. — №8.
230. *Фаррар Ф.* Жизнь Иисуса Христа / Пер. с англ. — М., 1991.
231. *Филлипов Б.* Вечная тайна Плащаницы // Наука и религия. — 2000. — №№ 9—10, 12; 2001. — №№ 1—2, 4, 6, 8.
232. *Штраус Д. Ф.* Жизнь Иисуса / Пер. с нем. — М., 1992.
233. *Штейнер Р.* Мистерии древности и христианство / Пер. с нем. — М., 1990.

До розділу «Еволюція християнства»

234. *Бейджент М., Ли Р.* Инквизиция / Пер. с англ. — М., 2003.
235. *Белов А. В.* Адвентизм. — 2-е изд. — М., 1973.

236. *Беляков В.* Наследники святого Антония // Вокруг света. – 1998. – №3.
237. *Бессонов М. Н.* Православие в наши дни. – М., 1990.
238. *Булгаков С. В.* Православие: Очерки учения Православной Церкви. – М., 1991.
239. *Булгаков С. В.* Православие: праздники и посты; богослужение; требы; расколы, ереси, секты; противные христианству и православию учения; западные христианские вероисповедания... – М., 1994.
240. *Бюне В.* Игра с огнем: [История возникновения и развития пятидесятнического и харизматического движений] / Пер. с нем. – 2-е изд. – Б/м, 1992.
241. *Васильев Г. А., Коломийцев А. Е.* Неопротестантизм. – М., 1990.
242. *Вейш Я. Я.* Религия и церковь в Англии. – М., 1976.
243. *Гараджа В. И.* Протестантизм. – М., 1971.
244. *Гече Г.* Библейские истории / Пер. с англ. – М., 1991.
245. *Гергей Е.* История папства / Пер. с венг. – М., 1996.
246. *Гордиенко Н. С.* Современное русское православие. – Л., 1987.
247. *Григулевич И. Г.* Папство: Століття ХХ. – Пер. з рос. – К., 1981.
248. *Григулевич И. Г.* Инквизиция. – 3-е изд. – М., 1985.
249. *Голубинский Е. Е.* История Русской Церкви: В 2 т. – М., 1997.
250. *Жосан Г. П.* Адвентизм и второе пришествие. – Кишинев, 1984.
251. *Заватский В.* Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны. – М., 1995.
252. *Замалеев А. Ф., Овчинникова Е. А.* Еретики и ортодоксы: Очерки древнерусской духовности. – Л., 1991.
253. *Зассе Г.* На том стоим: Кто такие лютеране / Пер. с англ. – СПб., 1994.
254. История евангельских христиан-баптистов в СССР. – М., 1989.
255. История Русской Православной Церкви. Новый патриарший период: 1917–1970. – Т.1. – СПб., 1997.
256. *Ипатов А. Н.* Меннониты (Вопросы формирования и эволюции этноконфессиональной общности). – М., 1978.
257. *Карташов А. В.* Вселенские соборы. – М., 1994.
258. *Карташов А. В.* История Русской Церкви: В 2 т. – М., 1993.
259. *Катунский А.* Старообрядчество. – М., 1972.
260. *Курило О. В.* Очерки истории лютеран в России (XVI–XX вв.). – 2-е изд. – М., 2002.
261. *Ковальский Я. В.* Папы и папство / Пер. с пол. – М., 1991.
262. *Костюк К. Н.* Православный фундаментализм // Полис. – 2000. – № 5.
263. *Лебедев А. П.* История разделения церквей в IX, X и XI веках. – СПб., 1999.
264. *Левитин А., Шавров В.* Очерки по истории русской церковной смуты. – М., 1996.

265. *Ли Ч.* История инквизиции / Пер. с англ. — Смоленск, 2001.
266. *Лозинский С. Г.* История папства. — 3-е изд. — М., 1986.
267. *Мельник В. И.* Эволюция современного пятидесятничества. — Л., 1985.
268. *Мельник В. И.* Молодежь в пятидесятничестве: поиски идеала. — Львов, 1992.
269. *Мень А.* Православное богослужение. Таинство, Слово, обряд. — М., 1991.
270. *Митрохин Л. Н.* Баптизм. — М., 1974.
271. *Митрохин Л. Н.* Баптизм: история и современность (Философско-социологические очерки). — СПб., 1997.
272. *Митрохин М.* Російська Православна Церква як суб'єкт економічної діяльності // Людина і світ. — 2000. — № 7.
273. Монашеские ордена / Авт.-сост. А. Андреев. — М.-К., 2003.
274. *Москаленко А. Т.* Пятидесятники. — 2-е изд. — М., 1973.
275. *Мчедлов М. П.* Католицизм. — 2-е изд. — М., 1974.
276. *Никольский Н. М.* История Русской Церкви. — 4-е изд. — М., 1988.
277. *Норт Д.* История Церкви: От дня Пятидесятницы до нашего времени / Пер. с англ. — М., 1993.
278. *Одинцов М. И.* Государство и церковь в России: XX век. — М., 1994.
279. *Одинцов М. И.* Религиозные организации в СССР накануне и в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. — М., 1995.
280. *Опрышко Н. А.* Православные святые. Почитание и прославление. — М., 2003.
281. *Плейди Дж.* Испанская инквизиция / Пер. с англ. — М., 2002.
282. Православие: pro et contra: осмысление роли Православия в судьбе России со стороны деятелей русской культуры и церкви / [Сост. В. Ф. Федоров]. — СПб., 2001.
283. *Поспеловский Д. В.* Русская Православная Церковь в XX в. — М., 1995.
284. *Портнов Б. Ф.* Кальвин и кальвинизм // Вопр. истории религии и атеизма. — 1958. — № 6.
285. *Поснов М.* История христианских сект. — Репринт. изд. — К., 1991.
286. *Поснов М. Н.* История Христианской Церкви (до разделения Церквей 1054 г.). — Репринт. изд. — К., 1991.
287. *Пупар П.* Роль христианства в культурной идентичности европейских народов // Полис. — 1996. — № 2.
288. *Рожков В.* Очерки по истории Римско-Католической Церкви. — М., 1994.
289. *Серафим (иеромонах) Роуз.* Православие и религия будущего / Пер. с англ. — М., 1991.

290. Скурат К. Е. История Поместных Православных Церквей: В 2 т. — М., 1994.
291. Соловьев Э. Ю. Непобежденный еретик: Мартин Лютер и его время. — М., 1984.
292. Тальберг Н. История христианской церкви. — Репринт. изд. — М., 1991.
293. Ткач М. И., Какабадзе Н. В. Тайны рыцарских орденов. — М., 2002.
294. Усманов Н. П. Православные обряды: крещение, венчание, погребение. — Р н/Д., 1999.
295. Шейнман М. М. От Пия IX до Павла VI. — М., 1979.
296. Шмеман А. Исторический путь православия. — М., 1993.
297. Хольц П. История христианского монашества / Пер. с нем. — 2-е изд., доп. — СПб., 1993.
298. Чанышев А. Н. Протестантизм. — М., 1969.
299. Фроссар А. Соль земли: О главных монашеских орденах. — Брюссель, б/г.
300. Ян Гус. Мартин Лютер. Жан Кальвин / М. М. Филиппов, Б. Д. Порозовская. — М., 1995.

До розділу «Іслам як світова релігія»

301. Абдулатипов Р. Г. Судьбы ислама в России: история и перспективы. — М., 2002.
302. Аляутдинов Ш. Путь к вере и совершенству. — 2-е изд., расш. и перераб. — М., 2001.
303. Басилов В. Н. Культ святых в исламе. — М., 1970.
304. Баширов Г. А. Ислам и этнополитические процессы в современной России. — М., 2000.
305. Беляев Е. А. Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. 2-е изд. — М., 1966.
306. Бертельс Е. Э. Избр. труды. — Т. 3. Суфизм и суфийская литература. — М., 1965.
307. Большаков О. Г. История халифата. — М., 1989. — Т. 1. Ислам в Аравии (570–633). — М., 1989.
308. Бартольд В. В. Ислам и культура мусульманства. — М., 1992.
309. Бартольд В. В. Работы по истории ислама и Арабского халифата. — М., 2002.
310. Гольдциер И. Культ святых в исламе (Мухаммаданские эскизы). — М., 1963.
311. Грюнебаум Г. Э. Классический ислам: Очерк истории, 600–1258 / Пер. с англ. — М., 1988.
312. Демидов С. М. Суфизм в Туркмении (эволюция и пережитки). — Аш., 1978.

313. Денффер А. Ислам для детей / Пер. с англ. — К., 1997.
314. Дорошенко Е. А. Шиитское духовенство в современном Иране. — 2-е изд., — испр. и доп. — М., 1985.
315. Долгов Б. В. Феномен исламского фундаментализма (на примере Алжира) // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. — 2001. — № 2.
316. Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. — М., 1990.
317. Жданов Н. В., Игнатенко А. А. Ислам на пороге XXI в. — М., 1989.
318. Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка. — М., 2003.
319. Зину М. Д. Столпы ислама и веры / Пер. с араб. — М., 1992.
320. Иран: Ислам и власть / Отв. ред. Мамедова Н., Санаи М. — М., 2001.
321. Ислам: религия, общество, государство: Сб. статей. — М., 1984.
322. Ислам и политика: взаимодействие ислама и политики в странах Ближнего и Среднего Востока, на Кавказе и в Центральной Азии: Сб. статей. — М., 2001.
323. Казиев Ш. Мой Хаджж; Медина — город пророка // Наука и религия. — 1998. — № 7.
324. Керимов Г. М. Шариат: закон жизни мусульман. — М., 1999.
325. Климович Л. И. Ислам. — 2-е изд., доп. — М., 1965.
326. Климович Л. И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. — М., 1986.
327. Коровиков А. В. Исламский экстремизм в арабских странах. — М., 1990.
328. Крымский А. Е. История мусульманства. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2003.
329. Кучер О. Н., Семотюк О. П. Ислам. — Ростов-н-Д.—Х., 2004.
330. Ланда Р. Г. Ислам в истории России. — М., 1995.
331. Мавлютов Р. Р. Ислам. — 2-е изд.— М., 1974.
332. Максуд Р. Ислам / Пер. с англ. — М., 2002.
333. Массэ А. Ислам. Очерк истории / Пер. с фр. — 3-е изд. — М., 1982.
334. Мец А. Мусульманский ренессанс / Пер. с нем. — М., 1996.
335. Матар Н. И. Знакомьтесь: Ислам / Пер. с англ. — К., 1997.
336. Милославский Г. В. Интеграционные процессы в мусульманском мире (Очерки исламской цивилизации). — М., 1991.
337. Мирский Г. И. Ислам и нация: Ближний Восток и Центральная Азия // Полис. — 1998. — № 2.
338. ан-Наубахти, ал-Хасан ибн Муса. Шиитские секты: Пер. с араб. — М., 1973.
339. Мусульманские страны у границ СНГ (Афганистан, Пакистан, Иран и Турция — современное состояние, история и перспективы) / Отв. Ред. Белокреницкий В., Егорин А. — М., 2002.
340. Петрушевский И. П. Ислам в Иране в VII—XV вв.: Курс лекций. — Л., 1966.

341. *Пиотровский М. Б.* Коранические сказания. — М., 1991.
342. *Панова В. Ф., Вахтин Ю. Б.* Пророк Мухаммад. — М. — Ростов-н-Д., 1999.
343. *Раджниш Ошо.* Тайна: Беседы о суфизме. — К., 1998.
344. *Савичева Е. М.* Арабский халифат. Возникновение и распространение ислама: Учеб. пособие. — М., 1996.
345. *Резван Е. А.* Пророчество и религиозное вдохновение в исламе (к проблеме научной интерпретации феномена «пророческих откровений» Мухаммада) // Восток. Афро—азиатские общества: история и современность. — 1993. — № 6.
346. *Саидбаев Т. С.* Ислам. — М., 1993.
347. *Саййид Муджтаба Мусави Лари.* Основные положения ислама: Лекции по мусульманской догматике / Пер. с араб. — Баку, 1999.
348. *Сюкияйнен Л. Р.* Мусульманское право. Вопросы теории и практики. — М., 1986.
349. *Ткач С.* Суфізм — містично-аскетична течія в ісламі // Людина і світ. — 2002. — № 6.
350. *Тримингем Дж.* Суфийские ордена в исламе / Пер. с англ. — М., 1989.
351. *Шамсутдінова-Лебедюк Т.* Рай під ногами матерів. Іслам і жінка // Людина і світ. — 2003. — № 2.
352. *Шах И.* Суфизм / Пер. с араб. — М., 1994.
353. *Шиммель А.* Мир исламского мистицизма / Пер. с англ. — 2-е изд. — М., 2000.
354. *Ханиф С.* Что должен знать каждый об Исламе и мусульманах / Пер. с англ. — К., 1998.
355. *Хисматуллин А. А., Крюкова В. Ю.* Смерть и похоронный обряд в исламе и зороастризме. — СПб., 1997.
356. *Филипс А.* Законы жизни мусульман. Эволюция фикха / Пер. с англ. — М., 2002.
357. *Форвард М.* Мухаммад: Краткая биография / Пер. с англ. — М., 2002.
358. *Эрнст К.* Суфизм / Пер. с англ. — М., 2002.

До розділу «Історія та сучасний стан релігії в Україні»

359. *Аничков Е. В.* Язычество и Древняя Русь. — СПб., 1914.
360. *Афанасьев А.* Поэтические воззрения славян на природу: В 3 т. — переизд. — М., 1994.
361. *Боровский Я. Е.* Мифологический мир древних киевлян. — К., 1982.
362. *Велецкая Н. Н.* Языческая символика славянских архаических ритуалов. — М., 1978.
363. *Волошина Т. А., Астахов С. Р.* Языческая мифология славян. — Ростов-н-Д., 1996.

364. *Голуб А. П.* Світоглядні парадигми Київської Русі: Феномен дво-вір'я. – К., 1994.
365. *Бондаренко В. Д., Єленський В. С., Журавський В. С.* Релігійне життя в Україні: Стан, проблеми, шляхи оптимізації. – К., 1996.
366. *Боруслаский М. З.* З історії Української Греко-Католицької Церкви. – Львів, 1992.
367. *Брайчевский М. Ю.* Утверждение христианства на Руси. – К., 1989.
368. *Булашев Г. О.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К., 1992.
369. *Власовський І.* Нарис історії УПЦ: У 4-х т. – К., 1998.
370. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. – К., 1994.
371. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
372. *Драбинко А.* Православие в посттоталитарной Украине (вехи истории). – К., 2002.
373. *Еленский В.* Иудаизм в Украине: исторический очерк. – К., 1991.
374. *Єленський В.* Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990). – К., 1991.
375. *Єленський В. Є.* Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К., 2002.
376. *Зальмон Б.* Православ'я в Україні (1917–1938) // Український історичний журнал. – 2000. – № 3.
377. Запровадження християнства на Русі: Іст. нариси / М. Ф. Котляр, К. Ю. Гломазда, О. Б. Головка та ін. – К., 1988.
378. *Здіорук С.* Етноконфесійна ситуація в Україні та межцерковні конфлікти. – К., 1993.
379. *Зінченко А. Л.* Визволитися вірою: Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К., 1997.
380. *Зубарь В. М., Павленко Ю. В.* Херсонес Таврический и распространение христианства на Руси. – К., 1988.
381. Іслам і Україна: Зб. наук. тр. – К., 2005.
382. Історія Православної Церкви в Україні: Зб. наук. тр. – К., 1997.
383. *Забелин М.* Русский народ: Его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия. – переизд. – М., 1992.
384. Как была крещена Русь: Сб. – 2-е изд. – М., 1989.
385. *Костомаров Н. И.* Словянская мифология. – М., 1994.
386. *Колодний А., Филипович Л.* Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. – Л., 1996.
387. *Козлов М. М.* Уявлення давніх слов'ян про потойбічний світ // Український історичний журнал. – 2000. – № 3.
388. *Крижанівський О. П., Плохій С. М., Ульяновський В. И.* Історія церкви та релігійної думки на Україні: В 3 кн. – К., 1994.

389. Кузьмин А. Г. Падение Перуна. — М., 1988.
390. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. — Л., 1995.
391. Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США: [Сб. науч. тр.] / Отв. ред. В. Еленский. — К., 1996.
392. Мокрий В. Церква в житті українців. — Л., 1993.
393. Москалець В. Релігійність як риса українського національного характеру // Філософ. і соціол. думка. — 1993. — №1.
394. Моця О. П., Ричка В. М. Київська Русь: від язичництва до християнства: Навч. посібник. — К., 1996.
395. Мудрість української правди: Наука РУНВіри: Корот. Виклад. Силенкової Віри в Дажбога: Укр. Шлях життя. Філософія. Мораль. Обряди. — К., 1996.
396. Надтока Г. Церква та імперія. Католицизм в українських губерніях Російської імперії наприкінці XVIII — в першій чверті XIX ст. // Людина і світ. — 2000. — № № 4, 5.
397. Національне відродження і релігія [Монографія] / М. Ф. Рубачук, О. І. Уткін, М. І. Кірюшка. — К., 1995.
398. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. — К., 1992.
399. Новиков М. И. Христианизация Киевской Руси: методологический аспект. — М., 1991.
400. Огієнко І. І. Українська Церква: Нариси з історії Української Православної Церкви. — К., 1993.
401. Павленко Ю. В. Дохристиянські вірування українського народу. — К., 2000.
402. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і — початок 90-х рр.). — К., 1993.
403. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України: У 2-х ч. — Полтава, 1997—2001.
404. Пащенко В. Греко-католики в Україні: Від 40-х рр. XX ст.. до наших днів. — Полтава, 2002.
405. Писаренко Ю. Г. Велес-Волос у язичницькому світогляді Давньої Русі. — К., 1997.
406. Попович М. В. Мировоззрение древних славян. — К., 1985.
407. Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре. — М., 2000.
408. Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. — К., 1998.
409. Релігія і політика в сучасній Україні / За ред. І. Ф. Кураса. — К., 2000.
410. Рене Д. Основные правовые системы современности — М., 1988.
411. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. — М., 1981.
412. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. — М., 1988.
413. Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. — К., 1996.

414. *Скуратівський В.* Місцелік. Український народний календар. – К., 1993.
415. *Скуратівський В.* Русалії. – К., 1996.
416. *Стахів М.* Христова церква в Україні: 988–1596. – Л., 1993.
417. *Сумцов Н. Ф.* Символика славянських обрядов: Избр. тр. – М., 1996.
418. *Токарев С. А.* Религиозные верования восточнославянских народов XIX–начала XX века. – М., 1957.
419. Українська церква між Сходом і Заходом / Наук. ред. П. Яроцький. – К., 1996.
420. *Ульяновський В., Андрусишин Б.* Церква в Українській державі. 1917–1920 рр.: У 3-х т. – К., 1997.
421. *Ульяновський В.* Минуле України через призму Православної Церкви: проблеми, уроки, перспективи // Київська старовина. – 2003. – № 5.
422. *Харшин М.* Історія підпорядкування Української Православної Церкви Московському патріархату: Монографія. – К., 1995.
423. *Харьковщенко Е. А.* Софійність київського християнства. – К., 1996.
424. *Фламицин А. С.* Божества древних славян. – М., 1884 (переизд. – М., 1995).
425. *Шуба О. В.* Релігія в етнонаціональному розвитку України: Політол. аналіз. – К., 1999.

До розділу «Нові релігійні рухи»

426. *Антес П.* Религии современности. История и вера / Пер. с нем. – М., 2001.
427. «АУ, АУМ». Провозглашаю себя Христом // Наука и религия. – 1996. – № 9.
428. *Бабій М., Карагадіна О., Колодний А., Косуха П., Филипович Л.* Нові релігійні течії і рухи в сучасній Україні // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 1.
429. *Балагушкин Е. Г.* Критика современных нетрадиционных религий: история, сущность, влияние на молодежь Запада. – М., 1984.
430. *Балагушкин Е. Г.* Нетрадиционные религии в современной России. Морфологический анализ. – Ч. 1. – М., 1999.
431. *Баркер А.* Новые религиозные движения / Пер. с англ. – СПб., 1997.
432. *Бартошевич Э. М., Борисоглебский Е. И.* Свидетели Иеговы. – М., 1969.
433. *Берри Г. Дж.* Во что они верят / Пер. с англ. – М., 1994.
434. *Бондаренко Дм.* Феномен «New Age» // Людина і світ. – 2000. – № 8.

435. Бюркле Х. Человек в поисках бога: проблема нехристианских религий / Пер. с нем. — М., 2001.
436. Буайе Ж. Ф. Империя Муна / Пер. с фр. — М., 1990.
437. Гуревич П. С. Нетрадиционные религии на Западе и восточные религиозные культуры. — М., 1985.
438. Гуревич П. С. Возрожден ли мистицизм? Критич. очерки. — М., 1984.
439. Григоренко А. Ю. Сатана там правит бал: Крит. очерки магии. — К., 1991.
440. Григулевич И. Р. Пророки «Новой истины». — М., 1983.
441. Доктур Т. Новые религиозные движения в посткоммунистической Европе / Пер. с англ. — М., 1997.
442. Єланський В. Новітні релігійні рухи — зони занепокоєння // Людина і світ. — 2000. — №8.
443. Иеговизм / Короткая Т. П., Прошкина Е. С., Чудникова А. А., Языкович В. Р. — Минск, 1981.
444. Карагодина О. Особа в секті: що далі? // Людина і світ. — 1998. — № 5.
445. Клибанов А. И. Религиозное сектанство в прошлом и настоящем. — М., 1973.
446. Клибанов А. И. Религиозное сектанство и современность. — М., 1999.
447. Коник В. В. Иллюзии свидетелей Иеговы. — М., 1981.
448. Кураев А. Соблазн неоязычества. — М., 1994.
449. Лисенко С. Учитель Силенко. Його родовід, життя і Віра в Дажбога. — К., 1996.
450. Макдауэл Дж., Стюарт Д. Обманщики: Во что верят приверженцы культов. Как они заманивают последователей / Пер. с англ. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1994.
451. Мартин У. Царство культов / Пер с англ. — СПб., 1992.
452. Нікітченко О. Эксперти про нетрадиційні релігії і міжрелігійні конфлікти // Людина і світ. — 1999. — № 6.
453. Новітні та нетрадиційні релігії, містичні рухи у суспільно-політичній сфері України: Монографія / В. М. Петрик, Є. В. Ліхтенштейн, С. В. Сьомін та ін. — К., 2002.
454. Петрик В. М. Перевернуте розп'яття. Сатаністи в сучасній Україні // Людина і світ. — 1998. — №7.
455. Петрик В. Церква сайєнтології // Людина і світ. — 2000. — № 4.
456. Привалов К. Б. Акты: досье страха: [О деятельности мистических сект США и Западной Европы]. — М., 1990.
457. Митрохин Л. Н. Религии «Нового века». — М., 1985.
458. Ткачева А. А. Новые религии Востока. — М., 1991.
459. Хаксли Д. Религия без откровения: [Фрагменты / Пер. с англ.]. — М., 1992.

460. Хассен С. Освобождение от психологического насилия / Пер. с англ. — М., 2001.
461. Шнирельман В. Неоязичничество на обширах Євразії // Людина і світ. — 1999. — № 11–12.
462. Элфорд А. Ф. Боги нового тысячелетия / Пер. с англ. — М., 1999.
463. Эпштейн М. Н. Новое сектантство. Типы религиозно-философских умонастроений в России (70–80 гг. XX в.). — 2-е изд. — М., 1994.
464. Яроцкий П. Л. Эволюция современного иеговизма. — К., 1981.
465. Эссемонт Дж. Баха-Улла и Новая Эра / Пер. с англ. — Екатеринбург, 1991.



Таблиця 1

СВЯЩЕННІ ТЕКСТИ РЕЛІГІЙ СВІТУ

Релігії	Священні тексти
Іудаїзм	Танах (Старий Заповіт за християнським каноном)
Зороастризм	Авеста
Індуїзм	Веди (складаються з 4-х Вед та коментарів до них, основні з яких — Брахмани)
Даосизм	Дао цзен — зібрання філософських, алхімічних, астрологічних трактатів (1,5 тис. творів у 5,5 тис. томів)
Синтоїзм	Кодзики
Буддизм	Типітака (Трипітака)
Християнство	Біблія (Старий і Новий Заповіт)
Іслам	Коран

Таблиця 2

ОСНОВНІ НАПРЯМИ У СВІТОВИХ РЕЛІГІЯХ

Релігія	Основні напрями	Сутність розбіжностей
Буддизм	Тхеравада	Шляхи досягнення нірвани. Ставлення до особи Будди Шак'ямуні
	Махаяна	
Християнство	Православ'я	Розбіжності з віронавчальних, культових питань та форми релігійної організації
		Вікладає догмат про філоков, вважаючи, що Святий Дух походить тільки від Отця, не має догмату про чистилище й піднесеного вшанування Богородиці, визнає авторитет тільки перших семи Вселенських соборів. Причасть хлібом і вином як духовенства, так і мирян, можливість шлюбу для священників і розлучення для мирян. Організаційно складається з 15 самостійних (автокефальних) Церков.
	Католицизм	Догмат про філоков — про походження Святого Духа від Отця і Сина, догмат про чистилище, непомильність Папи Римського у справах віри, піднесене вшанування Богородиці. Причасть хлібом і вином переважним чином духовенства, обов'язкова безшлюбність духовенства, нерозторгненість шлюбу. Централізована релігійна організація. На чолі Церкви — Папа Римський.
Іслам	Протестантизм	Визнають виправдання тільки власною вірою, абсолютний авторитет Біблії, принцип «загального священства» (кожен віруючий може виконувати обов'язки священнослужителя). Відають усі тайства (крім хрещення та причастя), культ Богородиці, мощей та ікон, монашество. Діють переважно на основі автономії окремих релігійних громад і колегіального управління.
	Сунізм	Влада належить виборній особі з видатними здібностями.
Шіїзм	Сунізм	Визнають Сунну як Святе Передання, друге за значенням після Корану джерело врівноваження і культурної практики
	Шіїзм	Влада має передаватися нашадком Пророка Мухаммада. Частково відкидають Сунну, мають власні священні перекази

ЗАСНОВНИКИ РЕЛІГІЙ, РЕЛІГІЙНИХ НАПРЯМІВ ТА ТЕЧІЙ

Імена	Назва релігії, релігійного напрямку чи течії	Місце заснування	Час заснування
Етнічні та регіональні релігії			
Мойсей	Юдаїзм	сучасний Ізраїль	XIII ст. до н.е.
Заратустра	Зороастризм	сучасний Іран	I тис. до н.е.
Лао-цзи	Даосизм	Китай	друга половина I тис. до н.е.
Світові релігії			
Сиддхартха Гаутама (Будда Шака'ямуні)	Буддизм	Індія	VI-V ст. до н.е.
Падмасамбхава Цзонхава	Тибетський буддизм або ламаїзм	Тибет (Китай)	VIII ст. XIV ст.
Бодхидхарма	Китайський буддизм або дзен-буддизм	Китай	VI ст. н.е.
Ісус Христос	Християнство	сучасний Ізраїль	I ст. н.е.
Мартін Лютер	Протестантизм, лютеранство	Німеччина	XVI ст.
Жан Кальвін	Протестантизм, кальвінізм	Швейцарія	XVI ст.
брати Уеслі	Протестантизм, методизм	Великобританія	XVIII ст.
Джон Міллер та Хелен Уайт	Протестантизм, адвентизм	США	XIX ст.
Пархем	Протестантизм, п'ятидесятництво	США	поч. XX ст.
Мухамад	Іслам	сучасна Саудівська Аравія	VII ст.
Нові релігійні рухи			
Чарльз Рассел	Неохристиянська організація «Свідки Іегови»	США	XIX ст.
Джозеф Сміт-мол.	Неохристиянська організація Церква Ісуса Христа Святих Останніх днів (мормони)	США	XIX ст.
Бхактivedанта Свами Прабхумада	Неорієнтальна організація «Міжнародне Товариство Свідомості Кришні» (крішнаїти)	США	XX ст.
Мірза Хусейн Алі Нурі (Бага-Улла)	Синтетична релігія Багаї	Сучасний Іран	XIX ст.
Сан Мен Мун	Синтетична релігія „Церква Уніфікації”	Південна Корея	XX ст.
Лафайет Рон Хаббард	«Церква Саєнтології»	США	XX ст.
Лев Силенко	Неоязичницька РУНВіра (Рідна українська національна віра)	США	XX ст. ст.
Ентоні Ла Вей	«Церква сатани»	США	XX ст.

Таблиця 4

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НАЙБІЛЬШ ЧИСЕЛЬНИХ РЕЛІГІЙ У ДЕЯКИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Основні релігії	Країни світу																					
	Росія	США	ФРН	Франція	Велико-Британія	Італія	Канада	Китай	Японія	Індія	Ірак	Бразилія	Індонезія	Туреччина	Єгипет	Ізраїль	Австралія	Фінляндія	Польща	Білорусь	Україна	
Римо-католицизм	◇	■	■	×	■	×	■	◇		●	◇	×	●				■	◇	×	■	◇	◇
Протестантизм	◇	×	×	●	×	◇	◇	◇		●	◇	◇	●	◇			■	×	◇	×	◇	◇
Православ'я	×	●	◇	◇	◇	◇	◇			◇	●	◇	◇	◇	■		●	●	◇	◇	◇	◇
Іслам	■	◇	◇	◇	●	◇	◇	●		■	×	◇	×	×	◇	■	●	◇	◇	×	◇	◇
Буддизм	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	×	◇	◇	◇	◇	◇			◇	◇	◇	◇	◇	◇
Іудизм	◇	●	◇	●	◇		◇			◇	●	◇	●			×	◇	◇	◇	◇	◇	◇
Індуїзм	◇	◇	◇	◇	◇		◇			×	◇	◇	◇				◇	◇	◇	◇	◇	◇
Джайнізм	◇	◇	◇	◇	◇		◇			◇	◇	◇	◇				◇	◇	◇	◇	◇	◇
Сикхізм	◇	◇	◇	◇	◇		◇			◇	◇	◇	◇				◇	◇	◇	◇	◇	◇
Синтоїзм	◇	◇	◇	◇	◇		◇		×	◇	◇	◇	◇				◇	◇	◇	◇	◇	◇
Свідки Іегови	◇	◇	◇	◇	◇		◇			◇	◇	◇	◇				◇	◇	◇	◇	◇	◇
Мормони	◇	●	◇	◇	◇		◇			◇	◇	◇	◇				◇	◇	◇	◇	◇	◇
Інші										◇												

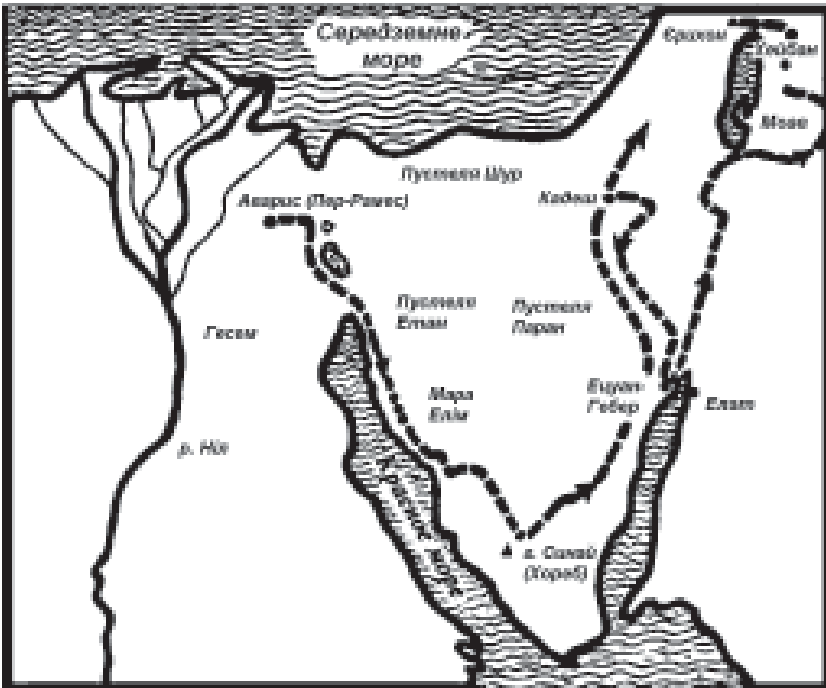
УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

◇ – від 0,1 до 1,0 % загальної кількості населення, ● – від 1 до 10 %, ■ – від 10 до 50 %, × – більше 50 %

КАРТИ

Карта 1

Вихід євреїв з Єгипту



Палестина у 800 р. до н.е.



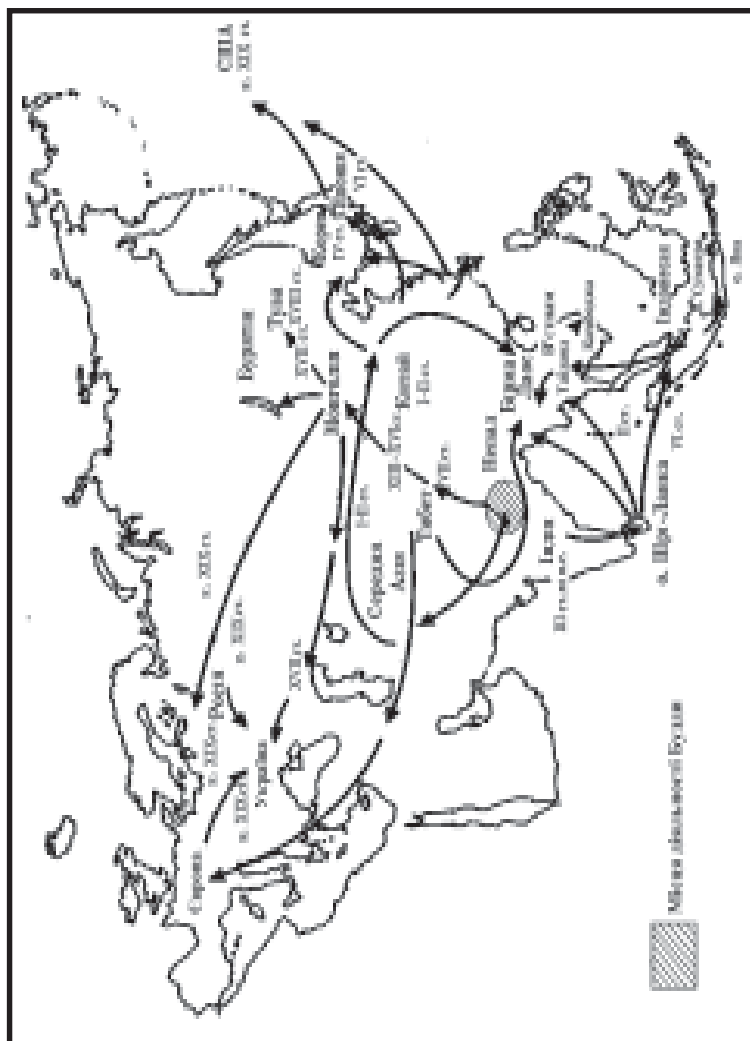


Священні місця буддизму

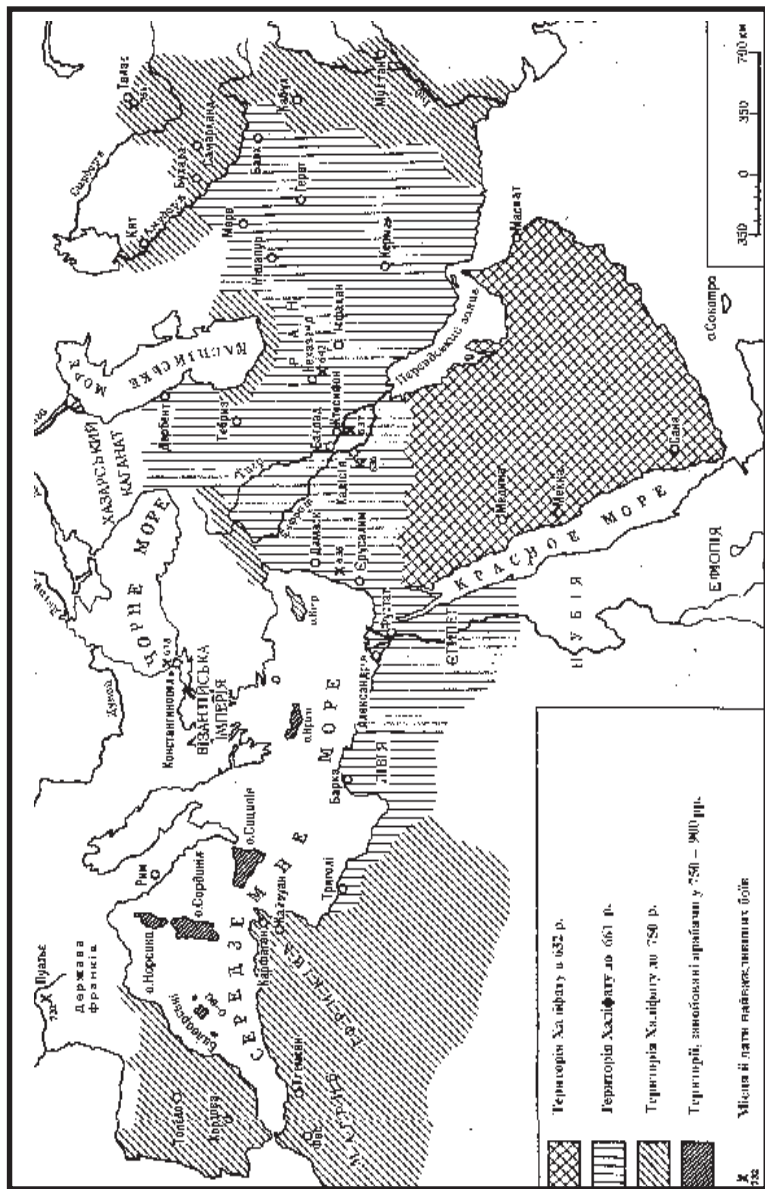


Карта 4

Розповсюдження буддизму



Аравія на поч. VII ст.

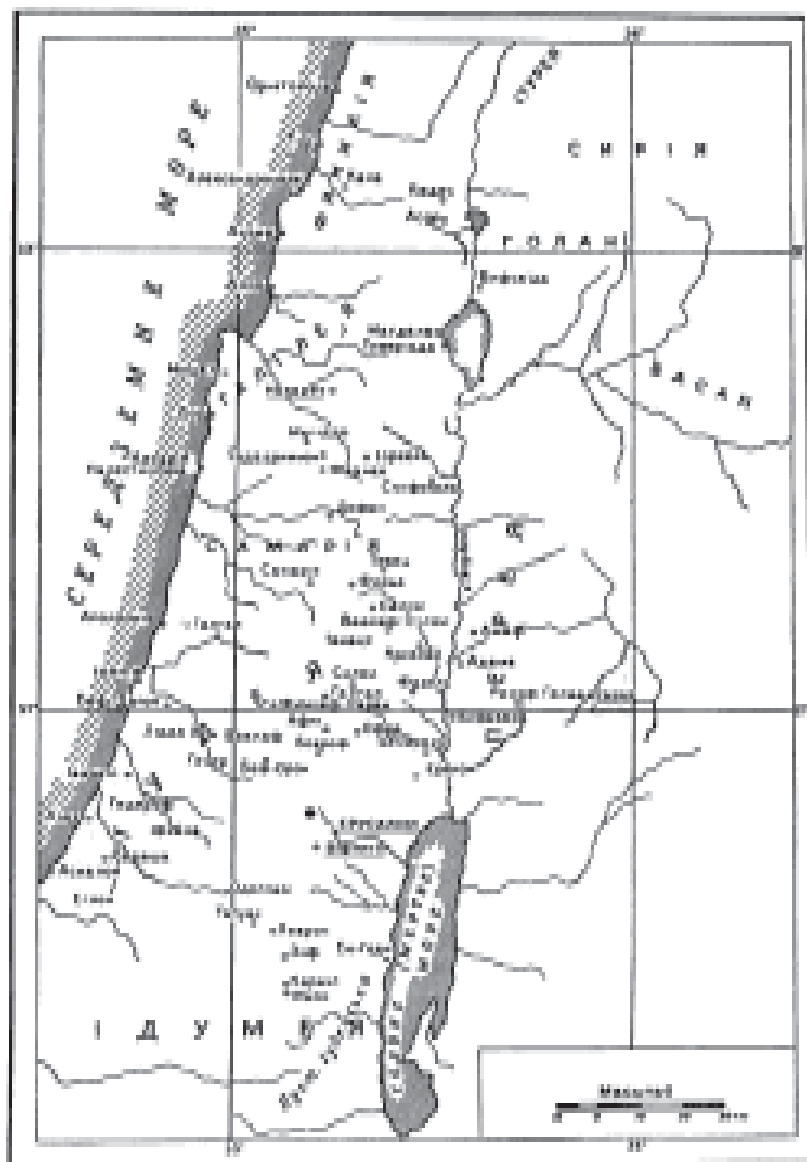




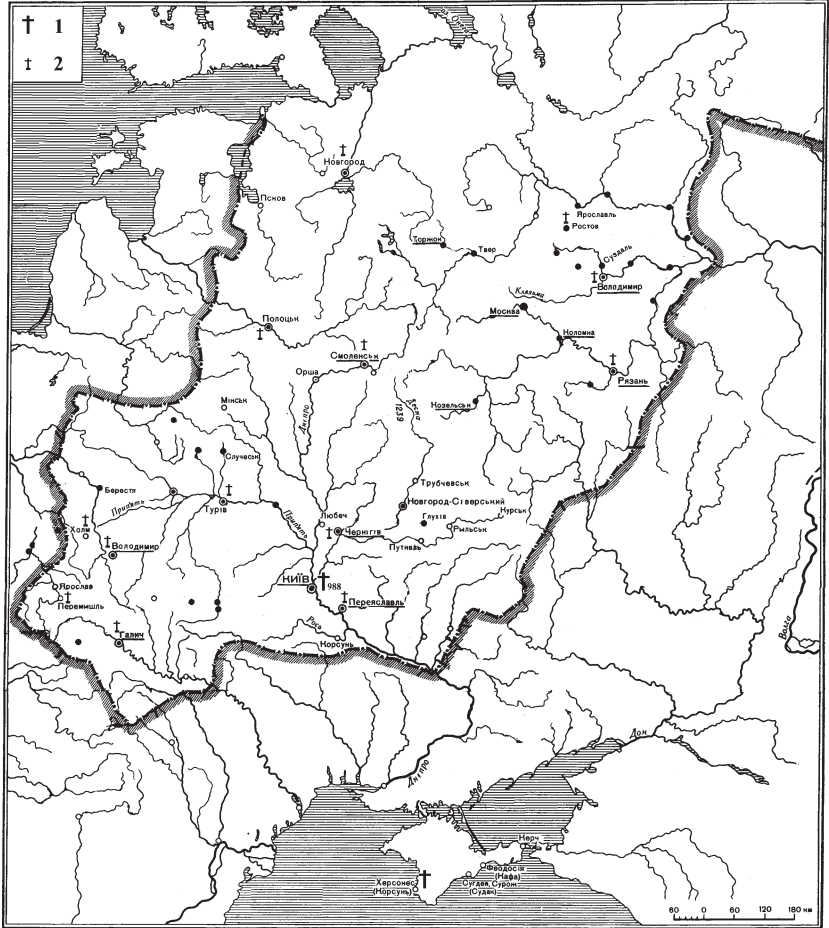
Іслам у VII—IX ст.



Палестина часів Ісуса Христа



**Православна Церква в Київській Русі:
1 – хрещення Русі; 2 – центри найбільших єпархій**



Навчальне видання

Євєєє Є.А., Єб÷ăđ Î .l .

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Навчальний посібник

Редактор: *Білокурський Сергій Петрович*
Коректор: *Наследова Тетяна Анатоліївна*
Комп'ютерна верстка: *Петриченко Валентин Володимирович*
Дизайн обкладинки: *Сидоренко Марія Олексіївна*

Підписано до друку 15.07.2003. Формат 60х90/32.
Папір офсетний. Гарнітура Newton С.
Друк офсетний. Умови, друк. арк. 10,1.
Умови, фарбовідб. 10,5. Обл.-вид. арк. 9,6.

Зам. _____

Видавництво «Кондор»
Свідоцтво ДК № 1157 від 17.12.2002 р.
03057, м. Київ, пров. Польовий, 6,
тел./факс: (044) 456-60-82, 241-83-47